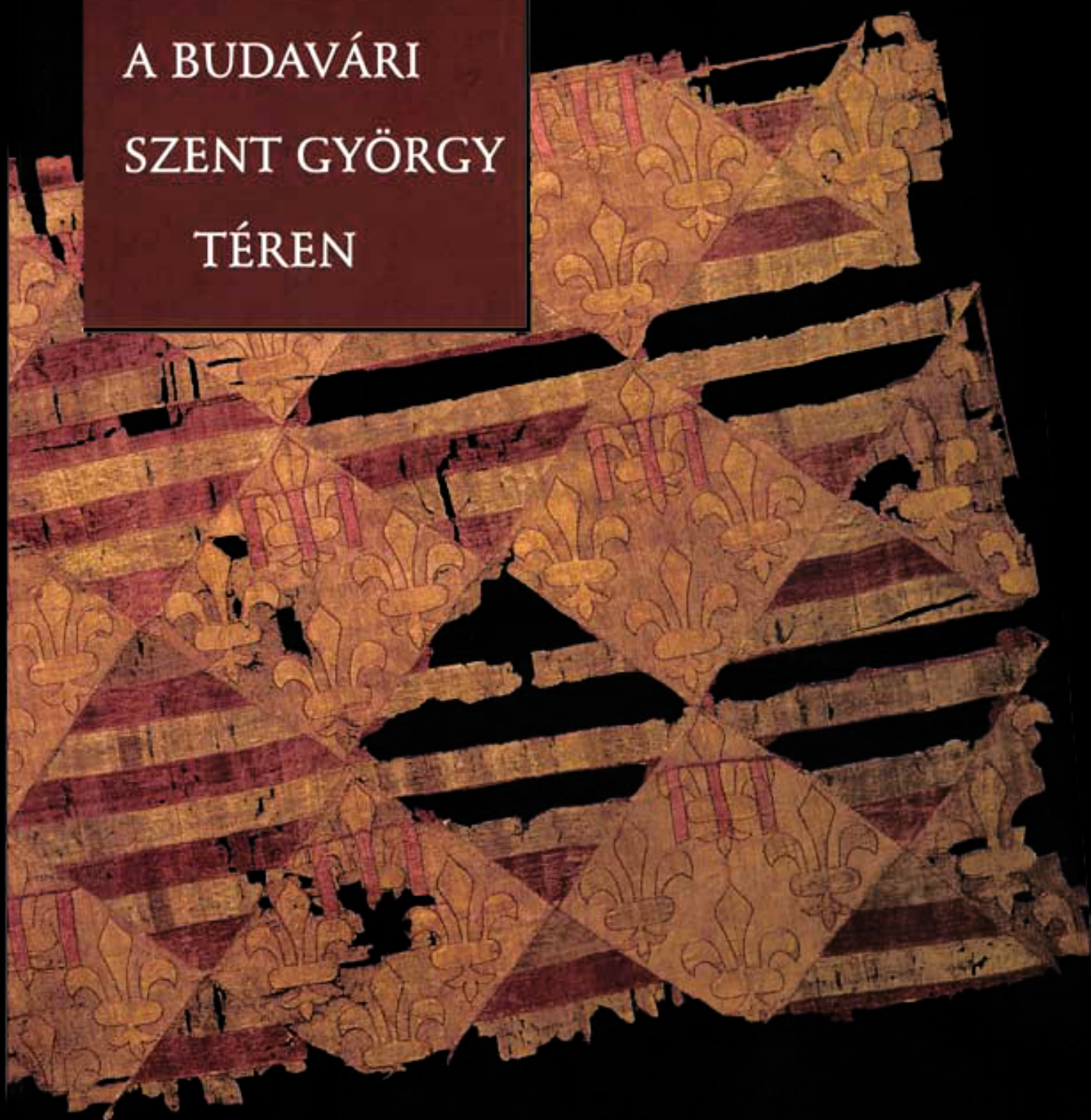

KÖZÉPKORI
KÚTLELET
A BUDAVÁRI
SZENT GYÖRGY
TÉREN

B. NYÉKHELYI DOROTTYA

MONUMENTA HISTORICA BUDAPESTINENSIA XII.

B. NYÉKHELYI DOROTTYA
KÖZÉPKORI KÚTLELET
A BUDAVÁRI
SZENT GYÖRGY TÉREN

MONUMENTA HISTORICA BUDAPESTINENSIA XII.

B. NYÉKHELYI DOROTTYA

KÖZÉPKORI KÚTLELET

A BUDAVÁRI

SZENT GYÖRGY TÉREN

ELŐZETES JELENTÉS

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM BUDAPEST, 2003

Monumenta Historica Budapestinensia XII.

Szerkesztette

Holló Szilvia Andrea

Lektorok

Benkő Elek, Lővei Pál

Az irodalomjegyzéket

Gali Ágnes

gondozta

A kötetet tervezte

Maczó Péter

Fotók

*Bakos Ágnes, Bakos Margit
és Tihanyi Bence*

Illusztrációk

*Dinyés László, Kuczogi Zsuzsanna,
Szatmári Gábor és Viemann Zsolt*

Fordítás

Pozsgai Olga

Copyright

B. Nyékhelyi Dorottya 2003

© *Budapesti Történeti Múzeum 2003*

Felelős kiadó

Bodó Sándor főigazgató

Készült a

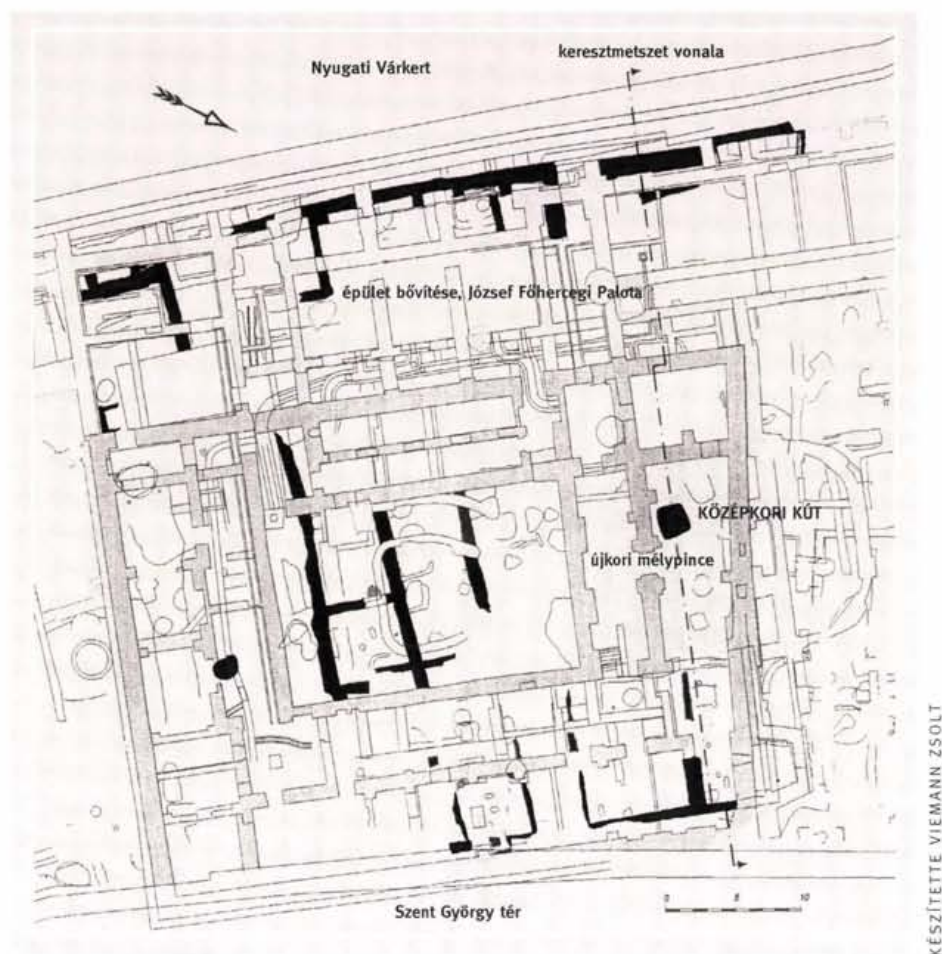
Keskeny Nyomdában, Budapesten

I. ✎ ÁSATÁSOK A SZENT GYÖRGY TÉREN

A budai Várhegy déli részén, a Szent György téren a II. világháború utáni bontási, helyreállítási munkákhoz kapcsolódóan több helyütt folytak régészeti kutatások. A tér keleti oldalán állt a XVI. század végétől a Pasapalota, melynek részleges feltárását Gerő Győző végezte el.¹ Korabeli leírások és ábrázolások, továbbá a régészeti kutatások alapján megállapította, hogy az épületegyüttesen belül maga a palota három, egymással lazán összefüggő részből állt. A főépületet a Dunára néző és emeletesnek ábrázolt szárny alkotta, míg a másik traktus a mai Színház utcai oldalon állt, ahol a szeráj főbejárata volt. A keleti és nyugati szárnyat összekötő traktusban volt a fürdő. Az épületegyütteshez tartozott délről a ferences kolostor templomából átalakított dzsámi.² A Várszínház (Színház utca 1-3.) helyreállítása során Altmann Júlia részlegesen feltárta a ferences kolostor templomát.³ A kolostor északi kerengőfolyosója a Színház közben, többi része pedig a Sándor-palota területén került napvilágra.⁴ A keleti oldalon található ún. hajtogatott várfalnál a statikai kutatószondák fúrásakor nyílt lehetőség régészeti megfigyelésre.⁵ A Színház utca régészeti kutatása során több rétegű középkori utcakövezetet sikerült kibontani, továbbá feltártak épületrészeket a XIII. századtól a hódoltság koráig.⁶ A Sándor-palotától délre, a Siklótól nyugatra Altmann Júlia vezette a kutatásokat. A Kolduskapu északi előterében a Zolnay László⁷ által megkezdett munkát Magyar Károly⁸ folytatta. A volt Honvédelmi Minisztérium területén és környezetében Feld István vezetésével folytak feltárások.⁹ A Szent Zsigmond-templom maradványai mellett feltárták az egykor itt állt lakóházakat is. A templomtól délre előkerült szobros gödör anyagáról konferenciát rendezett a BTM¹⁰ és ugyanitt a leletanyag egy részét kiállításon is bemutatták.¹¹ A volt Honvéd Főparancsnokság épületében és északi homlokzata előtt Bencze Zoltán végzett régészeti kutatásokat.¹² A Szent György tér nyugati sávjának déli oldalán, az egykori királyi istálló területén a Zolnay László által megkezdett munkákat¹³ Magyar Károly fejezte be.¹⁴

- ¹ 1958, valamint 1961-68. között. L.: RF No. 15. 1962. 66. p., RF No. 16. 1963. 62. p., RF No. 17. 1964. 70. p., RF No. 18. 1965. 58. p., RF No. 19. 1966. 53. p., RF No. 20. 1967. 74. p., RF No. 21. 1968. 55. p. és RF No. 22. 1969. 75. p.
- ² GERŐ Győző: A budai pasapalota építéstörténete. Kézirat a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztályának gyűjteményében, 1992.
- ³ ALTMANN 1973. 82-83. p.; ALTMANN 1994. 143-147. p.
- ⁴ ALTMANN 2002. 345-350. p.
- ⁵ MAGYAR 1992/B. 230. p. 4. kép; KÖZÉPKORI OSZTÁLY 1992. 242. p. 14. kat. sz.
- ⁶ RF 1997. 95. p. 140/3. kat. sz.; FELD 1999. 36-39. p. és 3. kép
- ⁷ ZOLNAY 1984. 203-209., 215. p.
- ⁸ MAGYAR 1992/A. 109-111. p.
- ⁹ KÖZÉPKORI OSZTÁLY 1992. 242-244. p. 17. kat. sz.; FELD 1999. 35-50. p.; FELD-KÁRPÁTI 2000. 57-60. p.
- ¹⁰ A Szent Zsigmond-templom és a Zsigmond kor budai szobrászata. Konferencia a Budapesti Történeti Múzeumban, 1996. In: BudRég 33. (1996) 7-139. p.
- ¹¹ BÚZÁS-FELD 1996. 9-32. p.
- ¹² RKM 1999. 179. p. 38. kat. sz.
- ¹³ ZOLNAY 1984. 203-209., 215. p.
- ¹⁴ MAGYAR 1992/A. 109-111. p. RF 1997. 94-95. p. 140/1 kat. sz.; RKM 1999. 178. p. 37. kat. sz.

Ásatási alaprajz

KÉSZÍTETTE VIEMANN ZSOLT

A fent felsorolt régészeti munkák nagyobb része 1994-ben indult, miután 1993-ban kormányhatározat született a tér rendezéséről.¹⁵ 1997 őszén a Budapesti Történeti Múzeum (BTM) felkérést kapott a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Budavári Szent György tér Helyreállítása Ideiglenes Titkárságától a Szent György tér nyugati oldala, a 6352/2 helyrajzi számú terület régészeti feltárására.¹⁶ Hosszas tárgyalások után 1998. március 24-én a Titkárság jogutódja, az akkor még a KTM keretében működő Budai Várgondnokság Kht. és a BTM képviselői véglegesítették a szerződést, így a feltáró munka 1998 áprilisában megindulhatott.¹⁷ A 2000 június végéig kisebb-nagyobb megszakításokkal télen-nyáron folytatott munkánk során mintegy 8000 m² nagyságú területet kutattunk meg Végh András kollégámmal, hogy a Lovarda köz és a Dísz tér közötti hatalmas területen, a Szent György tér nyugati

¹⁵ 1053/1993 (VII. 8.) Korm. h.

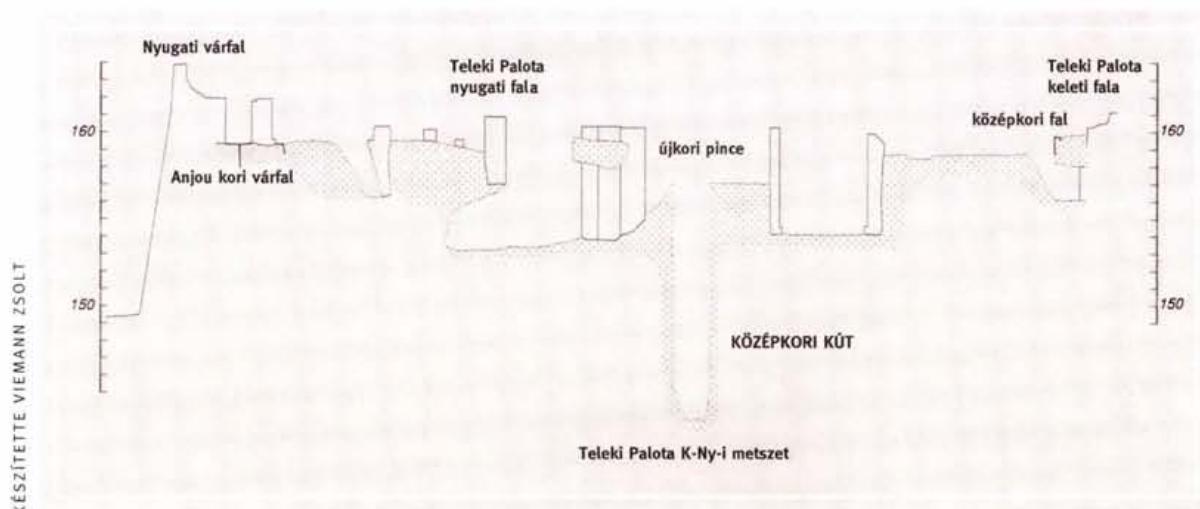
¹⁶ A Titkárság 029-2/BT/1997. számú levelében még a Fehérvári rondella feltárása is szerepelt.

¹⁷ 1999-ben és 2000-ben is a Budai Várgondnokság Kht. volt a megbízó, de már a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának égisze alatt.

oldalán a terület beépítettségét, továbbá az erősítésrendszer falait tisztázzuk.¹⁸ Követelmény volt, hogy a feltárások során kitermelt több tízezer m³ földet el kell szállíttatnunk a területről. Így azzal a komoly kihívással találtuk szembe magunkat, hogyan lehet a rendelkezésre álló rövid idő alatt a 80-90 ásatási munkás és a technikai személyzet irányítása mellett a földszállítást úgy megszervezni, hogy az ásatási munkát ne csak színvonalasan, hanem a lehető legnagyobb hatékonysággal tudjuk végezni. Köztudomású, hogy a II. világháborúban a Budapest visszavívásáért folytatott harcokban a Vár – kiemelt szerepe miatt – rengeteg belövést kapott. Számítani lehetett tehát arra, hogy a régészeti munka során bombák, lövedékek nagy számban kerülhetnek napvilágra, ezért a Magyar Honvédség Tűzszerész Zászlóaljával a munkák megkezdésekor átvizsgáltattuk a területet. Volt az ásatási területnek olyan része, ahol egy ideig csak állandó tűzszerész felügyelet mellett lehetett dolgozni.¹⁹ A terület új- és legújabb kori beépítésének még meglévő maradványai jelentősen nehezítették munkánkat. Részben beszakadt pincéket, gödröket, márgába vágott pincefolyosót kellett megfelelő módon biztosítani, hogy a munkavégzés lehetővé váljék.

- 18 RKM 1998. 131-132. p. 26-27. kat. sz.; RKM 1999. 177-179. p. 37. kat. sz.
19 Több nagy légibomba mellett számtalan aknavető lövedék került napvilágra, de sok Vécsey típusú kézigránátot is találtunk, mely a maga nemében talán a legveszélyesebb, a legkisebb mozgásra robbanhat. Az egyik 100 kg súlyú légibomba fölött hosszabb ideig az ásatási konténer helyezkedett el, a másik a Fehérvári rondella közelében került elő. Esetleges robbanásakor nem csak az itt futó távfűtő vezeték semmisült volna meg, de minden bizonnyal a frissen felavatott Görgey-szobor is ledőlt volna.
20 MMT IV.köt. 429-430., 588. p.
21 CZAGÁNY 1966. 171-181. p.
22 ZOLNAY 1984. 203-205. p.

Az ásatási terület kelet-nyugati metszete a kútnál

Az ásatások megkezdése előtt tudtuk – a Budapest Műemlékeiben²⁰ és a Czagány István által írottakon²¹ túl –, hogy Zolnay László a korábbi buszparkoló építése előtt rábukkant az első középkori (Árpád-kori) városfal egyik tornyának részletére²² és megfigyelt egy

23 Az ásátás kezdetétől számítástech-
nikus munkatársat alkalmaztunk,
így a leletek adatai azonnal a régé-
szet sajátosságai alapján felállított,
számítógépes adatbázisba kerültek.
Ebben pontos szintadatokkal rö-
gzítettük az előkerülés helyét, idejét,
a legfontosabb jellemzőket.
Az adatbázis azóta fokozatosan
bővült képekkel, rajzokkal.

24 A munka léptéke az egykori Gere-
vich-féle palotai ásatással, a Zol-
nay-féle északi előudvari és Szent
György téri munkákkal állítható
párhuzamba. A Magyar Tudomá-
nyos Akadémia Régészeti Bizott-
sága, miután 1999 decemberében
megtekintette az ásátást, megál-
lapította, hogy az itt folyó feltárási
munka az utóbbi évtizedek –
nemzetközi mércével is – egyik leg-
nagyobb szabású középkori városi
ásatása, amely nem csak a középkori
Buda helyrajzáról és kialakulá-
sáról nyújt felbecsülhetetlen értékű
forrásanyagot, hanem a középkori
polgárság anyagi kultúrájáról és
mindennapi életéről is. Vö.
a Magyar Tudományos Akadémia
Régészeti Bizottságának 1999.
december 6-án kelt szakvéleménye.

25 A leletanyag egy részét bemutattuk
*A múlt rétegei, a budavári Szent
György tér története* című nagy sikerű
kiállításon. (BTM. 2002. március
29.-2003. február 23.)
BENCZE 2002. 34-35. p.

26 Ezúton is köszönetet mondok a
Budapesti Történeti Múzeum res-
taurátorainak, akik Bakayné Perjés
Judit irányításával az előkerült
nagy mennyiségű szerves leletanyag
konzerválását azonnal elkezdték.

27 A Széchenyi-terv keretében elnyert
NKFP 5/033 (*Medium regni, királyi
központok kutatása* című) pályázat
keretében jelenleg a kerámiaanyag
feldolgozása folyik.

középkori pincelejáratot is. A komoly erővel, igen magas ásatási
létszámmal folytatott régészeti kutatómunka²³ során nagyszámú
objektumot tártunk fel.²⁴

A három évig szinte télen-nyáron folyó intenzív régészeti munka
során napvilágra került igen értékes régészeti leletanyag²⁵ feldolgo-
zása még hosszú évekig fog tartani. Jelen kötet a terület egy
részének, a Szent György tér 4., azaz a volt Teleki-palota terüle-
tének vázlatos kutatási ismertetése után arra tesz kísérletet, hogy
egy nagy jelentőségű objektum, egy kút feltárásáról és elsősorban
annak is csak az alsó vizes-izsapos betöltésű részéből²⁶ előkerült
leletcsoportról adjon vázlatos áttekintést, hiszen az Anjou-magyar
címeres kárpit is innen került napvilágra. Szinte mindegyik lelet-
csoport anyagának részletes ismertetése egy-egy külön könyv
témája lehetne. Célunk, hogy a leletanyagot a közeljövőben tema-
tikus kötetekben tárjuk a közvélemény elé.²⁷ Előre kell bocsátani,
hogy a leletanyag páratlan gazdagsága, valamint a feldolgozásra
váró anyag mennyisége miatt számos esetben egyelőre meg kell
elégednünk feltételezésekkel. Ez a munka arra tesz kísérletet, hogy
az Anjou-magyar címeres selyemkárpitot övező megkülönböz-
tetett figyelem és a nem szűnő érdeklődés²⁸ miatt a feldolgozás
jelen szintjén megpróbálja az eddigi tapasztalatokat összegezni.²⁹

28 2001. november 30-án a Budapesti
Történeti Múzeumban a Magyar
Tudomány Napja alkalmából elő-
adást tartottam a kárpitról és lelő-
körülményeiről. A felkért hozzá-
szólók – Marosi Ernő, Lővei Pál és
Benkő Elek – véleményét e kötet-
ben igyekeztem hasznosítani.

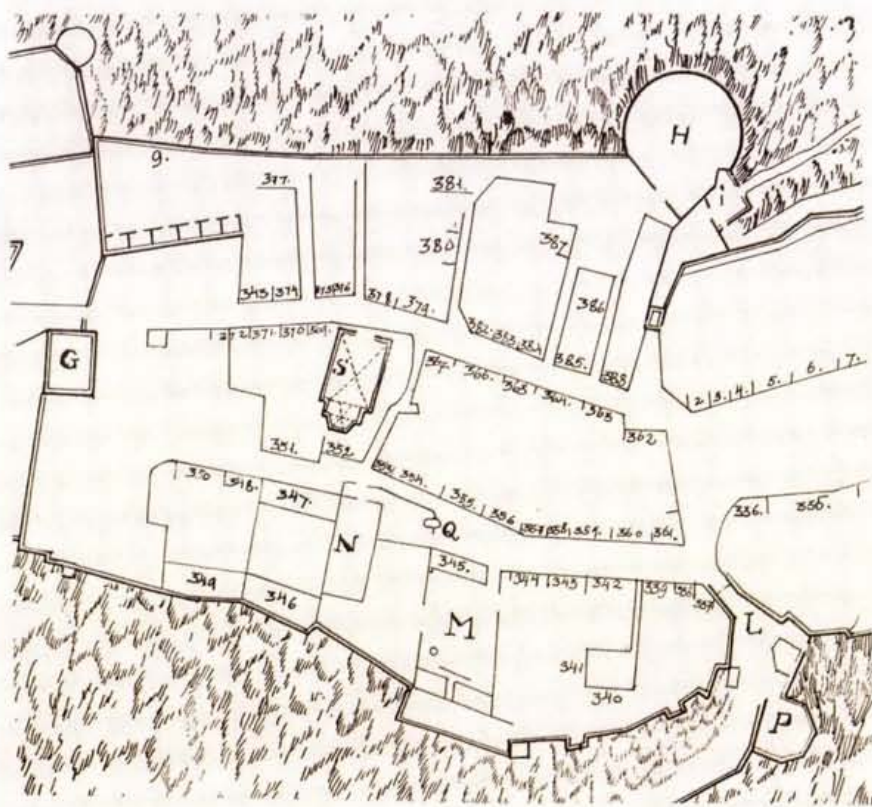
29 Szeretnék köszönetet mondani
Terei György kollégámnak, aki az
egész ásátás során igen nagy segít-
ségemre volt, valamint Orosz
Krisztinának és mindazoknak a
régész-, művészettörténész- és
építészhallgatóknak, ásatási dolgo-
zóknak, akiknek a munkája nélkül
ezt az intenzív, időnként nyolcvan
fővel folyó feltárást nem lehetett
volna határidőre elvégezni.

II. RÖVID KUTATÁSTÖRTÉNET

Történeti előzmények

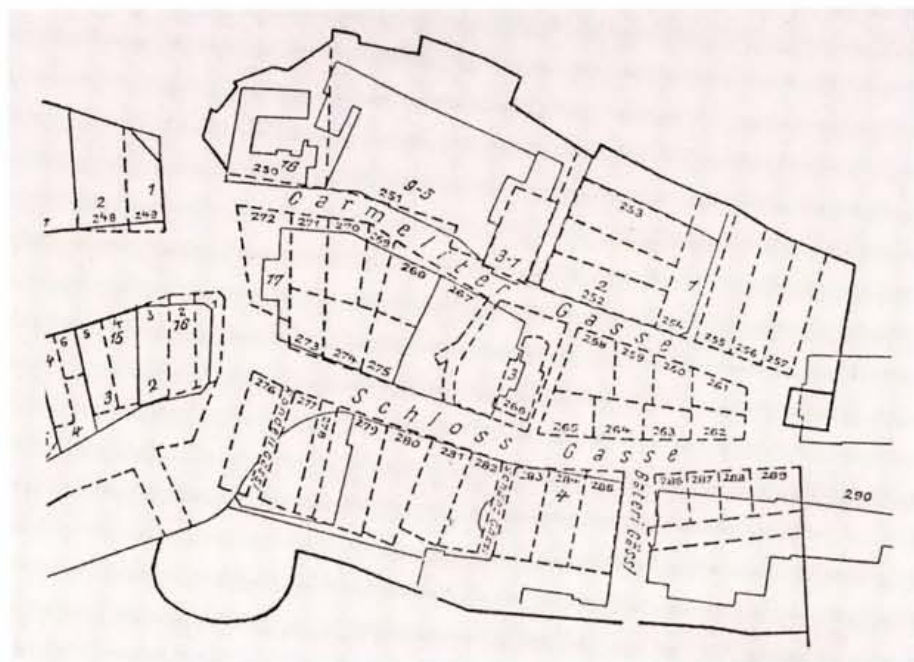
Az 1241-1242. évi tatárjárás után alapította Buda városát IV. Béla király (uralkodott: 1235-1270). Megindult az új városfal építése, amely a hegy teljes fennsíkját körülölelte, és mintegy 3200 méter hosszú volt, két kapunyílással a mai Dísz tér vonalában. Keletre, a Duna felé nézett a Szent János-kapu, nyugati irányba vezetett a Zsidó- vagy más néven Fehérvári-kapu. A mai Szent György tér területén már a XIII. századtól két észak-déli irányú utca alakult ki. A két utca által közre zárt tömbben, csakúgy, mint az utcák keleti és nyugati oldalán, polgárházak épültek. A keleti utca – az itt épült ferences kolostor védőszentje nyomán – a Szent János nevet viselte. A nyugati (a mai Szent György) utca legkorábbi elnevezése – Buda első, zsidók lakta területére utalva – Zsidó utca.³⁰ 1307-ben a krónikák tanúsága szerint, Werner fia László, az előzőtt, Károly

³⁰ MAGYAR 1991. 160-162. p.,
VÉGH 1997. 295-297. p.

*Hauy alaprajza
1687-ből*

Az 1696-os
Zaiger térképrajza

Róbert párti budai bíró fegyvereseivel a zsinagóga melletti kapun át hatolt be a városba. A helyszín a Zsidó-kapuval azonosítható.³¹ Az utca közepe táján, a keleti házsorban 1410 körül felépült a Zsigmond király által alapított kisebb Szűz Mária, más néven Szent Zsigmond királyi kápolna, 1457-től társaskáptalan.³² Ettől kezdve a Szent Zsigmond utca elnevezést használták.³³ A telkek tulajdonosairól okleveles adatokkal csak a XV. század végétől rendelkezünk, s az oklevelek alapján zárt beépítettség rekonstruálható, melyet az 1541-ben készült Schön metszet is megerősít.³⁴

A török hódoltság korában (1541-1686) a középkori telekstruktúra átalakult, amint az a Joseph de Hauy francia hadmérnök által 1687-ben készített, az egykori telekbeosztásokat is ábrázoló felmérésen látható. Ez a térkép a kutatási területen öt telket (373-377) jelöl,³⁵ ám a tagolt, felaprózott telekstruktúra ellentétben áll az írott forrásokból rekonstruálható középkor végi állapottal, mivel a Hauy-térkép a török korban, majd az ostromok pusztításai nyomán átalakult telekstruktúrát rögzítette. Az 1696. évi Zaiger (házösszeírás) már csak három telket jelzett (283-285) a későbbi Teleki-palota helyén,³⁶ a telekbeosztás főbb vonalaiban a középkori arányokat mutatta, ha méretben nem is pontosan egyezett velük.

³¹ MZSO V/1. köt. (1959) 13. p. kat.sz. 12.

³² KUMOROVITZ 1963. 113-116. p., KUBINYI 1999. 19-22. p., VÉGH 1999. 25-29. p.

³³ VÉGH András: A Szent György tér története a középkorban. 2003. TBM sajtó alatt.

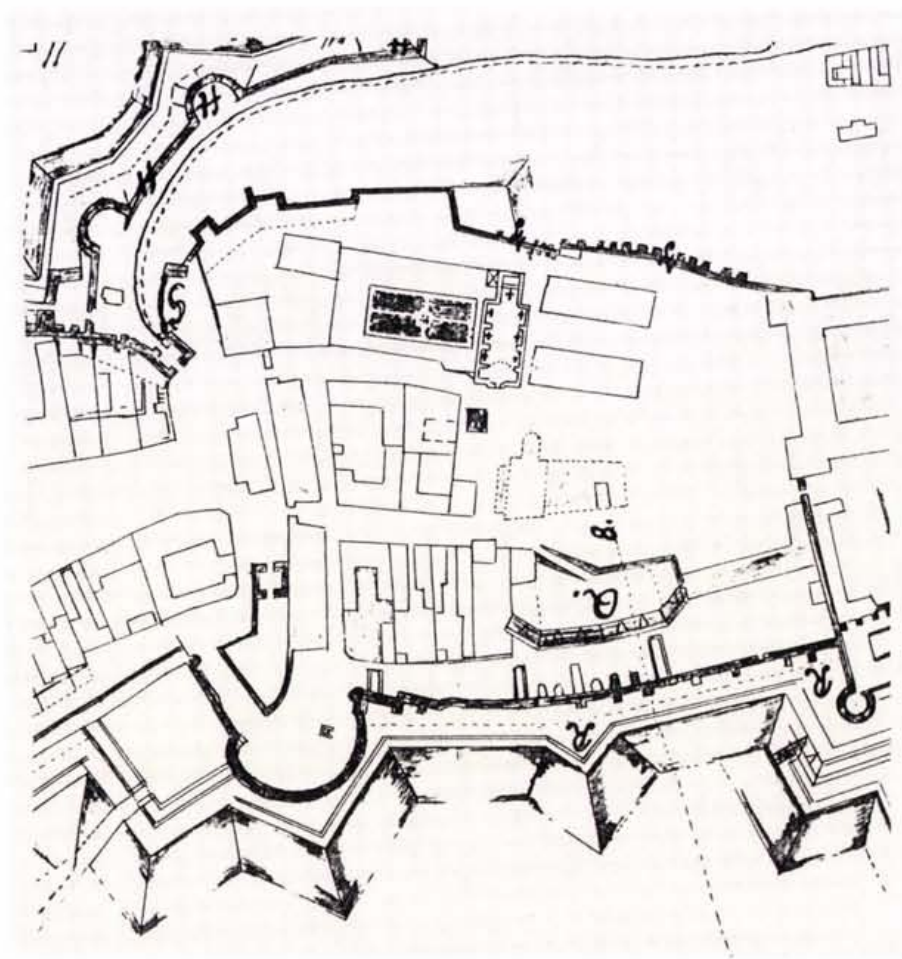
³⁴ RÓZSA 1999. 49. p. 1. kat. sz. 18. kép. (Magyar Nemzeti Múzeum Ltsz. MNM TKCs 209/1930.Gr.)

³⁵ WEIDINGER-HORLER 1956. 29-30. p. és 2., 3. melléklet

³⁶ NAGY 1971. 117. p., Weidinger-Holer 1956. 29-30. p. és 3. melléklet

Néhány XVIII. századi térkép ágyúállást ábrázol a területen, de valószínű, hogy ennek kialakítása csak terv maradt. A földhányást több térkép is mutatja, ez bizonyára el is készült, de egyrészt az újkori építkezések, másrészt az egykori palotaudvar vonalában erősen felmagasodó, természetes sziklafelszín miatt erre utaló nyomokat nem találtunk. Az viszont kérdéses, hogy ezt a földvédművet keríthette-e akkoriban bármiféle kőből készült építmény, ezt ugyanis a régészeti megfigyelések ez idáig nem erősítették meg.

1787-1791 között épült fel Teleki László és Teleki József számára egy kétemeletes palota, copf homlokzattal. Az épület a XIX. század közepén a kincstáré lett, és a királyi kancelláriát helyezték el benne. 1869-ben Kauser és Frey építészek a Helytartóság részére belső átalakítást végeztek. Ezzel egyidejűleg a nyugati homlokzat elé földszintes szárnyat toldottak. 1892-ben Habsburg József főherceg

*Matthey térképe
a területről, 1740*

37 MMT IV.köt. 429-430. p.

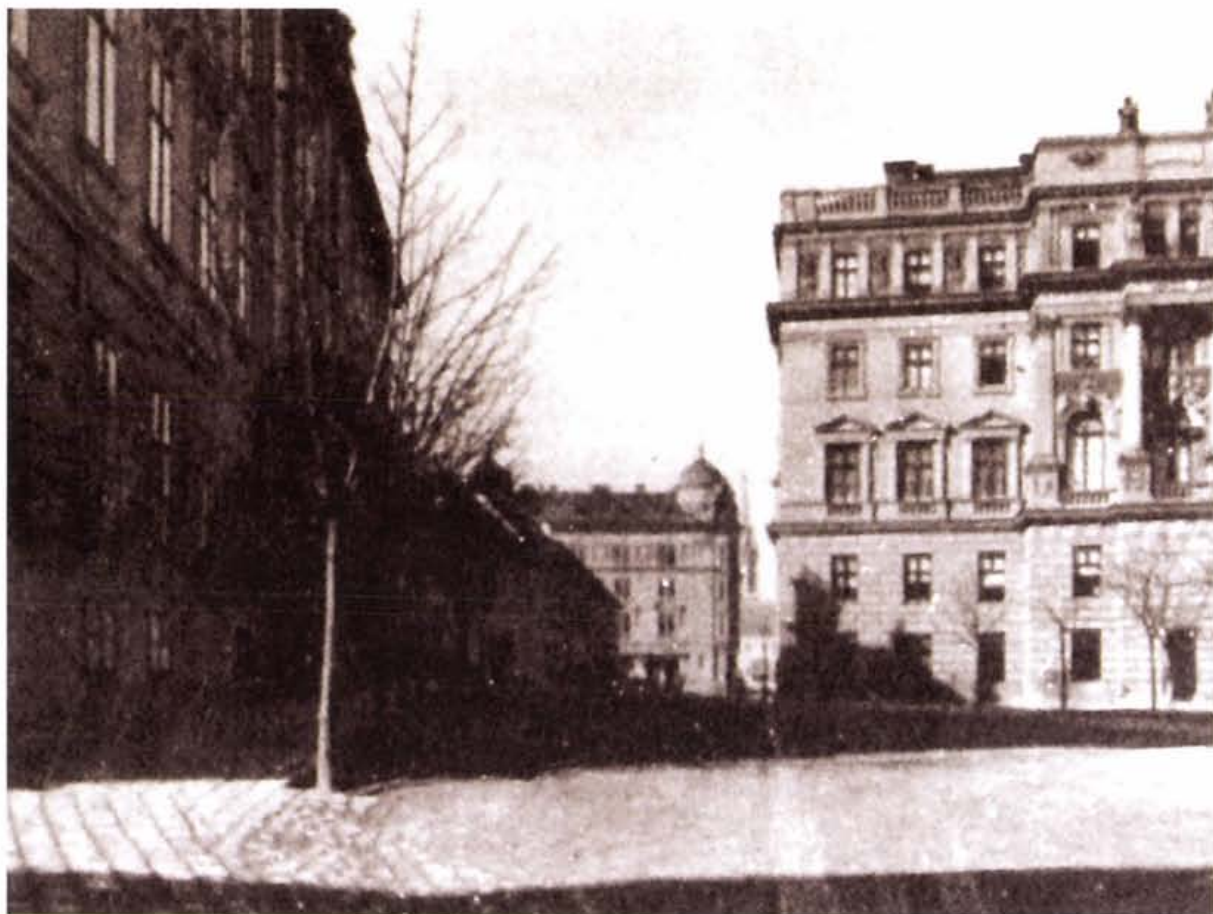
38 CZAGÁNY 1966. 178-179. p.

A régészeti kutatást megelőző
építészettörténeti dokumentációt
Farbaky Péter készítette el.

vásárolta meg az épületet a kincstártól, és azt 1902-ben Korb Flóris és Giergl Kálmán építészek tervei szerint külsőleg teljesen átalakította. Az átalakítás során az épület eredeti jellegét teljesen elvesztette. A nyugati oldalán lévő földszintes szárnyat elbontották, helyére újat építettek, az északi homlokfalhoz kocsifelhajtó vezetett. A palotától északra álló házakat az új tulajdonos megvásárolta, majd lebontatta, helyükön kertet és luxusistállót alakítottak ki.³⁷ A II. világháború során az épület emeleti része erősen megsérült, maradványait 1968-ban felrobbantották.

*A Teleki-palota
részlete
1895 körül*

Czagány István 1953-ban végzett kutatásokat a palota területén. Úgy vélte, hogy a homlokfalak, akárcsak az udvari homlokzatok, az ágyúállás falain állnak, ugyanakkor az északi homlokzat a középkori városerőd XIII-XIV. századi déli zárófalára került.³⁸ Az 1998-2000 között folytatott régészeti kutatások ezeket az állításokat nem igazolták.

A palota keleti szárnya

A palota keleti szárnyában a legfelső, kb. 20 cm vastag humuszterítés alatt 10-30 cm vastag kavicsos, homokos, néhol fekete salakos planírozást észleltünk. Alatta mintegy 2,5-3 méter vastag, nagy köves, néhol nagyobb falszakasz darabokat tartalmazó épülettörmelékes réteg emlékeztetett az 1968-as robbantásra. Alatta a palota pincepadlóját s annak többszöri megújítását, átépítését fedezhettük fel. A legkorábbi, homokágyba fektetett, padlóburkoló lapokból álló téglapadlót több helyiségben öntött terrazzópadló váltotta fel; felette cementsimításos, vékony padló volt. Erre került rá 1968-ban, még az épület felrobbantása előtt, a mintegy 28 méter hosszan megfigyelhető, kb. 0,5 méter vastag, 9 méter széles „vasbeton-fedőlemez” – valójában csak egyszerű, vastag betonterítés, melyet komoly nehézségek árán sikerült eltávolítanunk. A keleti, déli és nyugati épületszárny padlójának nagy részét ugyanilyen betonpaplan borította, s így a palota korábban megkutatthatatlannak vélt részeiről kiderült, hogy feltárhatók. A keleti szárnynak jószerint csak homlokzati, valamint udvari zárófala maradt meg a kutatás szempontjából értékelhető magasságban. A keleti homlokzati zárófalat több részletben, mintegy 19 méter hosszan tudtuk követni, a fal ugyanis dél felé a jelenlegi járda alá fut be. Megfigyelhető vastagsága 1,5 méter, falai vegyes kő-tégla falazatok. A keleti udvari homlokzati falon néhol téglából készült, másodlagos befalazások láthatók, de az alapfalak szervesen illeszkednek a Teleki-palota XVIII. századi tervrajzán feltüntetett falakhoz. Akárcsak a keleti homlokzati zárófal, ez a fal is közvetlenül a természetes sziklafelszínre épült. Érdekesebb a keleti szárny középfőfala. Ez szabályosan megfaragott terméskő pillérekben álló vegyes falazat. A pilléreket igen jó minőségben építették meg, s valamennyi a lefaragott sziklafelszínen áll. A rájuk húzott falazat már egyenetlenebb minőségű, többször átépítve, megerősítve, néhol téglás-habarcsos hozzáépítéssel.

A keleti oldalon több középkori ház alap- és pincefalát tártuk fel. Az egyik pincetere a mai Szent György utca alá is behúzódott. Elmondható, hogy az egykori térképek és az itt feltárt alapfalak segítségével sikerült a középkori telekbeosztást rekonstruálni.

A palota déli szárnya

Ezt a részt a már fent említett, vastag robbantási törmelékréteg letermelése után (két kisebb területet kivéve) 44 méter hosszúságban, 10 méter szélességben fedte beton. Az udvari zárófal csak ennek felszedése után vált hozzáférhetővé. A déli homlokzati zárófalon belül téгла-kő vegyes hozzáfalazásokat találtunk.

A délnyugati sarokban a palota későbbi toldaléképületének észak-déli fala a második középkori (Anjou-kori) városfal vonalában épült fel, de a városfalat itt nem találtuk meg. Megfigyeléseink szerint ettől az újkori faltól keletre kellene folytatódnia a legkorábbi, első középkori (Árpád-kori) városfalnak. Feltételezett helyén azonban csak egy – a sziklafelszínig leásott, hatalmas, a palota egyik építési periódusához tartozó – meszesgödört találtunk. Ettől nyugatra egy négyzetes, törtköves falazatú, a Teleki-palotánál korábbi építményt tártunk fel, melynek betöltése újkori szemetet tartalmazott. Mellette indult egy kelet-nyugati irányú, kb. 70 cm vastagságú, törtköves falazat, valószínűleg egy középkori telekosztó fal, melynek folytatását szintén a meszesgödör vágta el.

A meszesgödörtől délre jól megfigyelhető volt az egykori Teleki-palota faragott kőtömbökből rakott, sziklára alapozott délnyugati

*A második Anjou-kori
városfal részlete
feltárás közben*

sarka, és az ehhez hozzáépült későbbi toldás vastag téglafalazata. Ezen a helyen sikerült feltárnunk egy terméskőből épült, észak-déli irányú falazatot, a nyugati oldalon küszöbkővel és az ajtó déli szárkövének indításával. A hozzá tartozó rétegeket tőle nyugatra – az első középkori városfal feltételezett vonalában – egy török kori leletanyagot tartalmazó gödör beásása vágta el. Keletre egy négyzetes, részben téglából épített, beomlott kemencét és egy hozzá tartozó, sekély – kb. 1 méter mély – kerek szemetesgödröt tártunk fel. A délkeleti részen ugyancsak mély, négyzetes, a sziklába vágott pinceteret bontottunk ki. A palotaszárny egyik pillérétől boltív indul kelet felé. Az üreg benyúlik az út alá, ezért nem tudtuk feltárni, de megerősítette azon korábbi megfigyeléseinket, miszerint a feltárás során mindvégig számolni kell a jelenlegi Szent György utca alá benyúló pinceszakaszokkal, üregekkel.

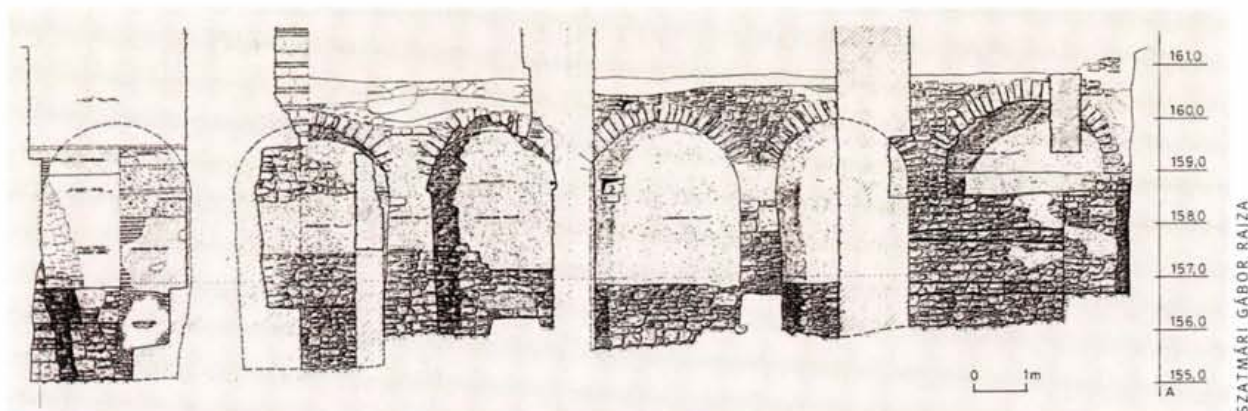
Összességében a déli szárny feltárása alapján elmondható, hogy a palota építéskor itt a természetes sziklafelszínhez képest komoly szintsüllyesztést végeztek. Felmenő falakat a palota falain kívül alig találtunk, jobbára csak a természetes felszínbe mélyedő vermek, gödrök, üregek, pinceterek maradtak meg. Régészeti emlékeinket roncsolta a palota nagy, többszöri átépítést mutató közmű-árok- és csatornarendszere, melyet mélyen a sziklafelszínbe mélyítették és amely kelet-nyugati irányban végigvezet az egész déli szárnyon. Vonalában sejtjük az egyik középkori telekosztó falat, melyet csak a nyugati részen, a városfalnál sikerült egy kis területen feltárnunk.

A palota nyugati szárnya

A kb. 40-50 cm vastag, már fent részletezett, újkori planírozás alatt a területet mintegy 3,5 méter vastag, robbantás utáni épület-törmelék réteg fedte (a betonfedés itt 0,5 méter vastag, 9 méter széles, 26 méter hosszú volt). Ezen a területen tisztáztuk a palota bővítményeinek alaprajzát. Sajnos a toldaléképület nyugati homlokzati fala – amely javarészt téglá, néhol vegyes téglakő falazat – kutatási területünkön a sziklára épült, erősen megnehezítve a városfalak kutatását. Az alapfalak több helyen különböző periód-

39 A területtől délre Zolnay László és Magyar Károly figyelte meg a második középkori (Anjou-kori) városfal hasonló szerkezetét: ZOLNAY 1984. 208. p.

dusból származó középkori falakat szüntettek meg, vágtak át, néhol ráépültek azokra. Akár a déli palotaszárny feltárásakor, megfigyeléseink itt is azt igazolták, hogy az egykori palota építésekor ezen a területen is komoly szintsüllyesztést végeztek. Ezért újból arra kellett számítanunk, hogy a palota pinceszintje alatt a közműárkokon kívül csak a sziklába mélyedő régészeti objektumokat fogjuk megtalálni. Megfigyeléseink szerint a nyugati szárny vonalában húzódott az első középkori (IV. Béla-kori) városfalunk. Az említett szintsüllyesztés miatt sem az egykori palota, sem észak felé hosszan kinyúló toldaléképülete alatt nem találtuk nyomát korai városfalnak. Nyugatra feltártuk a második középkori

A második Anjou-kori városfal részlete

(Anjou-kori) városfal belső oldalát, melynek íves-pilléres szerkezetét ezen a területen végig sikerült megfigyelni.³⁹ Több gödröt is kibontottunk a nyugati szárnyban, rendkívül gazdag középkori leletanyaggal, sok ép kerámiaedénnyel, kályhacsempével. Ugyanitt észleltünk egy, az újkori palotaszárny építéskor elfalazott, sziklába vágott lépcsőlejárót, a pince belső terének indításával. A lépcsők kelet felé lejtettek, de a vastag újkori elé- és aláfalazások miatt a pincét feltárni nem sikerült.

A palota északi szárnya

A palota északi zárófala maradt meg a legépebben. Az északkeleti sarokban több érdekes jelenséget figyeltünk meg: a falat itt a fal-elválások, falszövet vizsgálatok tanúsága szerint többször javított-

ták, téglából készült elfalazások láthatók rajta. Az északkeleti sarokban, ahol 2-3 méter magasságban áll a fal, a sziklafelszínről egy kis sziklaüreg indul kelet felé, a palota alapfalát ebbe az üregbe húzták bele. Lábazati kiugrása (zoklija) alatt a fal más, de szintén tört terméskő falazatú; északnyugat-délkeleti iránya is eltér a felette futó faltól.

Az északi szárnyban feltártuk a palota mélypincéjét, melyet egy korábbi, valószínűleg már a középkor folyamán is használt térben alakítottak ki. Északon két helyiségből, a déli részen pedig egy egybefüggő pincetérből áll. Az északkeleti helyiség mutatja a legkésőbbi átépítést: itt a sziklafelszínt lemélyítették, rá vastag homokos-

*A Teleki-palota
mélypincéje
a kút kibontása előtt*

agyagos földterítés került, a falakat újkori téglaköpenyezés borítja. Az északnyugati helyiségtől elválasztó fal alatt kerek, homokos, sittes betöltésű gödröt találtunk. A déli helyiség falát téglával köpentyezték, a padlót a lefaragott márga alkotja. Keletről ide nyílik a mélypince lejárata, sziklából kifaragott, tölgyfa borítású lépcsőkkel. A déli zárófalon későbbi átépítés nyomai látszanak. A boltozat a déli helyiségben maradt meg a legépebben, míg az északkeleti és északnyugati helyiségben egyaránt beszakadt.

Az északnyugati szakasz mutatja a legkorábbi formát vegyes kő-

tégla falazatával. A nyugati falon ferde, északnyugat-délkeleti irányú téglás elfalazást találtunk. Az északnyugati sarokban részben már lefaragott lépcsőjű, középkori mélypince lejárójának indítását figyeltük meg nyugat felé a márga alkotta padlószintről. A falköpenyezés fölött nyugaton a természetes sziklafelszín egészen az egykori pincepadló szintjéig felmagasodik. Az északnyugati pinceszakasz ferde nyugati zárófalán túl a magyarázatot is megtaláltuk mind az egykori palota északi homlokzati zárófalának furcsa, nyugat felé húzó ferdeségére, mind a mélypince északnyugati zárófalának ferdeségére. Feltártunk ugyanis egy igen nagy belméretű, beszakadt, sziklába vágott mélypince-részletet, amelyből levélszerűen kiágazó apró pince boltszakaszok indulnak észak, nyugat és dél felé. A már a palota északnyugati mélypince szakaszában megfigyelt lépcsőindítás ennek a középkori mélypincének a délkeleti szakaszába fut bele.

A nagyméretű, leszakadt boltozatú mélypince megmagyarázza az egykori palota ferdén kifutó északi falát is, e pince területére esik ugyanis az északi és nyugati homlokzati főfalak találkozási pontja. Eddigi megfigyeléseink szerint a palota alapfalait igyekeztek mindenütt a márgás-sziklás altalajra építeni, valószínűleg a főfalakat statikai okok miatt sem akarták a beszakadt mélypince laza betöltésére alapozni.

Az 1968-as robbantás következtében az újkori mélypince boltozata több helyen beszakadt, így a belső tér színültig telt nagyköves törmelékkal, melyet csak kézi erővel lehetett eltávolítani. A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy a mélypince kialakításakor egy korábban már meglévő pinceszintet használtak föl. Erre utalt a nyugati zárófal, a ferdén áthúzó újkori észak-déli irányú fal, melynek keleti oldalán megtaláltuk egy középkori mélypince márgába faragott lépcsőindítását. Folytatását már a palota mélypincéjének nyugati zárófalán túl tártuk fel.

Régészetileg értékelhető rétegeket csak az északnyugati pinceszakaszban találtunk: vékony lejárt agyagréteget a már említett középkori mélypincébe vezető, márgába vágott, majd elfaragott lépcsőindításban. Maga az újkori pince a márgába volt befaragva, padlóját a letaposott márga alkotta. Itt tártuk fel a kutat is.

A palota udvara

Az udvaron a természetes sziklafelszín igen magas, ezért a 40-50 cm vastag újkori planírozás alatt mindössze ugyanilyen vastagságú – régészeti szempontból értékelhető – kultúrréteget sikerült megfigyelnünk. A középkori eredetű falak is jobbára csak egy kő-sornyi magasságban maradtak fenn. Az udvar déli felében megtaláltuk a palota emeletére vezető, egykor impozáns lépcső alépítményének nyomait.

A palota udvarának déli felén egy kelet-nyugati irányú terméskő falhoz dél felől többhelyiséges épület csatlakozott. Észak-déli irányú osztófalában feltártuk a bejárat küszöbkövét, két helyiségben a többször megújított téglapadló burkolatot. Az épület déli falán megfigyelhetők voltak a későbbi átépítés, hozzátoldás nyomai. Különleges figyelmet érdemel egy nagy valószínűséggel ebből a falból, dél felé kiszakadt nagyobb terjedelmű falszövet, benne egy másodlagosan befalazott, ablaknyílássá átalakított középkori ajtó keretköveivel és több faragott kváderkövel. Ez a fal egy tisztán török kori leletanyagot (közte egy ló teljes csontvázát) tartalmazó gödörre dőlt rá, azt teljesen elfedve. Ez a megfigyelés az ajtó használatának megszűnte időpontjához nyújt jó fogódzót.

A területet délen az épület faragott köves omladéka fedte, egészen a palota udvari zárófaláig. Több helyütt sikerült feltárni egy égésnyomos réteget, mely valószínűleg az 1686-os visszafoglaláskor keletkezett. Az épület többszöri átépítéssel, de egészen a török kor végéig fennállhatott. Megszűnését az 1686. évi ostromnak köszönheti, azt követően omladékait a tereprendezés, -egyengítés során a területen szétterítették.

Lovarda köz

Az első középkori (IV. Béla-kori) városfal egy szakaszát a Lovarda köz nyugati részén sikerült megfigyelnünk, noha a fal szinte csak az alapozás szintjén maradt meg. Alatta már a természetes feltöltődést mutató altalaj, illetve az enyhén nyugat felé lejtő, természetes sziklafelszín mutatkozott. Az első városfaltól nyugatra feltártuk a

második középkori (Anjou-kori) városfalat, a Teleki-palota területén már megfigyelt belső árkádos ívek ívindításaival. A két városfal között egy kelet-nyugati irányú, többszöri átépítést mutató, vastag falat tártunk fel, melyet a Teleki-palota déli falának bővítéskor elváltak. Nem zárható ki, hogy ez esetleg az első középkori (IV. Béla-kori) városfalhoz tartozó toronyépítmény egyik fala lehetett. Eddigi ismereteink szerint a tornyok lehetőség szerint egymástól szabályos távolságra helyezkedtek el⁴⁰. Több esetben a torony a városfal töréspontjához épült.⁴¹

Az Anjou-kori városfal a Lovarda köz területén a Teleki-palotánál megfigyelt szakaszhoz képest rosszabb állapotban maradt fenn. Felette vastag, török kori leletanyagot tartalmazó planírozási, illetve szemétretegeket találtunk. A második városfal külső szakaszát ásatási területünkön csak itt tudtuk megfigyelni. A falat ezen a szakaszon kívülről újra köpenyezték, sőt egy vastag külső támpillérrel is megtámasztották. A statikai megerősítést az indokolta, hogy a fal erősen nyugat felé dől.

A városfaltól keletre több észak-déli irányú középkori falszakaszt bontottunk ki, melyeket a palota déli zárófala minden esetben elvágott és a falon túl folytatásuk már nem került elő. Szintén a Lovarda közben tártunk fel egy nagyméretű, íves kövekből megépített, kör alakú, újkori betöltésű, sárga agyagba ágyazott, kőaljú ciszternát.⁴² A ciszterna agyag alapozása elvágta egy kicsiny, keletre, a sziklafelszín alá mélyen benyúló sziklapince lépcsősorát. E kis sziklapince igen meredek, márgába vágott lépcsője kelet felé lejt. Belső tere egy kiöblösödés után megtörik, majd dél felé egy nyúlványban végződik. Itt, a Teleki-palota déli zárófalánál, a délkeleti sarokban a sziklafelszín egészen a mai járószintig felmagasodik.

Feltárásaink alapján elmondható, hogy ásatási területünkön, ahol a természetes sziklafelszín felmagasodik, a sziklafelszín alatt majdnem mindenütt találtunk természetes, ám az emberek által mesterségesen tovább alakított üregeket, gödröket, járatokat, pincéket. Az előkerült középkori épület részletek túlnyomó többsége egy egységes, tervszerű városépítési koncepcióba illeszkedő építkezés

⁴⁰ MAGYAR 1991. 160. p.

⁴¹ H. GYÜRKY 1978. 53. p. 3. kép, 47. p. 17. kép; ZOLNAY 1984. 215. p.; MAGYAR 1992/A. 110. p.; BENCZE 1998. 167. p. 1. kép

⁴² Az ún. filterciszterna típusba tartozik.

többnyire csak pinceszinten megmaradt emléke. Egyes épületek többszörösen átépítve megélték az 1686-os visszafoglalást.

Régészeti megfigyeléseinket nagyban nehezítette, hogy az újkori építkezések, bővítések és szintsüllyesztések miatt összefüggő középkori szinteket nagyon kevés helyen sikerült feltárni. Ezért csak a régészeti leletanyag teljes feldolgozása adhatja meg a választ az időbeli és térbeli összefüggésekre. Ezt jól példázza a kutak, vízgyűjtők helyzete is. Megfigyeléseink szerint egy telekhez legalább egy víznyerő hely (kút, ciszterna) tartozott, de használatukról, megszűnésük idejéről csak a belőlük feltárt leletanyag aprólékos feldolgozása után alkothatunk pontosabb képet. Ezt kell összevetni a hozzá tartozó telek, esetleg a szomszédos telkek leletanyagával. Így egyelőre azt is csak valószínűsíthetjük, hogy a négyzetes formájúra kialakított vízgyűjtőket – melyek egy-egy telekhez tartozhattak – egy időben készítették.⁴³

⁴³ Mivel a három ásatási év során több száz ládányi leletanyag került napvilágra, még hosszú idő telik el, amíg ezekre a kérdésekre pontosabb választ tudunk adni.

III. A KÚT FELTÁRÁSA

*Az iszapos
réteg
feltárás közben*

Már a korábbi budai kútfeltárások során is kiderült,⁴⁴ hogy szerencsés esetben milyen nagy mennyiségű régészeti leletanyag kerülhet egy ilyen objektumból napvilágra.⁴⁵

Kutunkat az egykori Teleki-palota mélypincéjének kitisztítása-kor találtuk meg, az északnyugati pinceszakasz déli falánál egy négyzetes beásást kibontva. A nagyköves, több méter vastag bontási törmelék elhordása után foghattunk csak az érdemi régészeti munkához. A kutat 1999 júliusának közepén kezdtük el feltárni, és egy hónapos téli leállással 2000. január végén fejeztük be a munkát.⁴⁶

A kút beásása négyzet alakú volt, mélysége az újkori mélypince 157 méteres Adria feletti sziklafelszínétől, – mely valószínűleg

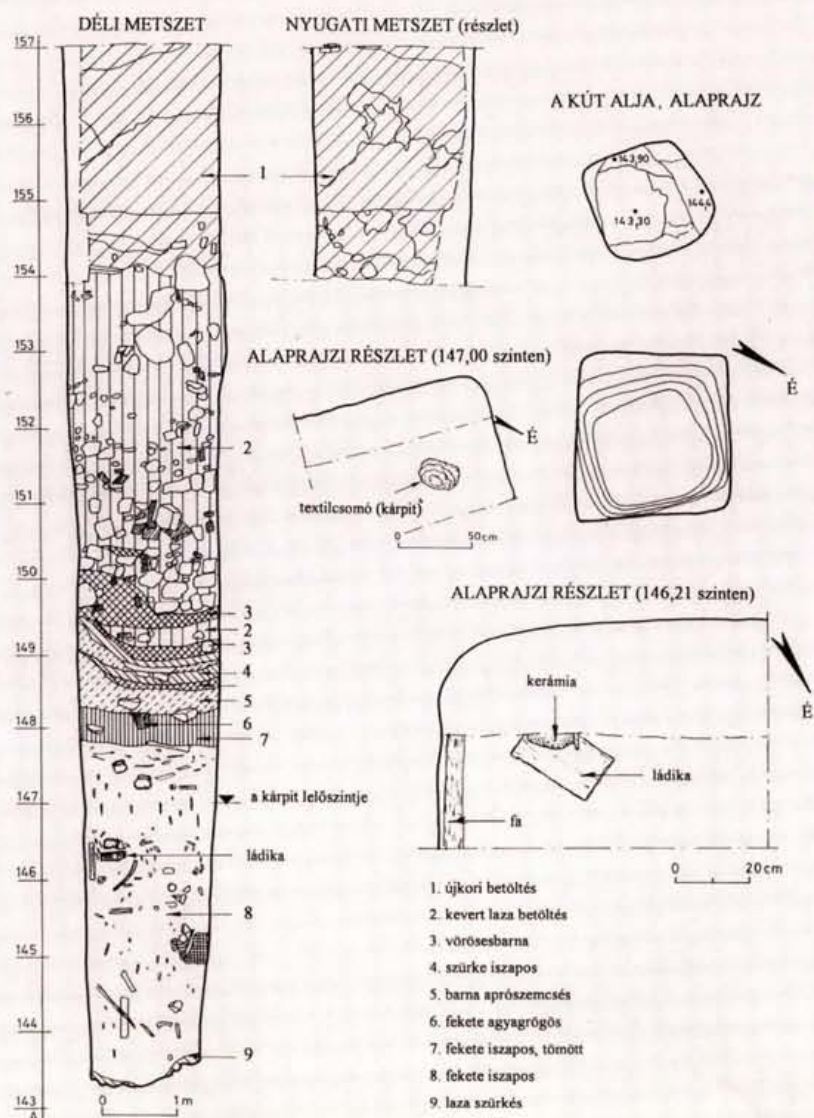
*A kút
bontás közben*

⁴⁴ HOLL 1966; I. MELIS 1973/A.

⁴⁵ A feldolgozás aprólékos, időigényes voltát érzékelteti, hogy az 1954-ben feltárt Dísz téri 10-es számú kútról 1966-ban jelent meg Holl Imre könyve.

⁴⁶ A felső, újkori épülettörmelékcs rétegben I. világháborús érmét is találtunk.

Kútmetszetek

megegyezett a középkori pinceszinttel – 13,70 méter. Feltárása során mindig egy 0,5-1 méter magas tanúfalat hagytunk meg, melynek vastagsága 30-50 cm volt. Ezt dokumentálás után (fotó, videó, rajz) a kibontás szintjére bontottuk, majd ismét újabb szakaszt hagytunk meg tanúfalnak. Megfigyeltük, hogy a kút használaton kívül kerülése után elkezdett, későbbi feltöltődés anyaga elkülönül attól a vastag, iszapos, nagyjából egykorú rétegtől, amely a kút megszüntetésének idején került bele. Lehetséges, hogy a kutat

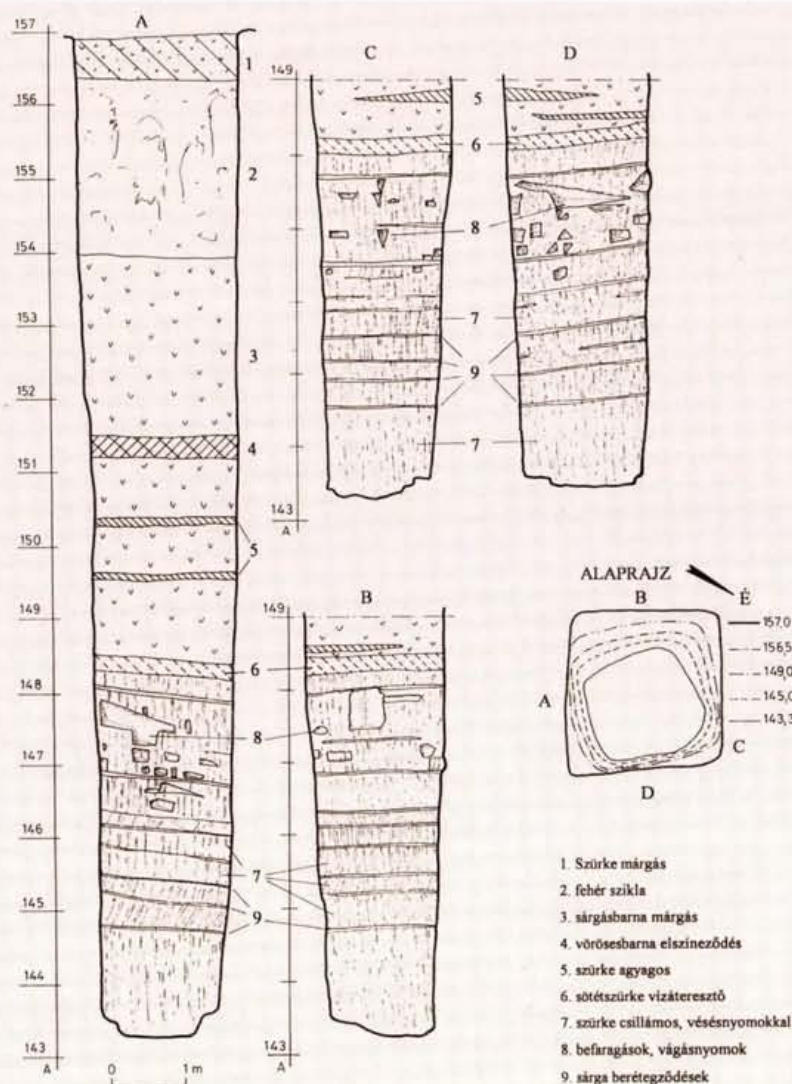
használata idején rendszeresen tisztították, az alján ugyanis nem találtunk a használat idejére utaló, lerakódott finom iszapréteget, s az iszapban sem volt feltűnő rétegváltás. Az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy a leletek kútba kerülése rövid idő alatt történt.

A kutat a sziklába – márgába – vágták, béleletlen volt. A kibontás befejezése után megállapítottuk, hogy alja egyenetlen, a falakon a korabeli készítési technika jól megfigyelhető, csákány nyomokat, helyenként ácsolat nyomát fedeztük fel. A kút négyzete bizonyos mélységenként enyhe csavarodást mutat észak-északnyugat felé, ugyanakkor enyhén szűkül is. Egykor a szivárgó rétegvizeket gyűjt-hette össze. Megfigyeléseink szerint a jelenlegi vízszivárgás -8,80 méternél (Adria feletti magasság 148,20) kezdődik, és legerősebben az északkeleti saroknál észlelhető. Mostani vízhozamát onnan tudjuk, hogy az egy hónapos téli leállás alatt a kút 35 cm magasságban vízzel telt meg, azonban az egykori vízhozamról nincsenek adataink, de kevesebb a jelenleginél nemigen lehetett, különben a szerves anyagok megsemmisültek volna. Azt, hogy a jelenlegi folyamatos vízutánpótlás milyen eredetű – természetes vagy a rossz vezetékekből szivárog – nem lehet tudni. A vízből kiszedett tárgyakon Ph 9.5 értéket, lúgos kémhatást mértek.

A szerves anyagok teljes lebontásához oxigén, lúgos vagy enyhén savas közeg és meleg hőmérséklet szükséges. Ha az egyik tényező hiányzik a felsoroltak közül, a folyamat erősen lelassul, akár le is állhat. A fák, bőrök, növényi maradványok anyagai a mikroorganizmusok tevékenységét erősen gátolták, a vegyületek származhatnak a bőrleletek cserzőanyagaiból, vagy akár a növények pusztulásából. A légmentesség és az állandó vízutánpótlás megőrizte számunkra a szerves – bőr, fa, textil – anyagokat, a növényi magvakat, beszórt vagy behullott ágakat.

Speciális feladatok

Az ásatás során a kútból áradó folytonos, erős bűz miatt meg kellett találni az átszellőztetés módját. Ezt egy folyamatosan hosszabbítható, „szagelszívóvá” alakított cső segítségével oldottuk meg. A vizet vödörrel mertük ki és bakteriológiai szempontból megvizs-

Kútmetszetek

gáltattuk. Szabályos távolságoként, a kútban való biztonságos munkavégzés és a lejutás érdekében ácsolatot és pihenőt kellett készíteni, ahonnan a következő szakaszig létrával lehetett lejutni.

Az előkerült faleletek megóvásához a helyszínen nagyméretű, kádszerű faládát készítettünk, és fóliával kibéleltük. Ebbe a kádba öntöttük a kiemelt vizet, így a nagyobb méretű fákat, – melyek közt deszkák, ágak is voltak- a konzerválásig a mélypince viszonylag egyenletes hőmérsékletű terében, a kút saját vizében tárolhat-

tuk; a bőroket a hűtőszekrényből naponta szállítottuk a múzeum restaurátor-műhelyébe az előkerült fémleletekkel, kisebb megmunkált fatárgyakkal és textilekkel együtt.⁴⁷

Az iszapolás menete

A feltárás során meg kellett találni a nagy mennyiségű átiszapolandó föld átrostálásának hatékony módját, meleg levegőn a szerves anyagok ugyanis hamar károsodhattak volna. Ezért pinchőmérsékletű helyet kellett találni a zsákok tárolására, folyamatos vízvételi lehetőséggel.⁴⁸ Az átiszapoló növényi magvak hatékony szárítása érdekében a szárítóhelyiség kialakításakor gázüzemű hőlégbefúvót alkalmaztunk.

Az iszapos földet gondosan átválogattuk, nagy zsákokban tároltuk, majd zsákonként átiszapoltuk (1 zsák kb. 25-40 kg földet tartalmazott). Minden zsákot rétegszámmal és szintadat jelzéssel láttunk el. Előáztatás előtt lemértük a zsákokat, megmértük a kémhatást (azaz a Ph értéket), ami ekkor már átlag 7,5 volt, majd kádakban előáztattuk, lazítottuk a földet. Előáztatás után négy különböző finomságú szitasoron átiszapoltuk a leleteket (0,5; 2; 5; 20 mm-es lyuktávolsággal). A munka folyamatosságának és hatékonyságának érdekében minden szita egy-egy nagy üstre került, így a kifolyó vizet és az átrostált földet külön tudtuk választani.

Az iszapolás után a szárítás következett. A szárítóasztalok fölé időkapcsolós lámpákat szereltünk, az asztalokra geotextilt (terfilt) tettünk, és fakeretekkel elválasztottuk az egy zsákból, egy szintből, de különböző finomságú szitákból előkerült leleteket.

A szárítás során a leleteket átvizsgáltuk, majd típusok szerint bezacskóztuk. Az iszapolás során tett megfigyelésekről külön naplót vezettünk, melyben feltüntettük a zsák jelzetét, szintszámát, a szintadatokat, az iszapolásakor előkerült tárgyakat (a növénymagokon kívül), megmértük a súlyt, a Ph értéket, és rögzítettük az iszapolás dátumát, valamint egyéb észrevételeinket. Ezzel a módszerrel napi 4-5 zsáknyi anyagot tudtunk átiszapolni, a teljes mennyiség 302 zsák volt. Minden réteg után átmostuk és kitisztítottuk az üstöket, szitákat és a geotextilt is lecseréltük, letisztítottuk.⁴⁹

47 A bőroket Bakayné Perjes Judit restaurátor vette gondozásba, a faanyagot Buzás Zsuzsanna restaurátor Morgós András módszerével konzerválta. (Mindehhez vizsgálati hely kialakítására és igen nagy mennyiségű cukorra volt szükség.) A dendrokronológiai vizsgálatokat Grynaeus András, a fafaját meghatározását Babos Károly (Eötvös Loránd Tudományegyetem) végezte, a kút csontanyagát Daróczi Szabó László határozta meg. A kútból előkerült bogarakat Szél Győző (Természettudományi Múzeum), a növényi magvakat Gyulai Ferenc dolgozza fel.

48 Az iszapolásra a volt Honvéd Főparancsnokság épületében került sor. A helyszínt a Budai Várgondnokság Kht. bocsátotta rendelkezésünkre, amelyért ez úton is köszönetet mondok.

49 Az iszapolás menetét azért írom le részletesen, mert ritka az ilyen „nagyüzemi” méretekben történő átrostálás. A megfigyeléseket, tapasztalatokat talán a későbbiek során fel lehet használni, a módszereket pontosítani, finomítani. A munka folyamán egyvalami bizonyossá vált: elengedhetetlenül szükséges a kútból előkerült föld teljes átiszapolása a gazdag növényi és egyéb szerves anyag vizsgálata, feldolgozása szempontjából. Az iszapolás során nyújtott segítségért köszönetet mondok Rejtő Andrásnak, valamint értékes szakmai tanácsaiért Pálóczi Horváth András régésznek.

IV. A KÚT ISZAPOS RÉSZÉNEK LELETANYAGA

A leletanyag feldolgozása, restaurálása még nem fejeződött be, ezért itt csak bizonyos – a mondanivalónk szempontjából fontos – leletek, leletcsoportok vázlatos bemutatására szorítkozhatunk.⁵⁰

Öntőtégelyek, lepárló edények

Magyarországon a fémművesség kezdetben nem volt teljesen szétválasztható a munkafolyamatok vagy a készített tárgyak szerint. Ötvös alatt az arannyal, ezüsttel egyaránt dolgozó, zománccal, esetenként ékkő befoglalásával is foglalkozó mestert értették, aki – ha kellett – préssel, domborítással, forrasztással, véséssel, filigránmunkával egyaránt foglalkozott. A XI. század folyamán már megkülönböztették a pénzverőket, majd a XIV. században, a céhes művesség kezdetén az ötvösöktől különvált az aranyverő (aranyfűstműves) foglalkozása, később megjelentek a pecsétmetszők és a gyűrűművesek.⁵¹

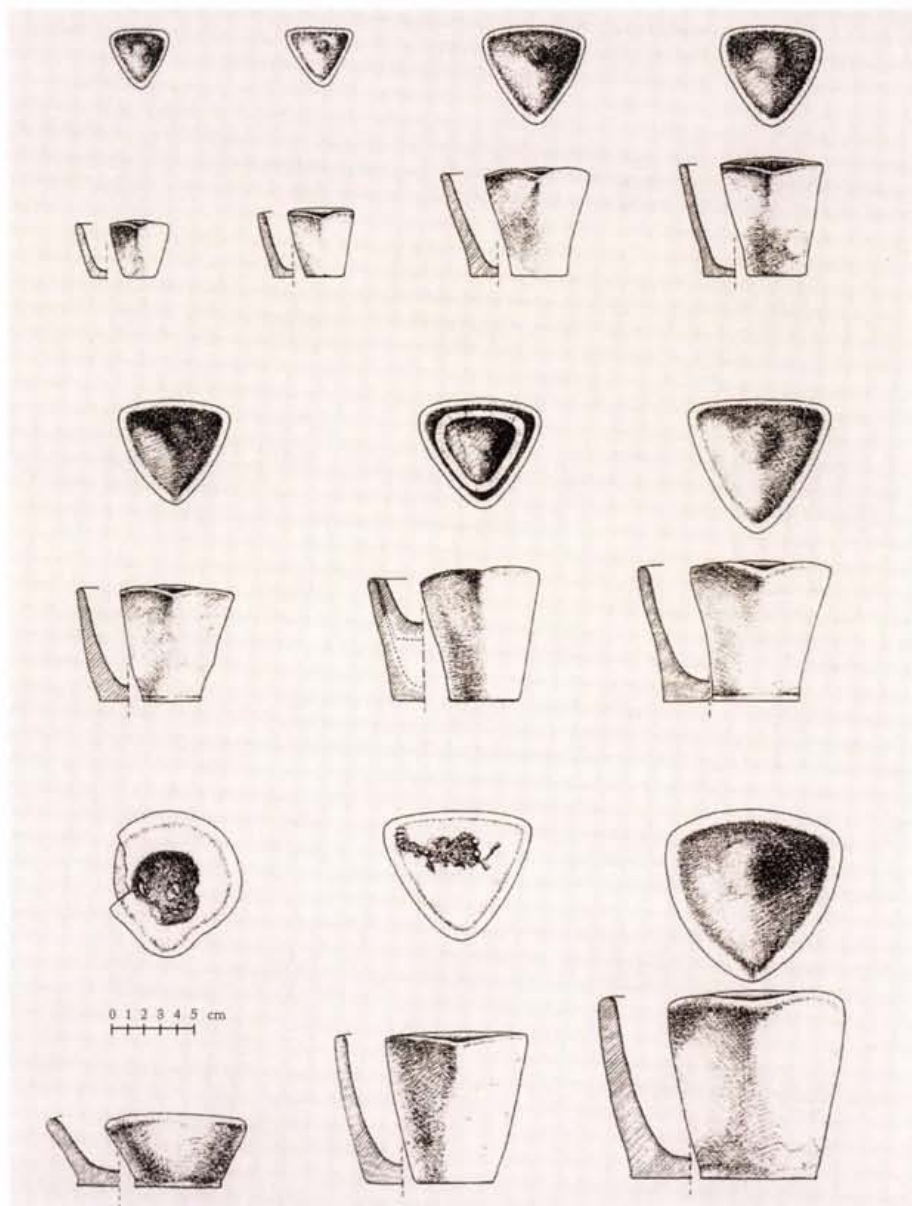
⁵⁰ Terveink szerint a kút leletanyagát külön-külön tematikus munkákban fogjuk feldolgozni (textil-, fa-, bőr-, kerámia-, üvegekötetben).

⁵¹ BOGDÁN 1989. 13., 18., 86. p.; BIRINGUCCIO, V.: *Pirotechnica* 1986. 62., 66. p.

Öntőtégelyek

Öntőtégelyek

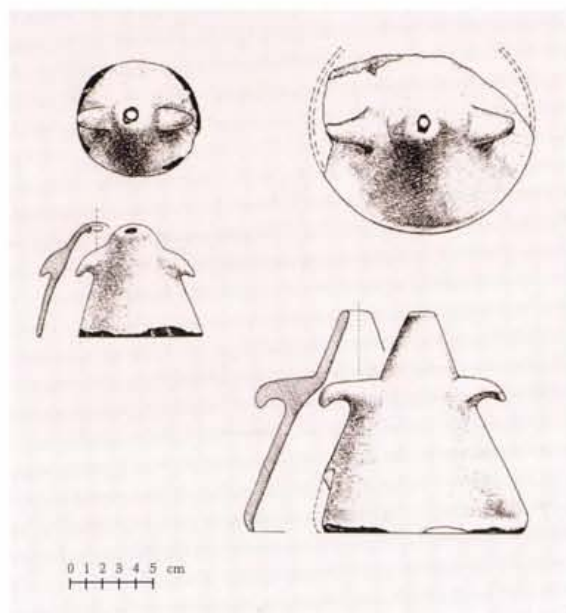
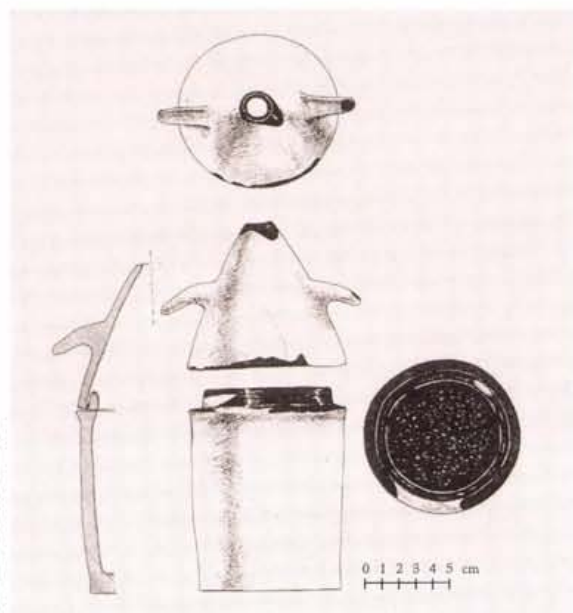
DINYÉS LÁSZLÓ RAJZA

A XIV. század első felének pénzverésére I. Károly (Róbert)⁵² pénzügyi reformja nyomta rá a bélyegét (1325). Megjelent a firenzei mintára vert liliomos aranyforint, valamint az ezüst garas, melynek egyes példányain felismerhető az itáliai hatás, szoros összefüggést, hasonlóságot mutatva a Róbert nápolyi király (1309-1343) pénzein látható trónképpel.⁵³ A pénzügyi reform következtében a gazdaság is megerősödött. Ekkortájt a budai pénzverde elsőrangú fontosságú volt, aranyat csak itt verhettek.⁵⁴

52 A továbbiakban közkeletűbb nevén, a magyar terminológiában gyakrabban használt formában, Károly Róbertként fogjuk említeni.

53 MM I.köt. 242. p.

54 HUSZÁR 1958. 28-33. p.

Az intézkedések az ötvösök tevékenységét is érintették, a pénzverdében dolgozók között számos ötvöst feltételezhetünk. A források közt megtaláljuk a pénzverők mellett a próbamestert (*examinator auri*, 1344-ben volt ilyen foglalkozású budai polgár), fémolvasztót, aranyverőt (*auricursor*), „választó ötvöst” (*Schneider*). A pecsétvésés is összefügg az ötvösséggel. Károly Róbert a sienai *Gallicus* családból származó Petrussal készítette el 1331-ben harmadik nagypecsétjét. *Petrus Gallicus* Budán háztulajdonos volt,

Lepárló edények

Lepárló edények

Fedők

testvére, Nicolaus is ötvös lehetett.⁵⁵ Az aranyművesek részvételét a pénzverésben bizonyítja Zsigmond király 1405. évi városi dekrétuma, amely kimondja, hogy csak az ötvösöknek szabad fémfino-mítást végezni és próbavesszőt, próbavizet, választóvizet, valamint a pénzverésnél fontos eszközöket használni. A Budai Jogkönyv külön említi az aranyműveseket, az aranyverőket és a pénzverőket.⁵⁶

Budán a XIV. században még nem működött ötvös céh, a kézművesek között mégis sok aranyműves tűnt fel, főként telek- vagy háztulajdonosként. A XIV-XV. század folyamán nyolc helyen lehetett kimutatni ötvösmestereket.⁵⁷ Noha a XV. századi forrásokból ismerjük az Ötvös utca elnevezést („platea Aurifabrorum” – a domonkosok kolostora melletti utcarészt hívták így, ahol valóban több ötvös lakott), a mesterek nem csak egy utcába tömörülve, hanem a városban szétszórta, több helyen működtek. Erre régészeti megfigyelések és leletek egyaránt utalnak. Holl Imre a Dísz téri 10. számú kút feltárásakor három, a XIV. századra keltezett ötvöstégelyt talált.⁵⁸ H. Gyürky Katalin a Nagyboldogasszony-plébániatemplom északi oldalánál feltárt házban több olvasztótégelyre bukkant (kisebb és nagyobb méretűekre egyaránt),⁵⁹ melyek 1375-1441 között készültek, illetve voltak használatban. A Dísz tér 17. feltárása során is előkerült több öntőtégely.⁶⁰

A Szent György téri kútban fémmegmunkálásra, ötvösségre utaló tárgyakat is találtunk, felszínre hoztunk számos öntőtégelyt, melyek különböző méretűek voltak: 5-15 cm-es magasságúak. Néhányban arany, higany és kén nyomát sikerült kimutatni.⁶¹

⁵⁵ MML. köt. 247. p.

⁵⁶ BUDA VÁROS JOGKÖNYVE II. kötet 366-367. p.

⁵⁷ HOLL 1989. 66-67. p.; HOLL 1991. 79-91. p.

⁵⁸ HOLL 1966. 35-36. p.

⁵⁹ H. GYÜRKY 1982. 208-209. p.

⁶⁰ Az ásató régész, Bencze Zoltán szóbeli közlése.

⁶¹ A meghatározást Tóth Mária (MTA Geokémiai Kutató Intézet) végezte. Segítségét ez úton is köszönöm. Részletes, bőségesen illusztrált leírás található az arany és az ezüst szétválasztásáról, a higany visszanyeréséről, a kemencék és eszközök készítéséről, a lepárlókról: AGRI-COLA 1985. Uo. 455. p. 234. kép.; az öntőtégelyek mellett azok fedelét is ábrázolja. A kútban majdnem két tucat öntőtégelyt találtunk, ez az arány a budai Várban igen jelentős, talán egy ötvös vagy aranyműves hagyatéka lehetett.

Különlegességnek számít az alsó részében albarellót idéző, belül mázas, kétfogantyús fedéllel ellátott lepárlóféleség, a fedő tetején kis nyílással. Ebből, a budai leletanyagban eddig ismeretlen típusból több példányt találtunk a kútban. Elképzelhető, hogy a tűzi aranyozáshoz használt higany visszanyerésére szolgált,⁶² de – miután a mázvizsgálatok még nem készültek el – azt sem lehet kizárni, hogy nem az ötvösséghez, hanem esetleg gyógynövények kivonatának elkészítéséhez, esetleg szesz vagy egyéb desztillálásához használhatták őket.⁶³ A fedők közül figyelmet érdemelnek a lapos, illetve a „tejeskanna típusú” fedők. Az utóbbi párhuzamát megtaláljuk Agricólának a bányászatról és kohászatról szóló könyvében, ahol a higany-nyeréshez használt lepárlók ábrázoláskor a háttérben egy ilyen, felül hurkafüles fedő látható.⁶⁴

62 A higany visszanyerésének egyik módját írja le THEOPHILUS Presbiter: „Ha nem értünk az arany őrléséhez, az aranyművesekhez kell fordulnunk, hogy őrljék meg, ahogya saját aranyozásaikhoz szokták, csak nekünk sokkal finomabbra, mint ahogyan ők használják és alaposan kevertessük össze higannyal... Ezt a higanyos aranyat tegyük egy cserépedénybe, amelyik sima, érdességektől és lyukaktól mentes. Helyezzük lassú tűz fölé. Igen óvatosan kell eljárni, mert ha az arany a túl nagy hőtől megpörkölődik, gyorsan felhevül és a higany a tűz hatására nem folyik ki. Ezért az aranyhoz finomra őrlt égetett sót kell keverni, hogy folyamatosan lehessen morzsolni és szétteríteni... A higany gőz alakjában elillan. Ez azonban egy felette felfüggesztett, zsírral bekent csészében felfogjuk”... THEOPHILUS 1986. 46. p. (ford. Takács Vilmos)

63 BOLDIZSÁR 1984. 217–226. p. Lepárló került elő Budán a királyi palota északi előudvarának régészeti feltárása során, valamint a Hess András utca 1. számú ház feltárásakor. Utóbbi üvegből készült: H. GYÜRKY 1982. 204–209. p.

64 AGRICOLA 436. p. 224. ábra

*A higany lepárlása
(metszet Agricola
De re metallica című
művében, 224. ábra)*

Kerámiák

A kútból előkerült régészeti leletanyag legnagyobb hányadát a kerámia alkotja. Előzetes becslésünk szerint többsége részben vagy teljesen kiegészíthető, így a viszonylag nagyszámú, épen talált kerámiával együtt mintegy 450 darab edénnyel számolhatunk.⁶⁵ Lehet, hogy a kerámiaanyag nagyjából egy időben, egyszerre került a kútba. E nagy mennyiségű leletanyag, melynek többsége a háztartásban használt ún. házi kerámia, számos vizsgálat elvégzésére ad majd lehetőséget.⁶⁶

*Kiöntőcsöves edény
és festett edények*

Az anyag jelentős részét a fehér edények teszik ki. Darabjai a Budán már többször megfigyelt és leírt típusokhoz tartoznak, túlnyomórészt fazekak, bögrék, fedők, kancsók, korsók, valamint különböző formájú poharak. A festett korsók és kancsók közt fogazott, valamint „virágmintás” egyaránt előfordul.⁶⁷ Jelentős a sötét, redukált égetésű, olykor perembélyeges import kerámiák száma is.

A házi kerámiában a mázas anyagot a lábasok képviselik, töredékeiket megvizsgálva hat darabot sikerült belőlük rekonstruálni. Mázas asztali díszedényt csak egyet találtunk, a két kiöntőcsöves asztali kancsónak hazai és külföldi párhuzamait egyaránt ismerjük.⁶⁸

65 A kerámiák restaurálását Lészko Ildikó és Tereiné Toronyi Szilvia végzi.

66 A kerámiaanyag részletes és teljes körű leírása – terveink szerint – külön kötetben fog megjelenni a Széchenyi Terv NKFP 5/33 „Medium regni – királyi központok a középkori Magyarországon” című pályázati program keretében. Ezért a kerámiaanyag részletes elemzésétől, leírásától eltekintünk.

67 Előbbihez: HOLL 1966. 23. p.; NYÉKHELYI 1994. 165. p., ill. 12. kép.; BENCZE 1992. 212–213. p.

68 I. MELIS 1973/A. 199. p. 7. kép, KERAMISCHE BODENFUND 90. p.

*Kiöntőcsöves edény
és festett edény rajza*

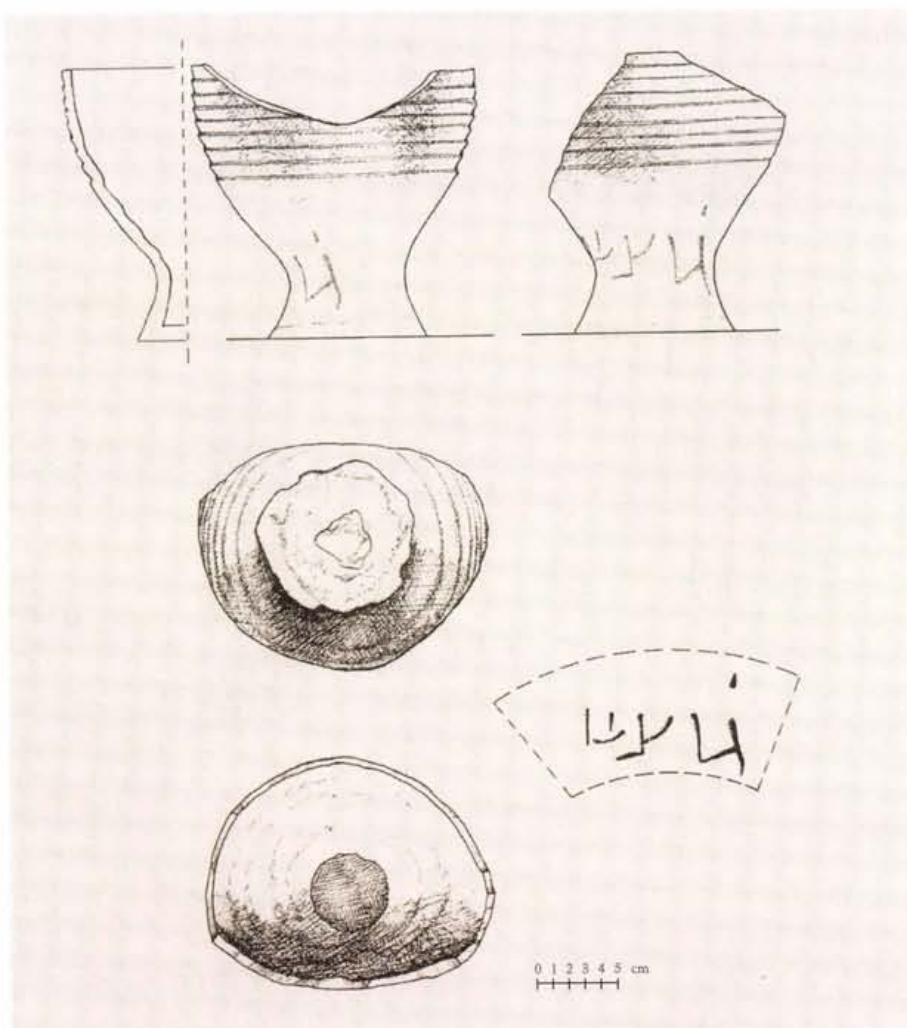

Egyedinek számít ellenben az a bordázott pohár, melynek alsó harmadán festett, héber írásjeleket fedeztünk fel. Ezek értelmezése még további kutatást igényel.⁶⁹ A házi kerámiából nem hiányoznak a nagyobb tárolóedények sem.

A kályhaművességet többségében négyzetes, tál alakú, valamint fonott díszű, szürkére égő kályhaszemek képviselik. Érdeemes kiemelni egy szerkezeti elemet. Ez egy henger alakú, vastag kerámia cső, melynek egyik vége négyzetes, a másik kör alakban végződik.

⁶⁹ A jelek némelyikét fel lehet ismerni (alef és gimel?), de értelmezésük még vitatott. Köszönöm a budapesti Zsidó Múzeum munkatársainak készséges közreműködését a feliratok meghatározásában.

Héber feliratos pohár

DINYÉS LÁSZLÓ RAJZA

Kályhaelem

Üvegek

A különböző anyagú leletek közül az üvegek maradtak meg a legkevésbé jó állapotban. Töredékességük ellenére egy részük alkalmas az elvi (rajzi), kisebb hányaduk a tényleges rekonstrukcióra. A többi lelethez képest csekély számú töredék többségét a palackok és a poharak tették ki, kisebb számban ablaküveg-töredéket is találtunk.⁷⁰ Feltűnő volt a lámpák viszonylag nagy száma a leletanyagban, némelyikben még az olaj nyomát is sikerült megfigyelni.

Palackok: A leletek között a sima szűknyakú palackok töredékei mellett megtalálható a kettős kónikus és a plasztikus, csavarodó bordákkal díszített nyakú, a száját kék körbefutó üvegfonallal kerepező velencei gyártmányok több példánya is.

Poharak: A különböző formájú és méretű cseppekkel díszített poharak mellett több kannelurás pohártöredéket is találtunk. Ezek – akárcsak az ún. optikai díszítésűek – velencei gyártmányok.

Különbözik e csoporttól az a cseppekkel díszített, magas hengeres pohártípus, melyből több példány töredékét sikerült megtalálnunk. Az ezüstösre oxidálódott üvegből készült poharak oldalát sűrűn elhelyezett kicsi cseppekkel díszítették. Peremük tagolatlan, a nyakukon vastag üvegszál fut körbe, a talp széles, magasított, körbefutó hornyolatok díszítik. Ezek az ún. furulya alakú poharak cseh gyártmányúak.⁷¹

Lámpák: A budai ásatásoknál megszokottnál nagyobb számban kerültek elő a különböző formát mutató lámpák, melyek szintén import termékek lehettek.⁷²

A velencei üvegek viszonylag korlátozott számú típusban, ezen belül viszont nagy példányszámban készültek, s a korábbi bizánci típusú üvegeket hamar kiszorították. A tömegtermelésre felkészült műhelyek több évszázadon keresztül uralták jó minőségű áruikkal a piacot. A XIV. században a Velencéből induló kereskedelmi útvonal Bécsen át Magyarországot is érintette. Károly Róbert 1316. évi privilégiuma megengedte, hogy a velencei kereskedők az országban mindenfelé szabadon árusíthassanak. A magyarországi régészeti anyagban a XIV. század második feléből származó, pénzzel is meghatározott velencei üvegleletek száma jóval megha-

⁷⁰ Az üveganyag meghatározására és feldolgozására Mester Editet kértem meg, akinek munkáját és segítségét ez úton is köszönöm.

⁷¹ Mester Edit meghatározása. Hasonló típusú poharakat találtak Lübeckben, a belváros régészeti feltárása során: DUMITRACHE 1988. 155-158. p.

⁷² H. GYÜRKY, 1985. 30-33. p., benne további szakirodalommal.

73 H. GYÜRKY, 1991. 13-17. p.
A budai leletanyagról bővebben:
H. GYÜRKY 1984. 49-62. p.
A visegrádi párhuzamokból:
MESTER 1994.; MESTER 1997.

ladja a korábbi időszakokét. Ez a velencei üvegek használatának virágkora Magyarországon. A régészeti együttesekben gyakran előfordul (akárcsak kútanyagunkban), hogy több típus egyszerre lelhető fel bennük. Valószínűsíthető, hogy a kereskedők üvegkollekciókat árusítottak.

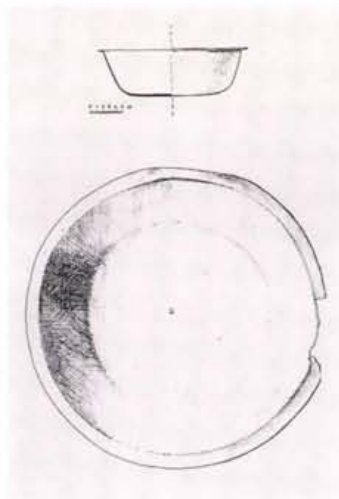
1400-tól kezdve csökken a velencei üvegek száma a régészeti leletanyagban. H. Gyürky Katalin véleménye szerint ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy „Zsigmond magyar király, német császár [valójában ekkor még csak német király – *a szerző*], 1417-ben, a Velencével régóta tartó viszálya miatt megtiltotta a német kereskedőknek, hogy oda járjanak, a német városoknak pedig elrendelte, hogy szakítsák meg Velencével kapcsolataikat. Ez a rendelkezés 1433-ig volt érvényben, ez idő alatt a velencei üvegáruk sem a XIV. században használt útvonalon, sem a német kereskedők közvetítésével nem juthattak el Magyarországra”.⁷³

Tűk

Fémtárgyak

A fémek legnagyobb hányada különböző típusú és formájú szög, de néhány kulcstörédeket, valamint kevés fa- és csontnyelű kést is találtunk a kútban. A viselethez tartozhattak a különböző típusú

DINYÉS LÁSZLÓ RAJZA

Fémtál

kapcsok, övveretek. A többi veret közül néhány a ruházatot díszíthette. Említést érdemelnek a gombostűk mellett a varrótűk, mert ezek ásatási leletben viszonylag ritkábban fordulnak elő.⁷⁴ A kút legjelentősebb fém lelete egy ónozott, kihajló peremű tál, amely majdnem teljes épségben került elő.

Pénzek

Az iszapos rétegben néhány, többé-kevésbé rossz megtartású Zsigmond-kori parvus került elő.⁷⁵ A kormeghatározás szempontjából a kút alsó részéről előkerült, negyvenegy érmét tartalmazó együttes a legjelentősebb, mely Zsigmond király 1390 és 1427 közt használt dénárjaiból áll. (CNH II. 121, H 576, MÉH 449.)⁷⁶

Bőrből készült tárgyak

A kútban megmaradt szerves anyagú leletek nagy hányada bőrből készült tárgy, túlnyomó többsége cipő.⁷⁷ A több mint 20 összeálítható és sok további töredék teljes körű feldolgozása mind viselettörténeti, mind régészeti szempontból fontos.⁷⁸ A cipők között felnőtt- és gyermekméretűeket egyaránt találtunk. Megkülönböztethetőek voltak a bal és a jobb lábra valók. Mindegyik erősen elhasználódott, kopott. Az egyik gyerekcipőnél még azt is meg-

⁷⁴ A fémek konzerválását Csere Judit, Bakayné Perjés Judit és Józsa Júlia végezte.

⁷⁵ A parvusok többsége rossz megtartású. Az értékelhetőek azokhoz tartoznak, melyeket Zsigmond király egész uralkodása alatt veretett.

⁷⁶ A teljes éremanyag feldolgozása még előttünk áll, s csak ennek elkészülte után vállalkozhatunk pontosabb kormeghatározásra. A régészeti megfigyelések alapján az iszapos rész leletanyaga azt mutatja, hogy talán tulajdonosváltáshoz kapcsolható „rendcsinálás” miatt kerültek rövid idő alatt a leletek a kútba, hiszen a kút alján nem volt leiszapolódás, a kutat megszüntéig rendszeresen tisztíthatták.

Pénzek a kút aljából

⁷⁷ Miután a többi bőrleletet még konzerválják, ezek ismertetésétől itt eltekintünk.

⁷⁸ A cipők konzerválását Bakayné Perjés Judit végzi, a restaurálás folyamatában részt vettek a Magyar Képzőművészeti Egyetem tárgy-restaurátor szakos hallgatói, valamint Juhász Andrea. A munka még nem fejeződött be, ugyanígy hátra van még az anyagvizsgálat, de van darab, amelyikről már most tudni lehet, hogy a felsőrész kecske-, a talp marhabőrből készült. Vö. B. NYÉKHELYI 2001. 73., 101. p.

figyelhettük, hogy viselője kinőtte, mert a nagylábujjánál a bőr teljesen elkopott, kilyukadt. A kopásnyomok, a talpak vizsgálata a cipő viselőjének ortopédiai problémáiról is adatokat szolgáltat.⁷⁹

Bőrcipők

A cipők közt száras és bokacipőket egyaránt találtunk. Az előbbieknél a felső részt gyakran két részből szabták, a száron külön betoldással. Gomblyukak céljára a száron kialakított hasítékok szolgáltak. Többségüket a bőrfűzőből kialakított csomóval lehetett begombolni, de találtunk fémcsatos, bőrpántos megoldásút is.⁸⁰ Noha cipőket a budai kutak feltárása során már több esetben találtak⁸¹, még így is sajnálatosan kevés a magyarországi régészeti ásatásból előkerült és publikált középkori cipők száma. A cipők részletes elemzése most nem célunk, annyit azonban előljáróban leszögezhetünk, hogy a kútban talált cipők készítéstechnikájukban, formájukban jól illeszkednek a XIV-XV. századi nyugat-európai viselethez.⁸²

⁷⁹ GREW-NEERGAARD 1988. 102-111. p. Jó típusábrákkal, részletes elemzéssel, szakirodalommal.

⁸⁰ JANSSEN 1995. 24-25., 90-94. p., valamint 76. tábla

⁸¹ Ezekről összefoglalóan: I. MELIS 1973/B; újabban: MOCSKONYI 1997., 1999. A bőrfeldolgozásról I. MELIS 1996.

⁸² SCHNACK: 1994. részletes tipológiai táblázattal, bőséges analógiákkal. Ld. még GROENMAN 1988. 170-173. p.

Fa anyagú leletek

A kút iszapos-nedves betöltése sokféle szerves anyagot, köztük számos fát őrzött meg épségben. Behullott vagy bedobált ágakat, gallyakat, félig megmunkált, talán építkezésnél használt deszkákat, léceket, zsindelyt, faszilánkokat és nagy mennyiségű használati eszközt – tányérokat, tálát, fésűt, fanyelű kést, kanalakat, tekőt, hordódongát – találtunk.⁸³ A leletanyagban az étkezésnél az asztalra szánt, valamint a mindennapi életben használt egyéb faedények egyaránt képviseltették magukat.

Egyedisége miatt itt emelendő ki az a bőrbevonatú, fémveretes, belül selyemmel bélelt, vörösfenyőből készült ládika, mely magyarországi kútleletekből eddig még nem ismert, s anyaga, készítésének finomsága inkább a kútban talált textilekhez kapcsolja.⁸⁴

Ritkaságnak számít a faleletek között a kocsánytalan tölgyből készült fagolyó⁸⁵, közepén körkörös bemélyedéssel. Talán játékhoz

Fagolyó

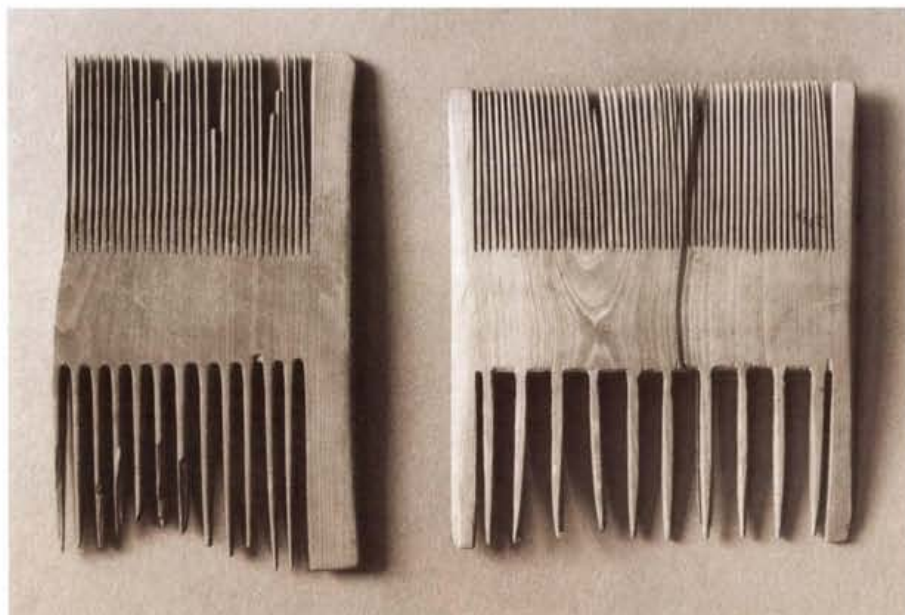
83 A faleletek konzerválását Buzás Zsuzsanna (BTM) végzi. A munka még nem fejeződött be, ezért itt csak néhány különlegesebb darabot mutatunk be. Az anyag részletes feldolgozása külön tanulmányban jelenik meg.

84 Az alsó, iszapos réteg nagyrészt egykorúnak tűnő betöltési anyagából csak a textilek, valamint talán a ládika korábbiak.

85 A fafajták meghatározását Babos Károly (ELTE Növényzeti Tanszék) végezte. Budán a legújabb ásatások során szintén kútbetöltésből került elő egy hasonló fagolyó. (Dísz tér 17. 1999. Bencze Zoltán ásatása, az ásató szíves szóbeli közlése.)

Szőrecsetek

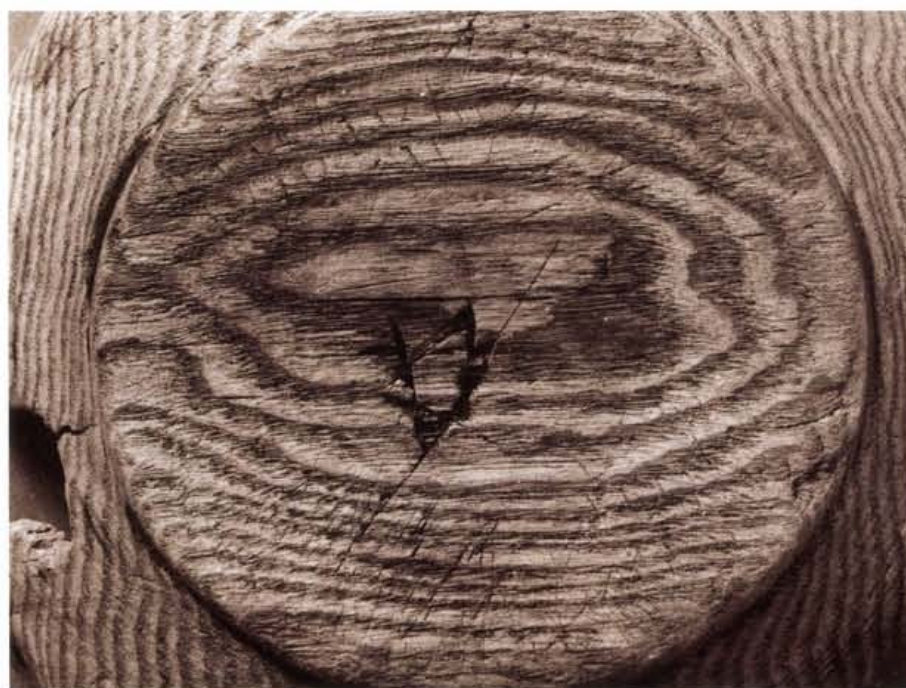

Fafésűk

használhatták.⁸⁶ Érdekes adattal szolgál a fagolyók használatára Endrei Walter, amikor a textilanyagok kikészítéséről, keményítéséről ír. A vásznat a többszöri megmártás után a gyepre tették szárítani. A túlzottan keményre sikerült vásznak megtörésére egyes helyeken fém vagy fagolyókat hengergettek bennük.⁸⁷

Dávid csillagos fatál

⁸⁶ Egy Nürnbergből származó fagolyót ugyanígy határoz meg a publikáló szerző. In: NÜRNBERG 1984, 138-139. p. Kat. nr. ID 18 (Thomas Kliemann leírása)

⁸⁷ ENDREI 1989. 25. p.

Egyelőre nem tisztázott a rendeltetése annak a cipő alakú, kaptafára emlékeztető, rezgőnyárból készült tárgynak sem, melynek „sarok” felőli részén apró „tipli”, elöl billenthető, részben letört fanyelv van, ez pedig egy apró, szintén fából készült tengelyen forog.

Anyaga alapján különlegességnek számít az a félbetört fafésű, mely puszpángból készült. Ez a növényfajta a Kárpát-medencében nem őshonos, de a Mediterráneumban igen.⁸⁸ Több különböző típusú és formájú fakanalat is találtunk. Méreteik alapján étkezési

88 Babos Károly megállapítása.

Fakanál

célra szolgálhattak, bár formai kiképzésük és kidolgozásuk is nagy változatosságot mutat.

A kútból előkerült fatányérok közül egyedi az a belül égésnyomos, erősen sérült, kocsánytalan tölgyből készült példány, melynek alján bekarcolt, beégetett hatágú csillag van,⁸⁹ s mint ilyen, igen fontos lelet lehet a tulajdonosi kör meghatározásához.⁹⁰ A legújabb kutatások ugyanis arra engednek következtetni, hogy a fatányérok beégetett jegyeit tulajdonjegyeknek kell tekintenünk.⁹¹

Noha nem a faleletek sorába tartoznak, de itt említjük meg azt a – szintén a kút alsó részében talált – három szőr ecsetet, melyekhez hasonlóakat nem ismerünk magyarországi kútfeltárásokból.

Cipő alakú fatárgy

89 Hasonló lelet került elő a Bad Windsheim-i ásatások során, ahol a faleletek korát a dendrokronológiai vizsgálatok a XIV. század végére teszik. JANSSEN 1995. 30. p., 105. kép

90 A rozettából kialakított Dávid csillag a XIII. században már megjelenik a Marburg/Lahn-i zsinagóga egyik zárókövében. Vö. Ulrich KLEIN: Die Ausgrabung der mittelalterlichen Synagoge von Marburg/Lahn. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 14. 1998. 152. p.

91 HOLL 1989. 43-45. p. A budai várnegyed faleleteiről összefoglalóan I. MELIS 1971. 29-54. p.

V. TERMÉSZETTUDOMÁNYOS VIZSGÁLATOK

Fafajta meghatározás

A faletek anyagvizsgálata, a fafajta meghatározás a régészeknek sok fontos információval szolgál,⁹² az általunk feltárt kút esetében Babos Károly (ELTE) végezte el a faanyag részletes vizsgálatát. Az alábbiakban az ő adataira, meghatározásaira támaszkodunk.

Az előkerült fatárgyak és fadarabok nagy száma miatt nem volt mód mindegyik darab pontos meghatározására, ez csak a használati eszközök, faragott töredékek (összesen 194 darab) esetében történt meg. A jellegtelenebb, vagy apró szilánkokat – összesen 2698 darabot – ún. gyorsvizsgálati módszernek vetették alá, s a leletegyüttesben kimutatták a fenyő (1520 darab), a lombos-gyűrűslikacsú (895 darab) és a lombos-szörtlikacsú (283 darab) fafajok jelenlétét. A részletes vizsgálatnak alávetett fák a következő, többségében Magyarországon őshonos 27 fafajta-hoz tartoztak:

❖ fenyőfélék: vörösfenyő, jegenyefenyő, lucfenyő, közönséges boróka és tiszafa;

❖ kétszikűek (21 faj): gyertyán, kislevelű hárs, nagylevelű hárs, kocsánytalan tölgy, kocsányos tölgy, csertölgy, fehér fűz, fehér nyár, fekete nyár, közönséges nyír, enyves éger, bükk, közönséges mogyoró, szelídgesztenye, rezgő nyár, mezei juhar, fekete bodza, vadalma, vadvadkörte, puszpáng, babéroroszlán;

❖ egyszikű: hosszú palka.

A puszpáng, a babéroroszlán, a palka kivételével a többi erdőalkotó faj.

Növényteni vizsgálatok

Az archeobotanikai vizsgálatokat Gyulai Ferenc végzi. Az iszapolásból előkerült milliós nagyságrendű növényi maradvány teljes körű feldolgozása még évekig tart, de már az eddigi eredményekből is képet kaphatunk az ebben az időben termesztett, nőtt vagy elfogyasztott növényekről, gyümölcsökről.⁹³

Eddig hozzávetőlegesen 88 növényfaj több, mint 300 000 magját/termését sikerült meghatározni. Sok gyümölcsfaj maradványa

⁹² Kútlelet elemzése: MIKLÓS 1997. 25-52. p. Ugyanitt a feltárt faletek konzerválásáról; McQuirkné Glattfelder Lúcia: A Márianosztra-Toronyalján előkerült középkori kút vízzel telítődött faanyagának konzerválása. 155-158. p.

⁹³ Az adatokat Gyulai Ferenc hozzánk eljuttatott jelentéseiből kivontuk, a teljesség igénye nélkül.

vagy magja került elő (a felsorolás korántsem teljes, de gazdag, változatos növényi kultúrára utal): szelídgesztenye, dió, mogyoró, kökény, som, sárgadinnye, görögdinnye, naspolya, szamóca, málna, füge, birsalma, gránátalma, alma, körte, cseresznye, meggy, cseresznyeszilva, házi szilva, kökényszilva, ringló, őszi- és kajszi-barack.

A számos gyümölcsfajta mellett egyaránt találunk fűszernövényeket (pl. koriander, bors) és manapság is népszerű konyhakerti növényeket (kapor, veteményborsó, kerti retek, uborka, mák).

Az anyagban számos gabonaféle magját is megtaláltuk (rozs, árpa, köles), valamint nagy mennyiségű, több fajtához tartozó szőlőmag is előkerült. Ez utóbbi korántsem meglepő, hiszen a Buda környéki szőlőkről, szőlőtermelésről, borfogyasztásról középkori forrásaink is többször megemlékeznek.⁹⁴

A gyomok között olyanokat is találunk, amelyek parlagon, utak szélén, legelőkön gyakoriak (pl. bogáncs, vadrezeda), szántóföldeken tenyészik szívesen a pipacs, a kék búzavirág és a konkoly, míg a gyalogbodza inkább gondozatlan legelőkön, bokros, cserjés helyeken gyakori, a kék katángkóró ellenben szántókon, legelőkön, utak mentén is megtalálható. A tarlóvirág, mint neve is mutatja, a tarlókon, de a kalászosokban is előfordul, a vadrepce a tavaszi kalászkra és a borsóra is veszedelmes gyomnövény. A libatop a házak körüli szemétdombokon, trágyadombokon, utak, kerítések mellett, a bolondító beléndek szemétdombokon, parlagon, a disznóparéj szőlőben és parlagon egyaránt gyakran előforduló növény.⁹⁵

Állati maradványok

A bogarak, legyek, csigák meghatározását Szél Győző, a Magyar Természettudományi Múzeum munkatársa végezte el.

„A kútból három bogárfaj egyedei kerültek elő. Legnagyobb számban a halottbűzű bogár,⁹⁶ amely szinte kizárólagosan emberi környezetben, pincében, vályogházban találja meg életfeltételeit. Éjszakai aktivitású, száraz vagy korhadó növényi részekkel táplálkozik, hazánkban nagyon gyakori. A másik faj a közönséges bűzbogár⁹⁷ volt, amelynek elterjedése, életmódja hasonló az előzőéhez,

⁹⁴ Vö. HOLL 1992.

⁹⁵ Forrás: CSAPODY István: CSAPODY Vera-JÁVORKA Sándor: Erdő-mező növényei. Budapest 1980. A korántsem teljes felsorolás érdekes kérdésfelvetésekre adhat alkalmat. Lehetőség, hogy egy szemétdomb anyagát lapátolták bele a kútba az ott talált holmikkal együtt, esetleg a ház kiürítésekor, a környék rendbetételekor. Sajnos egyelőre még nélkülöznünk kell újabb, összehasonlító budai kútanyagot, pedig egybevetésük számos kérdés megválaszolásához közelebb vinne bennünket.

⁹⁶ Blaps mortisaga

⁹⁷ Blaps lethifera

98 *Carabus ullrichi*

99 *Syrphidae*

100 *Hevicella obvia*

101 Vörös István összehasonlító elemzéséből látható, hogy a korabeli betöltésű, általa vizsgált objektumokban Budán sokkal több sertécsontot találtak: VÖRÖS 1992. 236.p. táblázat

de a szabadban is előfordul. A rezes futrinka⁹⁸ szintén viszonylag gyakori Magyarországon, elsősorban ligetes lomberdőkben fordul elő a sík- és dombvidéken. Ragadozó életmódot folytat, különféle rovarokat, meztelen csigákat, hernyókat, gilisztákat fogyaszt.

A legyek zöme a zengőlegyek⁹⁹ családjába tartozik. Részben az emberi települések környezetében, nedves, korhadó anyagokban fejlődnek. A kórócsiga¹⁰⁰ hazánkban füves-gyomos helyeken, emberi települések környezetében mindenütt elterjedt és közönséges.

A feltárt kútból előkerült állatfajok mindegyike ma is élő és gyakori, illetve közönséges tagja a magyarországi faunának. E fajok szempontjából egyébként néhány száz év elhanyagolható nagyságú időtartam.”

Állatcsontok

A kút állatcsont anyagának elemzését Daróczi-Szabó László végezte el, előzetes beszámolójának anyagából idézünk:

„...Az iszapolás fontosságát mutatja, hogy az átiszapolásból kerültek elő kisebb háziszárnyas csontok, valamint nagyobb számban halcsont is. A hagyományos módszerrel ezek az apróbb csontok könnyen elveszhetnek s ez esetleg alkalmas lehet téves következtetések levonására.

Összesen 6621 csont vizsgálatára került sor. A pontosan azonosított anyag nagyobb része a szarvasmarhákhoz tartozik. Az állat összes csontja megtalálható volt a lelőhely anyagában, a húsból gazdag, szegény, vagy éppen hús szempontjából leghasznátalanabb részek is. Összesen 337 csonton van valamilyen konyhai feldolgozásra, vágásra utaló nyom.

A juh- és kecskecsontok aránya is nagy.

A harmadik legnagyobb kategóriát a háziszárnyasok jelentik, közöttük lúd, tyúk és kakas is található. A tojásevést 5 db tojáshéj bizonyítja. A mélyebb rétegek felé haladva a szárnyas csontok száma nő, az emlősöké pedig csökken.

Sertécsont összesen 104 darab került elő. Az iszapos betöltésből előkerült csontok száma csupán 3 darab. Lehetséges, hogy ezek a felső és más korú rétegekből süllyedtek le.”¹⁰¹

VI. ✎ ÖSSZEFOGLALÁS a régészeti eredmények alapján

A kútból előkerült leletek egy része további kérdéseket is felvet. Okleveles adatok alapján tudjuk, hogy a középkorban a mai Szent György utca elnevezése Zsidó utca volt.

A zsidók megtelepedését Budán a XIII. század második felére teszik.¹⁰² IV. Béla király 1251-ben kiadott, majd 1256-ban megerősített privilégiuma részletesen szabályozta jogaikat, többek közt a pénzkölcsönzés, bíraskodás, szabad vallásgyakorlás tárgyában.¹⁰³ A kiváltságlevél következő átíratatására 1396-ban került sor, ezt Zsigmond király uralkodása idején többször is megtették, majd megerősítették az utána következő uralkodókkal is. Valószínűleg erre a kiváltságlevélre csak helyzetük rosszabbodásakor, a XIV. század végétől volt szükségük.¹⁰⁴

102 ZOLNAY 1987. 25. p.

103 KOHN 1884. 102-114. p.

104 KUBINYI 1995. 7-8. p.

Bécs 1529-ben.

Niklas Meldemann

színes fametszetéről készült
litográfia részlete

(Historisches Museum der
Stadt Wien)

- 105 KAUFMAN 1895.219-220. p.,
SCHEIBER 1983. 112-115. p.,
ZOLNAY 1987. 7. p., 12. jegyzet
- 106 KOHN 1884. 331. p.
- 107 (...per portam que est iuxta synagogam Iudeorum...)MZSO V/1.
köt. 1959. 13.p. 12. kat. sz.
- 108 THURÓCZY 1978. 284. p. Bonfini annyit tesz hozzá, hogy miután nem sikerült a zsidókat igaz hitre téríteni, a király „állami rendelettel valamennyit kiűzte Magyarországról, megengedve, hogy holmijukat és vagyonukat sértetlenül magukkal vigyék.” BONFINI 1995. 483. p. (2.10.475). Forrása Thuróczi volt.
- 109 SCHWEITZER 1994. 749-750. p.,
KOHN 1884. 155. p.
- 110 MZSO I. köt. 1903.75. p.
- 111 Zolnay szerint a zsidók visszaköltözésük után a mostani Táncsics Mihály utca két oldalán, a Kammerhof mellett, 1381 után telepedtek le (ZOLNAY 1987. 29. p.).
I. Lajos király 1381-ben elajándékozta a Kammerhofot a budaszentlőrinci pálos kolostornak, az uralkodók ezután a Várhegy déli részén megépült palotát használták.
Kubinyi szerint a zsidók legkésőbb 1367-ig visszatértek, s a Várhegy északi részén telepedtek le. (KUBINYI 1995. 10. p.)
- 112 Végh András részletes topográfiai adatokkal és oklevelek elemzésével kimutatta, hogy a költöztetési elmélet téves adatokon alapul. (VÉGH 1999. 29-30. p.) Az északi részen a zsinagóga telke az 1420-as években még nem volt zsidó tulajdonban.
- 113 Magyar Károly, Végh András és a szerző kutatásai a Zsidó (mai Szent György) utcában: MAGYAR 1992/A 109-111. p., RF 1997. 94-95.p. 140/1 kat. sz., RKM 1998. 131-132. p.26-27. kat. sz., RKM 1999. 177-179. p.37. kat. sz.
Korábban Zolnay László feltárásai e területtől délre: ZOLNAY 1984. 203-209., 215. p.
- 114 HELGERT-SCHMID 1998. 163. p.
Abb. 1. FELGENHAUER 2000. 76.p.
- 115 HELGERT-SCHMID 1998. 168. p.
- 116 VÉGH 1999. 29-30. p.

A zsidók Budán a XIII. században a Várhegy déli részén telepedtek meg. Korai temetőjük a déli oldalon, a várfalak alatt, a mai Pauler Tivadar utca – Alagút utca környékén volt, az onnan előkerült legkorábbi sírkő 1278-ból való.¹⁰⁵ A mai Dísz tértől dél felé vezető nyugati utcát a középkori oklevelekben Zsidó utcának, majd Szent Zsigmond utcának hívták (ma Szent György utca). A zsidók ezen az utcán kívül más utcában is lakhattak.¹⁰⁶ Zsinagógájuk első említése 1307-ből való, amikor is Károly Róbert király hívei Werner fia, László vezetésével a zsinagóga melletti kapun hatoltak be a várba.¹⁰⁷ 1360 körül I. Lajos király kiűzte Magyarországról a zsidókat. „A hit buzgó terjesztője révén, katolikus hitre akarta téríteni a zsidókat, és meg akarta őket nyerni Krisztusnak; amikor tervét a zsidók megátalkodott makacssága miatt nem tudta megvalósítani, az összes zsidókat elbocsátotta egész Magyarországon, s elrendelte, hogy űzzék ki őket. Javaikat és kamatszédésből felhalmozott vagyonukat megvetette, mint a sarat, s nem akarta sem birtokba venni, sem lefoglalni. A zsidók valamennyien kivonultak Magyarországról, és szétszóródtak Ausztriában és Csehországban.”¹⁰⁸

1364-ben visszatérhettek,¹⁰⁹ házaikat visszavásárolhatták, sőt arra is van adat, hogy a király visszaadta a hazatért zsidó házat.¹¹⁰ A visszatelepedés helyét és idejét illetően azonban már megoszlanak a vélemények. Egyes kutatók szerint a zsidók visszatérésük után a Várhegy északi részén telepedtek le,¹¹¹ a legújabb régészeti és topográfiai kutatások az átköltözés időpontját későbbre teszik.¹¹²

A Szent György utca nyugati felének beépítettségét az utóbbi évek régészeti kutatásai igyekeztek tisztázni.¹¹³ Budán több helyen, így itt is megfigyelhető volt, hogy a telkek az első középkori várfalig kihúzódtak. Bécsben a legutóbbi feltárások tisztázták, hogy a Judenplatz csak a zsidók 1421-es kiűzése után alakult ki, korábban ott egy mindkét oldalán beépített utca húzódott.¹¹⁴ A XIV. század második felében a bécsi zsidónegyed hetven, többnyire kétemeletes házában mintegy nyolcszáz személy élt. Az utcák a negyed felé nyitottak voltak, viszont az átjáró utcákat éjszakára kapukkal zárták el a város többi részétől.¹¹⁵ Budán azonban nem különült el ennyire a zsidónegyed és úgy tűnik, hogy nem csak kizárólag zsidók lakhattak a Zsidó utcában.¹¹⁶

Az egykori Teleki-palota területén sikerült feltárnunk a második középkori (Anjou-kori) városfal egy szakaszát, mely itt belül íves, vakárkados szerkezetű. Érdekes hasonlóságot fedezhetünk fel ezzel a falszakasszal, ha megtekintjük Niklas Meldemann Bécsről készült térképét.¹¹⁷ Az 1529-es állapotokat rögzítő térképen a szerző különösen a városfalnak szentelt kitüntetett figyelmet, de jó topográfiai adatokat szolgáltat a késő középkori Bécsről is. Megfigyelhető, hogy a térképen a *Juden thurn* és a *Werner thor* közötti területen a városfal hasonló jellegű, mint amelyet az ásatások során az egykori Zsidó utcában feltártunk. Bécsben ez a szakasz szintén a középkorban a zsidók által lakott területre esik.¹¹⁸

A zsidók gazdasági életében a kereskedelem fontos szerepet játszott,¹¹⁹ Budán ezen kívül bortermeléssel is foglalkozhattak. Nagyszombatban tarthattak tejelő állatokat is, főként kecskét.¹²⁰ Kézműves tevékenységük elé akadályokat gördítettek, bár saját célra nyilván dolgozhatott zsidó iparos is.¹²¹

A korból zsidó orvosokról is van tudomásunk,¹²² mégis főbb bevételeik a pénzkölcsönzésből (uzsora),¹²³ pénzügyletekből, zálogokból származtak.¹²⁴

Egy 1519-es regensburgi zálogtárgyjegyzék szerint az ottani zsidók kiterjedt kölcsönözletekkel foglalkoztak, de a kölcsönzés mellett kereskedelemből és kézműves javító munkákból is éltek. Zálogként használt ruhákat, asztal- és ágyneműket, textilvégeket, fonalakat, házi és konyhai edényeket, valamint munkaeszközöket is elfogadtak.¹²⁵

Az általunk feltárt kútból előkerült egy héber feliratos talpas kerámiapohár, és egy mázas, két kiöntőcsöves asztali díszedény. Az utóbbival kapcsolatban érdemes megemlíteni azt a regensburgi, XV. századi festett, felfüggesztő füles kerámiaedényt, amelyet az ottani középkori zsidónegyed területén találtak, s amelyet a zsidó hagyományok értelmében rituális kézmosásra használtak.¹²⁶ Annak a hasas edénynek is két szembenálló kiöntőcsöve van és a meredek nyak kerek fogóban záródik. A budai kútból előkerült egyik fatál alján a zsidó szimbólumként ismert Dávid csillag látható.¹²⁷ A felszínre hozott sok, hasonló méretű edényre magyarázatot a zsidó hagyományokban is kereshetünk.¹²⁸

¹¹⁷ A Nürnbergben 1530-ban kiadott színes fametszet Bécs 1529. évi török ostromát ábrázolja. (HM Inv. Nr. 48.068). A térképről 1851-ben Camesina készített litográfiát (HM Inv. Nr. 31.001) WAISSENBERGER 1984. 62-63. p. Kat. Nr. 2/5

¹¹⁸ Ezt a megfigyelést az idevágó kutatások hiányában pusztán csak érdekes hasonlóságnak kezelhetjük.

¹¹⁹ KUBINYI 1995. 2-5. p., HARASZTI 2001. 63-92. p., JOHNSON 2001. 214. p., KUBINYI 2001. 101-106. p.

¹²⁰ KOHN 1884. 15-16. p.

¹²¹ KUBINYI 1995. 15-16. p.

¹²² Nagy Lajos udvarában számos orvos fordult meg. Egy Moyses de Hungaria nevű orvos működési engedélyt kért és kapott a nápolyi királyság területén, Heracleaban. DERCSENYI 1941. 27. p. Zsidó orvosokról JOHNSON 2001. 244. p.

¹²³ Angliában a pénzkölcsönzésnél az éves kamat 112,5 % volt. JOHNSON 2001. 259. p. Budán a XV. században 104%. KUBINYI 1995. 6. p.

¹²⁴ Budán engedélyezték, hogy a zsidók a ki nem váltott zálogtárgyakat hetente eladják a Zsidó utcában. KOHN 1884. 306-307. p., KUBINYI 1995. 14. p.

¹²⁵ REGENSBURG 1998. 256-257. p.

¹²⁶ REGENSBURG 1995. 131. p.

¹²⁷ Dávid csillag: "... felfelé és lefelé mutató csúccsal egymásba fonódó két egyenlő oldalú háromszög. A zsidóságon kívül másutt is megtalálható forma, de kizárólag zsidó szimbólum ... A középkori budai szefárd imaház falán is látható." (GAZDA Anikó: MZSIN 1989. 45. p.)

¹²⁸ A Biblia tiltotta, hogy a gödölyét anyja felforralt tejében főzzék, s ezt úgy értelmezték, hogy húsos és tejes ételeket tilos együtt fogyasztani. Ez vezetett ahhoz, hogy a háztartásban minden főzési és tálalási művelethez két külön edénykészlet áll rendelkezésre. JOHNSON 2001. 248. p. De Vries szerint peszahra, a kovásztalan kenyér ünnepére két további edénykészlet szükséges. VRIES 2000. 189. p. A halra nem érvényesek a húsról elkészítésére vonatkozó szabályok, de a baromfira igen. VRIES 2000. 190-191. p.

A leletanyagban volt egy fémtál¹²⁹ és több üveglámpa töredék is. Üveglámpák sok esetben templomokból, kolostorokból kerültek elő,¹³⁰ de ezeket zsinagógákban is használhatták. Ez utóbbi szép példája az 1340 körüli „Welislaus” Bibliában, a „Zsidók imádkoznak az Úrhoz” szövegrész mellett látható, többhajós templomot ábrázoló kép az ablakban üveglámpákkal.¹³¹

Elgondolkodtató az iszapból előkerült csontok elemzése, mely kimutatta, hogy a sok szárnyas, kecske- és juhcsont, halmaradvány és tojáshéj mellől a sertéscsontok gyakorlatilag hiányoznak.¹³² Mindezek alapján elképzelhető, hogy ezen a területen, legalábbis a kút megszüntetésének az idejéig, zsidó lakossággal számolhatunk. (Sopronban a középkori zsinagóga északi udvarán feltárt kút iszaprétegében sok gyümölcsmagot, famaradványt, deszkát fafaragványt és nagy mennyiségű cserépedényt találtak.)¹³³

A vizsgált kút régészeti anyaga, a benne talált pénzekkel arra utal, hogy a zsidók (vagy egy kisebb csoportjuk) visszaköltözése a Várhegy déli részére történt. Ezt látszik megerősíteni az az 1390-ben készült közjegyzői oklevél is, mely Budán a Boldogasszony- és Mária Magdolna-plébániák között folyó határperrről szólva említi a budai Zsidó utcát.¹³⁴ Ismeretes, hogy 1408 után a királyi udvar Budára költözött, s 1410 körül már van adatunk a Szent Zsigmond-templom építéséről.¹³⁵

A kút megszüntetésének idejét Zsigmond királynak a kút alsó részén talált, 1390-1427 között vert pénzei keltezik. Erre az időszakra tehető a területtel átellenben lévő részen a kisebb Szűz Mária- vagy Szent Zsigmond-templom építése is. Lehetséges, hogy telkeiket, házaikat a legalábbis részben visszaköltözött zsidók, – akik még valószínűleg a déli részen lévő Zsidó utcába költöztek vissza –, ez idő tájt hagyták el. A királyi udvar Budára költöztetésével a zsidók lakta rész szomszédos lett a palotával, ez elképzelhető, hogy változást eredményezett a háztulajdonlásban.¹³⁶ Lehetséges, hogy a környékbeli háztulajdonosokat a továbbiakban a király környezetéhez tartozó emberek között kell keresnünk.

A kút formája, kialakítása, betöltése további kérdéseket is felvet. Egyenlőre nem tisztázott, hogy a budai Várnegyed vízben szegény déli részén a későbbi tulajdonosok miért nem használták a máig

129 Ez a darab esetleg kézműves tál is lehetett. A témáról bővebben lásd BENOSCHOFKY-SCHIEBER szerk. 1987. 30. p.

130 MESTER 1997. 18-19., 108-109. p.

131 HEJDOVÁ: Types of medieval glass vessels in Bohemia. *Journal of Glass Studies* 1975. 144-145. p.

132 Későbbi adat: húsvét idején Budán a zsidóknak a pesti mészárosok árulhattak bárányokat. BEVILAGUA-BORSODY 1981. 77-79. p.

133 GÖMÖRI 1979. 222-242. p. Vö. GÖMÖRI 2002. 138-139. p. 99-100. kép.

134 „item platea iudeorum et a sancto Iohanne usque ad curiam regis fuit similiter de dicta parochia sancte Marie Magdalene.” MDC III/1 köt. 1987. 50-51. p., MZSO X. köt. 1967. 12. p. Az oklevél nem egykori Zsidó utcáról beszél.

135 KUMOROVITZ 1963. 109-114. p. A templom a Zsidó utca keleti oldalán épült fel, attól kezdve az utca neve Szent Zsigmond utca.

136 VÉGH 1999. 31. p. A zsidók itteni elköltöztetésének dátumát Kohn is a Szent Zsigmond-templom felépülésével hozza összefüggésbe. KOHN 1884. 398-400. p.

vízet adó kutat. Az ásatási területen majd mindegyik telekhez tartozott egy hasonlóan kialakított s hasonló mélységű „gödör”, mely korábban lehetséges, hogy kútként vagy vízgyűjtőként funkcionált. Kérdéseinkre a választ csak a feltárt területek leletanyagának részletes, alapos feldolgozása adhatja meg, a kútleletek összehasonlító elemzésével.

Szükséges lenne továbbá a zsinagóga pontos helyének tisztázása.¹³⁷ Végh András a kisebbik Szűz Mária- vagy Szent Zsigmond-templom alapításának kérdése kapcsán kimutatta, hogy Kölnben, Würzburgban, Bambergben, Regensburgban¹³⁸ a megszüntetett zsinagógák helyén templomot emeltek, általában Szűz Máriának.¹³⁹ Remélhetőleg a további kutatások és feldolgozások ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához is közelebb visznek bennünket.

137 Vö: Elmar ALTWASSER: Die mittelalterlichen Synagogen in Mitteleuropa ein forschungsgeschichtlicher Überblick. Beiträge zur Mittelarchäologie in Österreich 14. 1998. 139-150. p., Ulrich KLEIN: Die Ausgrabungen der mittelalterlichen Synagoge von Marburg/Lahn. Beiträge zur Mittelarchäologie in Österreich 14. 1998. 151-160. p., Otto BÖCHER: Die alte Synagoge in Worms am Rhein. Grosse Baudenkmäler Heft 181. München-Berlin 1991. 2-15. p., Günter STEIN: Speyer, Judenhof und Judenbad. Grosse Baudenkmäler Heft 238. München-Berlin 1996. 1-12. p., Falk NICOL: Archäologische Befunde zur Vergangenheit Sonderhausens. Eine Schrift zur Jubiläum. Sonderhausen 2000. 165-181. p.

138 Regensburgban, amikor 1519 januárjában a zsidókat pártoló I. Miksa császár meghalt, a városi tanács kihasználta az interregnum lehetőségét. Február 21-én közölte a zsidókkal, hogy a zsinagógát két órán belül ki kell üríteniük, a várost pedig legkésőbb öt napon belül el kell hagyniuk. (A zsinagóga helyén a Szűz Mária-templom épült fel). REGENSBURG 1995. 186-187. p.

139 VÉGH 1998. 216-231. p., VÉGH 1999. 31. p. A zsinagóga helyének meghatározásához talán közelebb visz bennünket, hogy „a zsinagógák elhelyezésére vannak előírások, vízparton, tiszta helyen, az adott hely legmagasabb pontján kell épülnie, de ezeket az előírásokat nem mindig lehetett érvényesíteni.” MZSIN 38. Tény, hogy a déli részen az eredeti sziklafelszín az egykori Szent Zsigmond-templomnál, illetve vele átellenben a legmagasabb (ott, ahol az egykori Teleki-palota állt, s ahol a kút is előkerült). Bár ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy az akkori járószintek is itt voltak a legmagasabbak!

VII. A KÚT ISZAPOS RÉSZÉNEK TEXTILLELETEI

Az Anjou-magyar címeres kárpit

140 Első rövid ismertetés: Múzeumi Hírlével 1999. XX. évf. 12. sz. 327. p. Az ásatásról és a kárpitról beszámoltam a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztálya és a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2000. április 26-án, a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett Válogatás az 1999. év feltárásaiból című konferenciáján, 2001. április 6-án az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság – Régészeti Műemlékhelyek Szakbizottság szervezésében „A budavári Szent György tér nyugati oldalán folytatott régészeti kutatások során feltárt építészeti emlékek műemléki helyreállításának kérdései” című tanácskozáson, 2001. május 9-én a Budapesti Történeti Múzeumban a BTM Középkori Osztálya, valamint a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Válogatás az 2000. év feltárásaiból című rendezvényén, továbbá 2001. november 30-án a Magyar Tudomány Napja alkalmából a BTM-ben tartott szimpóziumon. A kárpit még az ásató régész publikációja előtt bekerült a szakirodalomba: HEGEDŰS 2000, HOLLER 2001.

141 Előkerülési szintje a kútban Adria feletti magasság 147,00 m.

142 A lelet előkerülésekor a BTM főigazgatója sajtótájékoztatót hívott össze. A közvélemény így nagyon hamar értesült a szenzációs régészeti leletről. Hírt adott róla a sajtó: Magyar Nemzet, Népszabadság 1999. október 8., október 21., több vidéki napilap, mint pl. 24 óra (Kecskemét) 1999. október 9., Kis Újság 1999. október 15. Foglalkozott vele a rádió (Rétöfi adó, Gordiusz, 1999. október 10., 19., 21.), a televízió (MTVI Budapest krónika 1999. október 11., október 22.). A későbbi sajtóközleményből kiemelném a Magyar Nemzet 2001.

A kárpitot 1999. október 4-én találtuk meg,¹⁴⁰ amikor már 10 méter mélységben kibontottuk a kútban lévő földréteget.¹⁴¹ Nem sokkal e fölött kezdődött az az iszapos, nedves, bűzös réteg, mely számos fontos leletet őrzött meg számunkra, köztük több selyemből készült textiltöredéket.

A kárpitot egy 400×350×300 mm méretű, iszappal borított sár-csomó foglalta magába. Kibontására néhány nappal később a Budapesti Történeti Múzeum restaurátor-műhelyében került sor, itt történt a lelet előzetes tisztítása is.¹⁴² A selyemkárpit később az Iparművészeti Múzeum textilrestaurátor-műhelyébe került, ahol rendelkezésre álltak mindazok a műszerek és berendezések, ame-

lyekre az előkészítő műveletek, valamint a konzerválás során szükség volt.¹⁴³ A restaurátorok elvégezték az állapotfelmérést, fotódokumentációt készítettek a szín- és fonákoldáról, megtörténtek az anyag- és készítéstechnikai vizsgálatok, elkészültek az ezeket illusztráló rajzok, a színezék elemzések, valamint kidolgozták a konzerválás tervét.¹⁴⁴ A restaurálás több hónapon át tartott, a lelet ezután kerülhetett állandó helyére, a klimatizált, fénytől és portól védett vitrinbe.¹⁴⁵

A kárpit előkerülésekor több szétszakadt, de összeillő töredékből állt. A konzervált lelet teljes hosszúsága 2400 mm, szélessége 1100 mm, anyaga selyemtaft. Készítéstechnikája: tűzött rátéthímzés.¹⁴⁶ A kútból kikerült textil színei erősen megrongálódtak, eredeti színeiről csak a színezék vizsgálatok, a heraldikai analógiák, valamint a most is látható színárnyalatbeli eltérések alapján tájékozódhatunk.

A kárpiton négy sorban 26 „rombusz” (heraldikailag helyesen rutapajzs) az Árpádok vágásos címerét tartalmazza. Ezek érdekessége, hogy – amint az ép részeken megfigyelhető – mindegyik a fehér (heraldikailag ezüst) sávval kezdődik. Az Anjouk családi címere három sorban, 21 „rombuszban” (vagyis rutapajzsban) maradt meg. A rutapajzson kék mezőben négy arany lilium; a lilomos címerkép fölött lebegő, háromágú (ormú) vörös tornagallér (lambel) figyelhető meg.

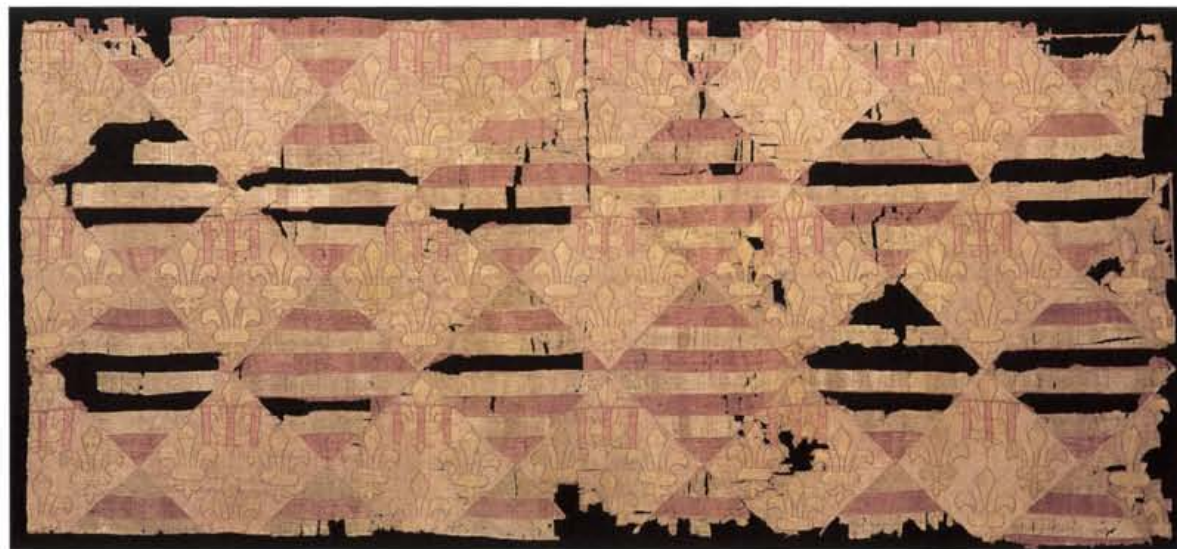
február 10-i számában megjelent hosszabb interjút. Tari János filmet forgatott a Szent György téri ásatásról, a kárpit restaurálásáról 2002. évi kiállításán. A médiában megjelent közlemények alapján az ásató régésszel nem konzultálva tévedéseket és pontatlanságokat tartalmazó – enyhén szólva kifogásolható – frás jelent meg Bodor Imrétől a Hadtörténelmi Levéltár Évkönyvének 1999. számában. (Bp. 2000. 43–44. p.), melyre azóta sajnós a szakirodalomban mint a kárpit első publikációjára hivatkoztak: HEGEDŰS 2000. 10. p. 42. jegyzet

¹⁴³ A kárpitot E. Nagy Katalin és Pataki Anikó textilrestaurátorok (Iparművészeti Múzeum), valamint Bakayné Perjes Judit főrestaurátor (Budapesti Történelmi Múzeum) restaurálta

¹⁴⁴ A készítéstechnika leírásakor megállapításukra támaszkodom, amelyért ezúton is köszönetet mondok.

¹⁴⁵ A múlt rétegei című kiállításon 2002. március 29. – 2003. február 23. között a kísérőleletek egy részével együtt láthatta a nagyközönség. A kiállításról: BENCZE 2002. 34–35. p. A kárpit másolatát bemutattuk az Un château pour un Royaume Budapest kiállításán (2001. június 15. – szeptember 16.) a párizsi Hotel et Musée Carnavalet termeiben.

¹⁴⁶ Leltári száma: 2001.1.1.

*Részletek
a kárpitból*

A tornagallér a nyugat-európai heraldikában korán megjelent, a címertörés jelzésére használták.¹⁴⁷ Az azonos családon belüli egyes ágak vagy a házasságon kívül született gyermekek megkülönböztetésére bizonyos változtatásokat hajtottak végre a címereken, ezeket a heraldika címertörésnek nevezi. A tornagallér használatának virágkora a XIV. század első harmadára tehető, ezután az idősebb és fiatalabb testvér megkülönböztetésére már nem helyeztek akkora hangsúlyt.¹⁴⁸ Egyes heraldikusok úgy vélik, hogy a tornagallér a XIV. század közepéig ismeretlen volt Kelet-Európában, ritkább Dél-Franciaországban és Itáliában. Észak-, Kelet- és Nyugat-Franciaországban a XIII. század utolsó harmadáig az ötágú tornagallér volt a leggyakoribb, ezt váltotta fel a háromágú tornagallér.¹⁴⁹

A kárpiton megjelenő liliomos mező felett lebegő, háromágú tornagallér a francia királyi család mellékágai, esetünkben a nápolyi udvar felé mutatnak. Az Anjou liliomok fölött a háromágú lebegő tornagallért címereikben a nápolyi Anjou uralkodók is használták, már Magyarországi Mária királyné, Károly Róbert nagyanyja is.¹⁵⁰

A XIV. század elején a magyar királyság külkereskedelmi kapcsolatainak egyik fő útvonala Dalmácián keresztül Itáliába vezetett, a másik Bécsen keresztül Nyugat-Európába. Károly Róbert uralko-

¹⁴⁷ BERTÉNYI 1983. 51-52. p.,

BERTÉNYI 1986. 63. p.

¹⁴⁸ PASTOUREAU 1979. 177-178. p.

¹⁴⁹ A tornagallér öt és három ágáról érdekes franciaországi adalék, hogy Robert Artois (†1317) sírszobrán a liliomos pajzson öt orom található. PHILIPPE LE BEL 98-99. p. 48. kat. sz. (Françoise Baron). Az adatra Lővei Pál hívta fel figyelmemet, melyet ezúton is szeretnék megköszönni.

¹⁵⁰ SZIKSZAY 2000. 290.p.

dásának első felében a kivitel fő árucikkeit a nemesfém, ólom, só, bor, élő állat és prémek alkották, míg a behozatal főleg luxuscikkekből, fűszerből, textilből, fémáruból és fegyverekből állt.¹⁵¹ A textilbehozatal ismeretében és a kárpit készítése szempontjából fontos lehet az az adat, miszerint Károly Róbert 40 rőf vörös, fehér és kék szövetet vásároltatott Nápolyban, hogy abból hat magyar királyi zászlót csináltasson.¹⁵²

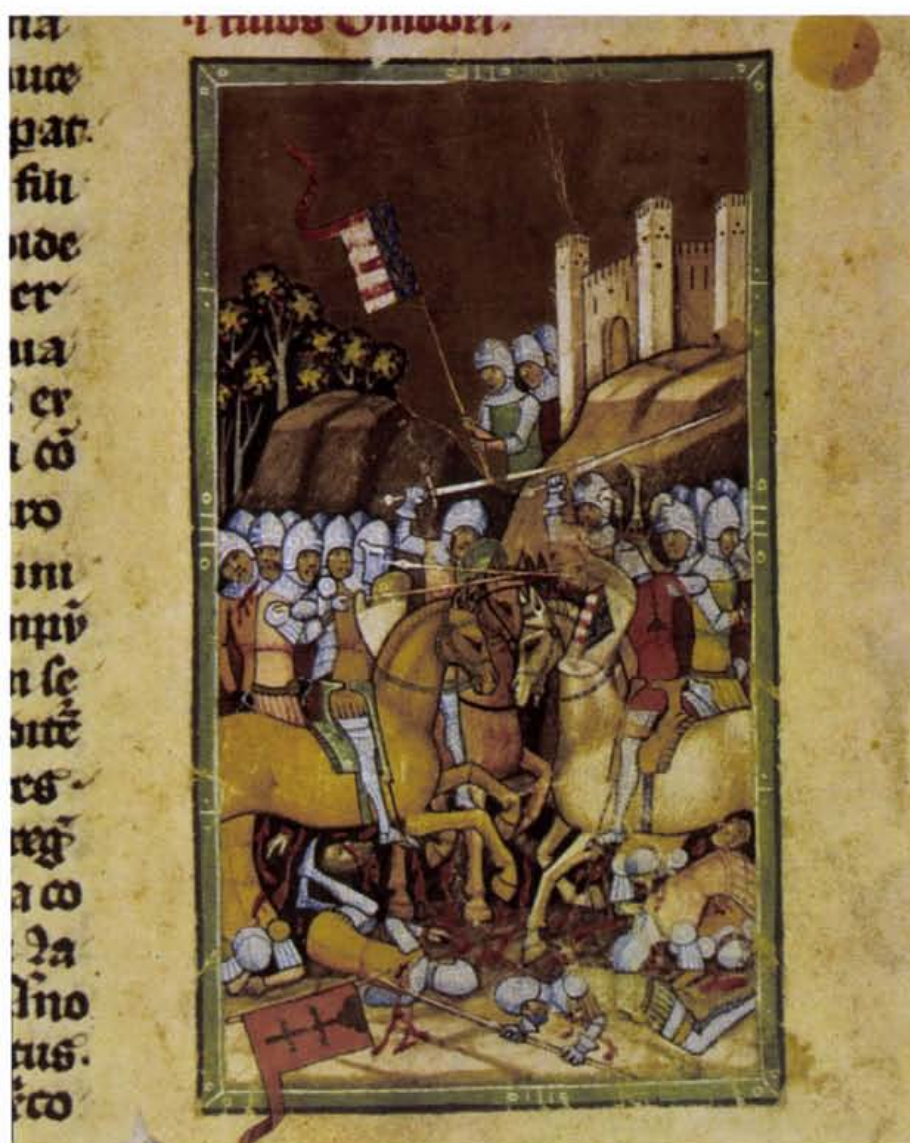
Egyes vélemények szerint a rutapajzsot főleg egyházi személyek, serdületlen ifjak, nők használták, ez nem jelenti azonban azt, hogy kizárólag csak ők helyezték volna ilyen pajzsra címerüket.¹⁵³ Az

¹⁵¹ KÁROLY RÓBERT 1988. 32. p.

¹⁵² KUMOROVITZ 1954. 29. p.

Ugyanerről: VÁCZI 1941. 530. p.

¹⁵³ BERTÉNYI 1983. 18. p.; BERTÉNYI 1986. 60. p.

*A rozgonyi csata
részlete
a Képes Krónikában
(fol 69r)*

154 Vajay Szabolcs szíves szóbeli közlése

155 KÉPES KRÓNICA fol. 69r, Ld. még erről LŐVEI 1998. 24-28. p.

156 A taft a perzsa taftah szóból származik, mely selyem- és lenvásznat jelent. ENDREI 1989. 162 p.

157 A készítéstechnikai leírásokat E. Nagy Katalin és Bakayné Perjes Judit hozzám eljuttatott rövid jelentéséből vettem át.

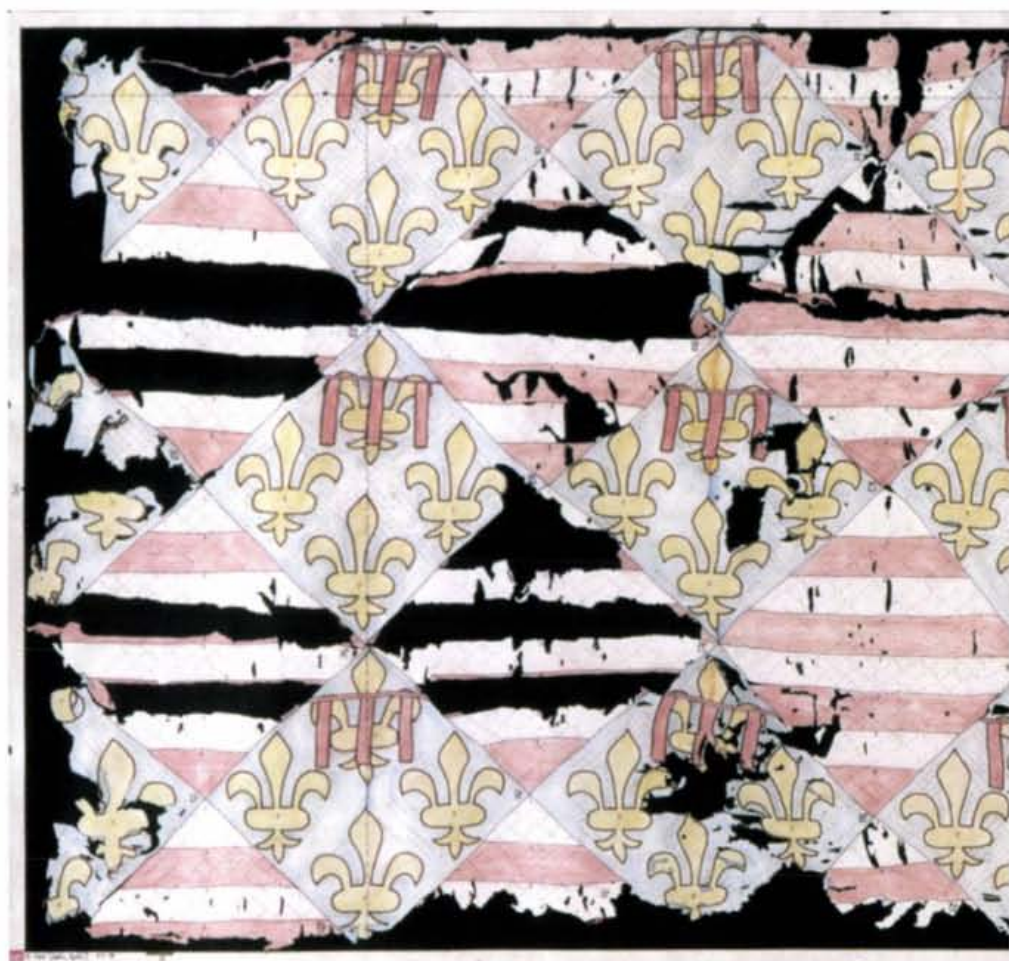
Anjou-magyar címert rutapajzson ábrázoló selyemkárpitot – ha elfogadjuk a fenti véleményt – akár Károly Róbert is hozhatta volna magával, de nem kizárt királyi esküvőknél való használata sem, s ebben az esetben esetleg valamelyik királynénkhöz, annak esküvőjéhez kapcsolható.¹⁵⁴ E felfogásnak ugyanakkor több ábrázolás is ellentmondani látszik, például a Képes Krónikában a rozgonyi csata jelenete, ahol a királyi címert rutapajzsban ábrázolják.¹⁵⁵

Készítéstechnika

❖ KISZABÁS

Anjou-címerek: a négyzeteket kék selyemtaftból¹⁵⁶ készítették (magasság: 270-380 mm); szintén selyemtaftból vágták ki a sárga liliomokat (magasság: 150 mm, szélesség: 130-150 mm).¹⁵⁷

*Dinyés László rajza
a kárpitról*

Az Árpádok vágásos címerei: négy darab fehér és négy darab vörös színű (szélessége: 45-55 mm) selyemtaftból készült csíkot szabtak ki, a vörös selyemből szabott szövet szélét visszahajtották, majd a fehér selyemre fektették és a négyzet méretének megfelelő formában ún. előöltéssel egymáshoz varrták a szövetet.

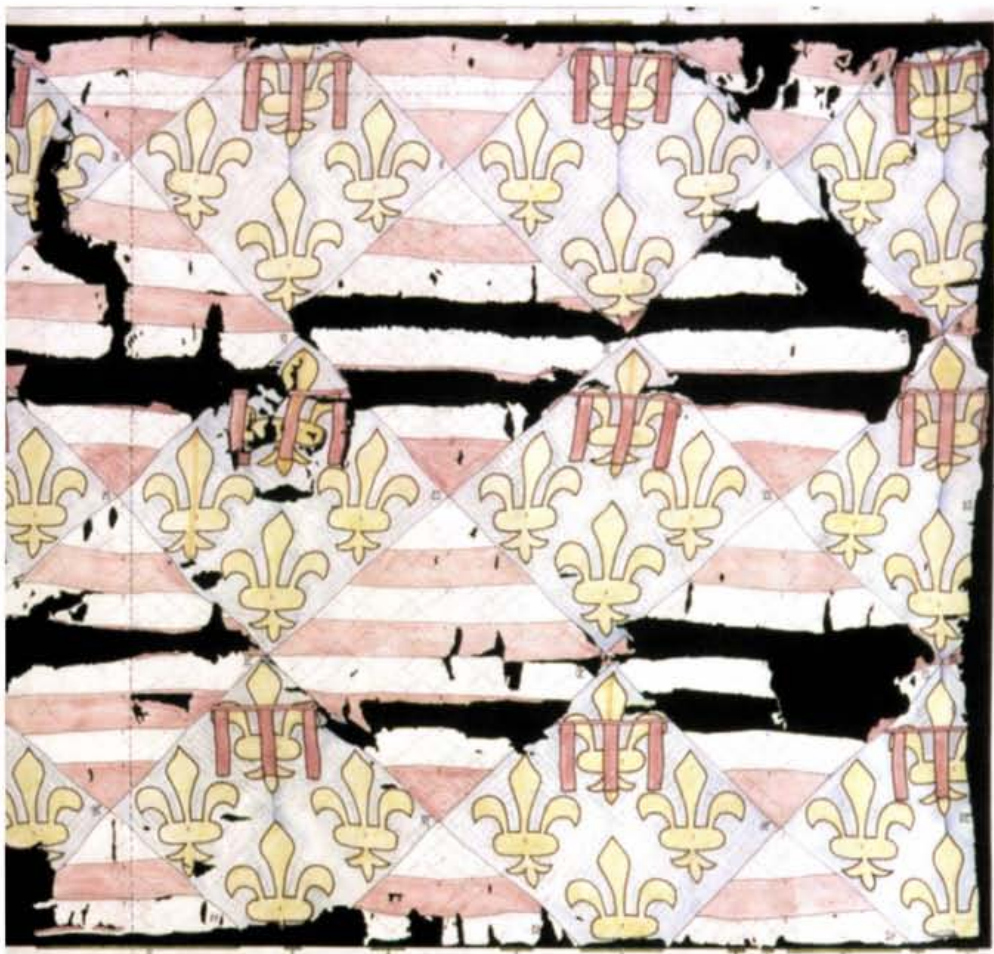
❖ RÁTÉTHÍMZÉS

Az Anjou-címereknél az élére állított, négyzet alakú alapszövetre négy liliomot helyeztek.¹⁵⁸ A liliomok szélére vörös színű selyemcérnát fektettek, majd ezt a kontúrfonalat – egy vékonyabb selyemfonallal – leöltve, az alapszövetre rögzítették. A tornagallért ezután azonos technikával erősítették a felső liliomra. Több esetben megfigyelhető volt, hogy a liliomokat két részből szabták: így történt ez a 36., 38., 39. és a 22., 23., 24., 25. számú négyzetekben¹⁵⁹,

158 A legkülönbébb alapanyagú szövetre vagy szövet alá helyezik az eltérő színű, vagy anyagú szövetből kivágott mintát. Szegőöltéssel, tetszőleges hímzőöltéssel, zsinórral rögzítik, a rátét széleit díszítik.

E NAGY-KRALOVÁNSZKY-MÁTÉFY-JÁRÓ 1993. 90. p.

159 A számozást Dinyés László rajza alapján közlöm, aki a bal felső sarokból, balról jobbra számozta be a négyzeteket.

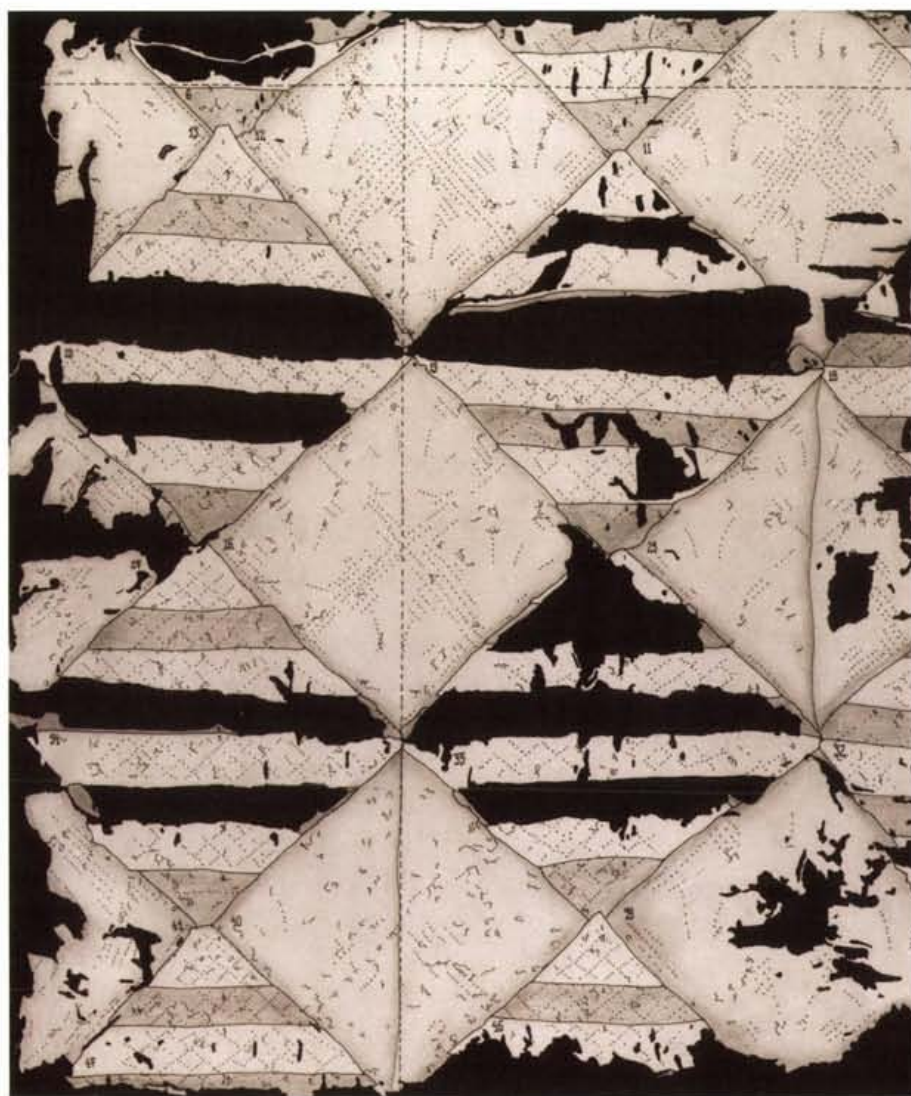
ahol egy-egy lilium volt két részből szabva (a 10. számú négyzetben két ilyen liliumot is találtunk).

Több esetben figyeltünk meg a szövetszél mentén összeállított négyzetet, de minden esetben csak az Anjou-címeres darabnál. Ilyenek voltak a 7., 8., 9., 21., 25., 36., 37., 38., 40. számú négyzetek (a 7., 21., 35. számú négyzetek közvetlenül egymás alatt vannak).

❖ ÖSSZEÁLLÍTÁS

A rátéthímzéssel készült, Anjou-címert ábrázoló négyzetek széleit elhajtották, majd egyenként a vágásos címert ábrázoló négyzetekre fektették, és előöltéssel egymáshoz varrták a darabokat. Kivételt

*A kárpit
hátdalának
részlete*

DINYÉS LÁSZLÓ RAJZA

képeztek a 10., 11. és 26. számú négyzetek; ezeknél a 4., 5. és 20. számú vágásos címert ábrázoló négyzeteket varrták rá a szomszédos darabokra.

❖ BÉLELÉS

A textilen számos öltésnyomot, valamint a hátoldalon sok, öltéshez használt selyemfonal-maradványt figyeltünk meg. Ezek alapján biztosra vehető, hogy a kárpit tűzött¹⁶⁰ és alábélelt volt. Az Anjou-címeres részekben az öltésnyomokat követve – a liliomokat szabadon hagyó, 10 mm távolságú – átlós rácsrendszert találtunk. A vágásos címerrészekben az előöltések öltésnyomai 10-15 mm

¹⁶⁰ Tűzésnek nevezik, amikor a két vagy többretegű anyagra az elő- vagy tűzőöltéssel körbevarrt mintát az alapszövetre varrják, és a minta az alpból kiemelkedik. E NAGY-KRALOVÁNSZKY-MÁTÉFY-JÁRÓ 1993. 91. p.

*A kárpit
előoldalának
részlete*

Tölgyleveles textilek

távolságban voltak egymástól és szintén átlós rácsrendszert mutattak. Az összeállított kárpit alá valószínűleg valamilyen puha szövetet helyezhettek, de bélelő szövetnek semmilyen nyomát nem találtuk, feltételezhető, hogy a kárpit e nélkül került a kútba.

A selyemkárpit eredeti méretét nem ismerjük. A tű- és varrásnyomok a kárpiton meglátszanak, ezért biztosan állíthatjuk, hogy a kárpitot nem korábban már máshol felhasznált anyagokból állították össze, az viszont nem zárható ki, hogy eredetileg nagyobb méretű volt.

Az anyag vizsgálatakor kiderült, hogy néhány helyen durván lenyírták, majd az így kapott széleket visszahajtották. Ez az eljárás abban az esetben is elképzelhető, ha az anyag széle foszlott és így próbálták kijavítani. Ez látszik a 7. rombuszban is, ahol a tornagalér egy részét visszahajtották. A kárpit alján is látszik, hogy a vágá-

sos képmezőknél már a következő színű sáv egy részét hajtották vissza. (Jó példa erre a 44. számú képmező.)

Valószínűleg a selyemkárpit eredeti széle lehet a 27. és a 13. képmezőknél; itt anyagszélét találtunk, az utóbbinál pedig már eredetileg sem varrták rá a liliomra a tornagallért.

A lelet kibontásakor az egyik oldalon sodrott zsinórszerű textilmaradványokat találtunk, valószínűleg felfüggesztésre szolgáltak. Elképzelhető, hogy a címeres ábrázolású selyem egykor falikárpit volt, noha eredeti funkciója továbbra is kérdéses, hiszen egykori méretét sem ismerjük.

❖ TEXTILFESTÉS

A selyemkárpit három apró töredékét a brüsszeli székhelyű Institut Royal du Patrimoine Artistique laboratóriumában vizsgálták meg.¹⁶¹ A mintában kermes (Kermes vermilio), festőbuzér (Rubia tinctorum) és tannin nyomát lehetett kimutatni.¹⁶²

A különböző festési eljárások Keletről származtak, az arabok és Bizánc közvetítésével jutottak el Európába, ahol a fonalfestés első nagy központjai, akárcsak a selyemszövésnél, Itáliában alakultak ki. A kéket a kékfestőfű leveleiből nyerték, s évszázadokon keresztül, mint az egyik legjelentősebb festéknövényt, több helyen is termesztették. A festőbuzérrel keverve bíborszínt nyertek belőle.

A kornak legjobb színezékei az ún. csávaszínezékek voltak, elsősorban az indigó. Ennek redukált formája sárga színű, ez húz fel a szálra és levegőn oxidálódva kékül meg. A korábbi színezékek legnagyobb csoportját az ún. pácfestékek alkották. A fonalat vagy szövetet páccal (pl. tanninnal, timsóval) kezelték és erre kötött a festőbuzér, kermes, kosenil vagy a festőfák anyaga.¹⁶³ A festőbuzér gyökere alizarint tartalmaz, ebből állították elő a piros festéket. Ez a gyapot festésére is alkalmas, szőnyegszövésnél pedig a fonal festésére alkalmazták. A kermes bizonyos tölgyeken élősködő pajzstetű nőténye, ebből nyerték a karmazsin színezéket. Ez az egyik legdrágább színezék, mely vörös színt ad, de kimutatták, hogy sok (kék, barna, zöld) árnyalat alá szokás volt kermes alapozást adni.¹⁶⁴ A festőbuzér mellett tehát a kermestetűt is használták a bíborszín eléréséhez. A sárga színt sáfránnyal festették.¹⁶⁵

¹⁶¹ Köszönöm a textilek színezék- és anyagvizsgálatában Járó Márta (Magyar Nemzeti Múzeum) közreműködését.

¹⁶² A minták nem mutatták ki sem indigó, sem arany jelenlétét.

¹⁶³ ENDREI 1989. 29-30. p.

¹⁶⁴ Uo. 126. p.

¹⁶⁵ LÁSZLÓ 1980. 12. p.

Tölgyleveles töredékek

A kút vizes-iszapos betöltésében több kisebb-nagyobb textilt is találtunk. Az alábbi darabokra, melyeknek készítése technikája, kidolgozása sok rokon vonást mutat, az Anjou-magyar címeres kárpittal azonos mélységben bukkantunk. Valószínűleg azonos korból származnak, s talán valamilyen módon együvé tartoztak. Esetleges összetartozásuk csak a teljes textilanyag konzerválása, technikai elemzése, tudományos feldolgozása után deríthető ki, s e munka nagy része még hátra van.

A tölgyleveles selyemtöredékek közül négy darab azonos formájú, kettő pedig az előzőek tükörképe. A tölgyleves, makkos töredékeket Tóth Márta (Iparművészeti Múzeum) restaurálta, a technikai leírásokat ő készítette el.

Az alapmotívum függőlegesen álló szárból indul ki, amelyből apró tölgylevelek hajlanak jobb és bal felé. A szár felső harmadánál lendületesen folytatódik egy vízszintesen jobbra, a tükörképnél balra hajló leveles inda. Ebből lefelé elágazik a további leveleket tartó, ötszirmú kerek virágban végződő ág. A virág a függőleges szár felé kapcsolódik. A lendületességet a selyemtöredékeket keretező kontúrozás is hangsúlyozza, a levélerezet mintázatát kiemeli.¹⁶⁶ A rétegekromatográfiás elemzés nem talált színezékre utaló nyomot.

A stilizált tölgyleveleket és a virágot egy darab selyemnégyszetből szabták ki, amelyre feltehetően sablon segítségével felrajzolták a motívumot, valamint a levélerezetet. (Az előrajzolás tisztán látható a töredékeken.) Ezután a kivágott darabokat kontúrozó fonal segítségével, 2-3 mm-es öltésekkel applikálták az alapanyagra, amelyből azonban nem találtunk töredéket.

A levélerezet előrajzolt vonalait szintén a kontúrfonal felvarrásával emelték ki. A tisztítás átvilágított üveglapon történt, ennek segítségével láthatóvá váltak a lánc- és vetülékfonalak által kialakított vonalrendszerek, amelyeket egymáshoz illesztve pontosan megkaptuk a töredékek eredeti formáját. Segítséget jelentett, hogy a kontúrfonalak sok helyen összetartották a selyemmotívum szétesett darabjait, így az összefüggő részeknél a szálirányok megkeresése és összeillesztése könnyebben történhetett.

¹⁶⁶ A heraldikailag balra hajló indás darabok mérete:

26x27 cm (BTM 2001.2.4.);

26x26 cm (BTM 2001.2.5.);

25x21 cm (BTM 2001.2.6.);

13x15 cm (BTM 2001.2.7.).

A heraldikailag jobbra hajló indás darabok mérete:

23x21 cm (BTM 2001.2.8.);

13x15 cm (BTM 2001.2.9.)

Erről B. NYÉKHELYI 2001. 24-25.p.

(kép); 73.p.; 101.p. 2., 8., 9. tételek

Lándzsás-makkos töredékek

A másik csoportot alkotó három, lándzsa alakra emlékeztető, levélformájú textiltöredék alján kétfelé ágazó rövid szár, csúcsán makk formájú végződés található, a lándzsaforma közepén tölgylevél alakú betéttel. A motívumot kontúrozó fonal keretezi, hasonlóképpen a betétet is.¹⁶⁷

A textiltöredékek alapanyaga selyemtaft¹⁶⁸, lánc- és vetüléksűrűsége 38-40/cm. A láncfonal „S” alakban sodrott, a vetülék sodratlan. A kontúrozó szál kétágú, „S” alakban sodrott selyemfonal, amelyről három darabot párhuzamosan vezetve, selyemfonallal varrtak az alapra. A tölgylevél formájú betét láncsűrűsége 38-40/cm. Vetüléksűrűsége, eltérően az eddigiektől 50/cm. A színezékvizsgálati eredmény a kézirat lezártáig nem készült el, tehát csak feltételezhető, hogy a kétféle finomságú selyemtaft színe is eltérő lehetett.

Ezeket a töredékeket is valószínűleg sablon segítségével rajzolták elő, mert az előrajzolás vonalai ezeken a darabokon is fellelhetőek.

167 Mérete: 42x9,5 cm; a betét hosszúsága 18 cm (BTM 2001.2.1-3.)

168 A vászonkötés az egyik legegyszerűbb alapkötésnek számít. Mintaeleme két lánc- és két vetülékfonalból áll, melyek helyzetüket állandóan változtatják szín- és fonákoldalon. Elnevezése a felhasznált nyersanyagok szerint változik: a len- és pamutiparban vászonkötésnek, a gyapjúiparban posztókötésnek, a selyemiparban taftkötésnek nevezik. E NAGY-KRALOVÁNSZKY-MÁTÉFY-JÁRÓ 1993, 91. p.

Tölgyleveles textilek

- 169 A budai anyagban megjelenik ólombullán (BTM 52.575.), szíjvégen (BTM 51.1200.), övvereten (BTM. 51.429.), balusztrádon (BTM. 82.626.).
- 170 A kályhapárhuzamoknál – a teljesség igénye nélkül – a budai darabokat emelem ki. Az Anjou-kori I. csoport 52.809 leltári számú budai darabja sárgásbarna mázas. HOLL 1958. 221. p. 16. kép.
- 171 Budán a Zsigmond I/2-es típus BTM 52.1109 és 86.221.1 leltári számú darabjai sárgászöld mázzal készültek. HOLL 1958. 228-229. p. (30. kép). A Szent Zsigmond-templom mellett feltárt szobros gödörből zöld mázas darab került elő. VERES 1999. 76., 80. p., (11. kép). Vö.: HOLL 2002. 363-365., 367. p. (1. kép), 369. p. (4. kép). A Zsigmond II/2-es típus BTM 51.1694, 52.441., 71.147.1 leltári számú példányai zöld mázasak. HOLL 1958. 234. p. (39. kép). A Zsigmond II/5-ös típusú felezett méretű sarokcsempe egyik budai darabja sárgásfehér mázas (BTM 51.3052), egy másik vörösesbarna mázas (BTM 70.91.1). HOLL 1958. 234. p. (38. kép). A Zsigmond II/17-es típusú, domború előlapú, kiegészített kerek kályhaszem (BTM 71.148.1) viszont mázatlan. HOLL 1971. 166-167. p. (121. kép).
- 172 A 6. típusról HOLL 1980. 31. p., 33. p. (5. kép).

A lándzsasaformájú levél közepéből kivágták a tölgylevél alakot, majd a sűrűbb szövésű betétet a lyuk alá helyezték, a kivágás szélét kontúrozták. A formákat kontúrozó fonal segítségével varrták rá az alapszövetre, melyből egy apró darabot a tisztítás folyamán a fonák oldalon is felleltünk. A motívumok egymás közötti kapcsolatára nem derült fény, nem tudjuk, milyen elrendezésben varrták fel a hordozóanyagra.

A tölgylevél motívuma igen gyakori a XIV-XV. századi ábrázolásokon, stilizált formában is felbukkan a díszítő művészetben,¹⁶⁹ s megtalálható a korabeli magyarországi kályhacsempék egyes típusain: Anjou-kori kályhán¹⁷⁰ éppúgy, mint Zsigmond-kori kályhán,¹⁷¹ később feltűnik a motívum a regensburgi kályhán is.¹⁷² Meg-

*Faliszőnyeg vadász-jelenettel, 1410-1420
(Museum der Stadt
Regensburg)*

jelenik az e korban készült vadász vagy egyéb, természetből vett jeleneteket ábrázoló kárpitokon,¹⁷³ és ablaküvegeken is alkalmazták.¹⁷⁴

Továbbra is nyitott kérdés, milyen textilen szerepelhettek a fent leírt rátétdíszek. Egyes kutatók, így Kristó Gyula szerint „általános szokás volt a felsőruhák és a palástra kerülő eltérő színű foltokat, hímzést, horgolt csipkét és kisebb nagyobb mintából sajtolt ezüst boglárokat, virágokat vagy betűket alkalmazni díszítésként.”¹⁷⁵ A korabeli ábrázolásokon gyakran látható uralkodók, nemesek, egyházi személyek ruháján, köpenyszerű viseletén növényi, uralkodók esetében heraldikus díszítés, esetleg a kettő elegye.¹⁷⁶

A tölgyleveles textilek virágos végződésének analógiáját felfedezhetjük Habsburg Ágnes királyné königsfeldeni zászlóinak egyikén is, a rátétes technikával 1350 körül készült kettős kereszt zászlón.¹⁷⁷

A tölgyleveles rátétek használatának egyik lehetséges módjára az a koronázási ruha derít fényt, melyet Bécsben a Schatzkammerban őriznek.¹⁷⁸ A délnémet műhelyekben készült, a XIV. század első feléből származó Adlerdalmatika a császári koronázási ornátus része volt.¹⁷⁹ Készítéstechnikája hímzett rátétes, anyaga bíborszínű kínai damaszt, amely 1300 körül készült. A felvarrt medalionok arany háttérben, fekete sast mintáznak. Számunkra különösen érdekessé a gazdagon hímzett szegély motívumai teszik. Ezen a

173 SCOTT 1998. 173. p. „A vadász visszatérése” XIV. századi francia hímzés, selyembáronson alapon ezüst- és aranszállal (British Museum). Igen szép példáit láthatjuk a regensburgi Városi Múzeumban őrzött, 1390-1450 között készült faliszőnyegekben is: REGENSBURG 1998. I. köt. 342-345. p., II. köt. 246-249. p., valamint a Sens-i Szent István katedrális kincstárában őrzött selyemkárpiton, melynek bordűrjén címerek láthatók. Készítését a XIV. század első negyedére teszik. PHILIPPE LE BEL 252-254. p. 167. kat. sz. (Regula Schorta)

174 H. GYÜRKY 1998. 268-269., 283. p.

175 KRISTÓ 1988. 244. p.

176 ANJOU LEGENDÁRIUM XI. Szent Márton 122 (v. 77^v), I. Toulouse-i Anjou Lajos 151 (v. 92^f) KÉPES KRÓNIKA fol. 1r, 8v, 20v, 23v, 30r és v, 51r, 54v, 59r, 61v, 62r, 63r, 70r és v.

177 Bern, Historisches Museum 129. kat. sz. Ld. BAYERN UNGARN 2001. 125. p.

178 A darabra H. Gyürky Katalin hívta fel a figyelmemet, köszönöm.

179 SCHLOSSER 1918. 64-65. p. Tafel XXIX-XXXI.; KOHLHAUSSEN 1955. 205-206. p.

*Adlerdalmatika
(Bécs, Schatzkammer)*

*Habsburg Ágnes
kettős kereszt zászlója
Königsfeldenből
(Bern, Historisches Museum)*

királyok és császárok félalakos ábrázolásai láthatóak, növényi motívumokkal keretezve. Az indadísz jellege, a levelek formai alakítása igen szoros hasonlóságot mutat a kútból előkerült tölgyleveli selymekkel.¹⁸⁰

Szintén rátétes és hímzett munka a birodalmi sast ábrázoló, vászonbéléses, selyemből készült heroldköpeny, mely a kutatók szerint olyan pontos és finom kidolgozású, hogy csakis a császár környezetének egyik fontos heroldja viselhette.¹⁸¹

180 Vö. Dürer: Nagy Károly ideálképe (1512). Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum Inv. Nr. Gm 167.

181 Nürnberg, Historisches National Museum.
KOHLEHAUSEN 1955. 207. p.

*Adlerdalmatika
részlete
(Bécs, Schatzkammer)*

VIII. A SELYEMKÁRPIT ÉS PÁRHUZAMAI

182 ENDREI 1989: 39-40. p.

A selyem mindig a gazdagságot és a rangot jelképezte. Kínában már a Kr. e. III. évezredben ismerték a selyemszál – a selyemhernyó fonómirigyeinek levegőn szállá szilárdult váladéka – készítésének titkát. A selymet értékessé tette, hogy feldolgozása rendkívül időigényes, bonyolult és nagy türelmet kívánó munka. A kora középkorban a selyem arab közvetítéssel honosodott meg az Ibériai-félszigeten, később Palermóban, majd Dél-Itáliában, s a textilművészet csúcsát akkoriban a Keletről érkezett selyemszövetek jelentették. A keleti monopóliumot először Lucca törte meg a XII-XIII. század folyamán, majd a XIV. században több itáliai város is gyártani és exportálni kezdte a selyemszövetet, többek között Firenze, Genova, Bologna, Velence.¹⁸² A vászonkötésű hernyóselyem szövet a XVI. században már nem tartozott a drága selymek közé, a drágább selyemtaft ára ebben a korban már csak az egyszerű tiszta

*Károly Róbert esküvőjének
ábrázolása
a Képes Krónikában
(fol 70r)*

selyematlasz árát érte el.¹⁸³ A XV. században Velence és Firenze vált Európa két legjelentősebb selyemszövő központjává. Az Itáliában készült szöveteket évszázadokon át kedvelték az európai udvarokban.¹⁸⁴

Maga a kárpit kifejezés már 1395 körül megjelent. Az 1380-1410 között keletkezett Besztercei Szójegyzékben a „Carpoltos”¹⁸⁵ díszes szőttés, amellyel falakat, falnyílásokat borítanak. Kárpiton nem csak a szövött, „képes” kárpitot értették a középkorban, ha-

*Hímzett, heraldikus
díszítésű selyem, XIV.
század első harmada
(Párizs, Musée Cluny)*

nem a hímzett, festett, selyemből szőtt és más technikával készütek is.¹⁸⁶ A kézzel szőtt, növényi, címeres vagy alakos díszítésű kárpitok rövid idő alatt jelentős szerepet játszottak a nyugat-, majd közép-európai belső terek díszítésében. A középkorban használt selyem és bársony darabok mellett később a gyapjúkárpitok is megjelentek.

A korabeli kárpitművészetről bőséges forrást nyújt a Képes Krónika, több miniatúra háttérében láthatunk karikára felfüggesztett geometrikus, vagy virágos díszű kárpitot.¹⁸⁷ Középkori forrásainkban máshol is előfordul az elnevezés: pl. Károly Róbert felesége, Erzsébet királyné 1342-ben fia, I. (Nagy) Lajos trónra lépésekor gazdag ajándékot küldött Szent Lajos püspök marseilles-i templomának, melyben az ötvöstárgyak mellett szőnyegek, kárpitok is szerepeltek.¹⁸⁸

A kútból előkerült Anjou-magyar címeres selymen a rátétes díszítés, a több darabból kiszabott és összevarrott anyag azt feltételezi, hogy akár több ember is készíthette, viszonylag rövid idő

¹⁸³ ENDREI 1989. 162. p.

¹⁸⁴ LÁSZLÓ 1989.

¹⁸⁵ FINÁLY 1892. 36. p.

¹⁸⁶ LÁSZLÓ 1980. 23. p.

¹⁸⁷ KÉPES KRÓNIKA fol. 19r, 39v, 41r

¹⁸⁸ LÁSZLÓ 1980. 23. p.

189 A kárpitról Raics Renáta textil-művész készített másolatot, neki e munka (festés, kiszabás, összevarrás) mintegy 5 hónapig tartott.

190 A kútból előkerült kárpitot Dinyés László grafikusművész rajzolta le. Varrástechnikai észrevételeit egy gyakorlott szabóval konzultálva az alábbiakban összegezte: „Az elkészítéséhez használt anyag mennyiségéről: a liliumok és tornagallérok szélét borító, leszorító vastagabb fonalból kellett: 1 tornagallérhoz: 55 cm, az összeshez 10 méter, 1 liliumhoz 80 cm, az összeshez 63 méter, összesen: 73 méter. Selyemanyagból (a feltételezett legtakarékosabb kiszabási móddal): arany lilium: 13.500 cm² kék: 21.600 cm², piros: 9.960 cm², (fehér) ezüst: 9.000 cm² ebben az esetben a vég selyem szélessége 45-50 cm közé tehető.*

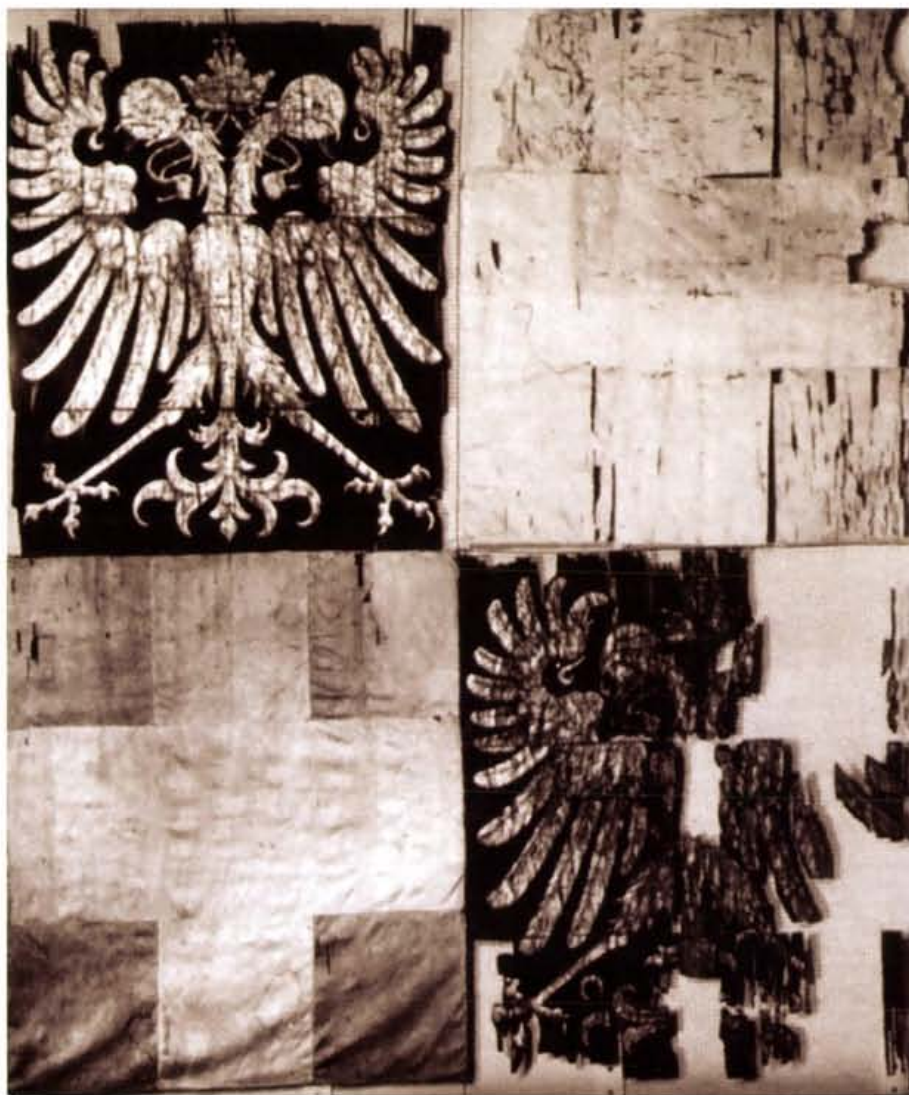
191 Musée National du Moyen Age, Thermes de Cluny: ERLANDE – BRANDENBURG-SANDRON 1993. 167. p.

A múzeum több korai, valamint XIV. századi textilt is bemutat, többek között a Mechleni-antependiumot, melyet selyemből és fémszálas anyagból készítettek, korát a XIV. század első felére teszik.

192 A kincstárnak 1941-ben Lepold Antal adományozta az általa vásárolt textilt.

alatt.¹⁸⁹ Ez a technika inkább a selyemszövésből, a selyemszövet készítéséből eredeztethető s közelebb áll a ruhanemű kiszabásához, összevarrásához, mint a későbbi szövött „képes” kárpitokhoz.¹⁹⁰ Hasonló technikával készült a párizsi Cluny Múzeumban őrzött, angol munkának meghatározott hímzett selyem, heraldikus ábrázolással, leopárdokkal. Készítését a XIV. század első harmadára teszik.¹⁹¹

Magyarországon az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár legrégibb textíliája az Anjou-antependium.¹⁹² Különböző darabokból állították össze. A hímzés vörös bársonyra, színes selyem-, ezüst- és aranszáalakkal készült. A középmezőben a sírjából kilépő Krisztus

Városi zászló, 1465
(Bécs, Historisches Museum
der Stadt Wien)

és a csillagok, a felső vízszintes mezőben – váltakozva – kettős kereszt és lilomos Anjou-címer látható karéjos foglatban, oldalain későbbi indás, leveles hímzés.

A mű a hagyomány szerint Göncruszkáról származik, 1370 körül készült magyar munkának tartják. Eredeti alkalmazása nem ismert, s bár alakja oltár antependiumra utal, ez ellen szól aránylag nagy mérete.

Lepold Antal szerint trónszék kárpitja, falfüggöny, esetleg szarkofág takarója lehetett. Ez utóbbi feltevést a rajta látható ábrázolás valószínűsíti.¹⁹³ Mérete 1280x274 cm. Az esztergomi darab megnevezésében, leírásában nem egységes a szakirodalom.¹⁹⁴

A textilművészet e korból fennmaradt példái Habsburg Ágnes királyné königsfeldeni zászlói.¹⁹⁵ Habsburg Ágnes Aargauban született 1280-ban, s 1296-ban ment férjhez III. Endréhez, majd a király halála (1301) után Magyarországról visszatért Bécsbe, hogy életét a königsfeldeni kolostorba visszavonulva fejezze be 1364-ben. Königsfelden¹⁹⁶ kolostortemplomából nyolc, XIV. század közepéről származó zászlót ismerünk, melyekből három zászlón magyar címer látható.¹⁹⁷ A szélességi méretek teljesek, erre a beszegésről, a rojtokról és a kereszt feltételezett szimmetrikus elhelyezkedéséből lehet következtetni. Hosszanti irányban mindegyik zászlóból hiányzik egy kevés az anyag kifoszlása miatt. Az alapanyag vékony selyem, a kereszt két zászló esetében selyemre festett, a harmadiknál a vászonból kivágták és a selyemre applikálták.

Delmár a zászlók részletesebb vizsgálatakor az egyik zászló keresztjén látható, kusza vonalakból rekonstruálta a kereszt egész felületét behálózó rajzot: „átlósan állított négyzetes rácsozatban egymással szembe helyezett apostoli keresztet látunk, a háromszöges mezőket pedig mérműves dísz tölti ki”. A másik zászlón: „Az ornamentika úgy merőleges, mint vízszintes irányban összefont négyes karéjokból áll, melyek többször ismételve az evangélista szimbólumokat és a Szentlélek galambját zárhatták körül; utóbbinak felét a kereszt alsó végén, a bal alsó keresztszáron fejjel lefelé a kiterjesztett szárnyú angyalt, jobbra az oroszlán farkát és hátsó felét a függőleges szár felső részén a sas felét véljük felismerni. A karéj közöket gótikus levéldísz töltötte ki.”¹⁹⁸

193 DERCSÉNYI 1941. 158-159. p.; MMT I. köt. 265., 266. p. (275. kép); MŰVÉSZET I. Lajos korában. 1342-1382. Katalógus. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. 117-118. p. 22. kat. sz. (Cséfalvay Pál leírása); CSÉFALVAY 1997. 56. p. Némileg másképp írja le MAROSI Ernő: „A hímzésnek az Anjou udvarral való kapcsolatát címerdíszre bizonyítja: bordűrjének nyolckaréjos medaillonjaiban rombusz alakú pajzsokon a kettős kereszt országcímerrel egyesített lilomos Anjou-címer ismétlődik. Az új vörös bársony alapra utólag színes selyem-, arany- és ezüsthonalakkal hímzett Anjou-kori töredékeket és reneszánsz kori ornamentális részeket applikáltak. Ez arra mutat, hogy nagyobb számú, szétvágott töredéket egyesítettek mai formában; az eredeti textília alakja és rendeltetése azonban egyelőre nem bizonyult rekonstruálhatónak. A hímzés legjelentősebb részlete a középső darabon a Feltámadt Krisztus egészalakos ábrázolása.” In.: MMT I. köt. 497-498. p.

194 Saját megfigyeléseim alapján a rutapajzsokban váltakozva jelenik meg a kettős kereszt és a lilomos címer.

195 DELMÁR 1941. 14-20. p. Die Kunstdenkmäler des Kantons Aargau. Bd. III. Kloster Königsfelden. Hg. Emil Maurer. Basel 1954. 305. p.; BAYERN-UNGARN 2001. 125. p.

196 Königsfelden néhány kilométerre fekszik Habsburg várától, a Habsburgok temetkezési helye volt. Aargau, Engelberg és Königsfelden Habsburg-Svájcban található.

197 A zászlók mérete: 109x45,2 cm; 97x55-66 cm; 94,5x48 cm. További két zászlón a birodalmi sas, kettőn az osztrák címer, egyen a karintiai címer ábrázolása látható. BAYERN-UNGARN 2001. 125. p.

198 DELMÁR 1941. 16-17. p. Ld. KÁROLY RÓBERT 1988. 226. p. III. András nejének, Ágnesnek zászlóit a kor legrégebből fennmaradt zászlóinak mondja, melyeknek datálása, funkciója nem teljesen pontosítható.

Delmár közöl két azonos méretű (318x90) antependiumot (oltárelőt) is az egykori königsfeldeni kincstár állományából, melyek jelenleg a berni Történeti Múzeumban találhatók. Az egyik antependiumnál a szentek alakjai rátéthímzéssel készültek, belül pergamenbetéttel domborították őket, s a kész hímzést rávarrták az alapszövetre. A restaurálás alkalmával az egyik szent feje alatt megtalálták a hímzés domborítására felhasznált pergamen darabot. Ez abból a levélből való, melyet Bajor Lajos német király írt Ágneshez uralkodásának 21. évében. Ez alapján az oltárelő készítését 1334-re teszik.¹⁹⁹ Mivel az oltárelő Ágnes adománya, a főhelyekre, a keresztcsoporthoz két oldalára Szent Ágnes és András kerültek.²⁰⁰

Rátéthímzéses technikával készített, darabokból összevarrt vagy címerábrázolásos példányokra későbbi korokból is akad példa, mint amilyen például a bécsi Városi Múzeumban őrzött, több darabból összevarrt, címerábrázolásos selyem városi zászló.²⁰¹

1528-ban Henri van Lacke műhelyében, Enghienben készült Ausztriai Margit hat darab címeres kárpitja, melyből kettő a budapesti Iparművészeti Múzeum tulajdona. A két kárpitot a régensnő két férjének emlékére készítette s egykor a Brau-i temetőkápolnában őrizték azokat. A kárpitokra Ausztriai Margit családi címereit szőtték. Az első kárpit oldalcímerein oldalági rokonai, I. Ferdinánd magyar és cseh király (1527-1564) és felesége Jagelló Anna (†1546), II. Ulászló lánya, II. Lajos nővére, valamint II. Lajos magyar király (1516-1526) és felesége, Magyarországi Mária (†1558) címerei láthatóak.²⁰² Bár viszonylag késői a párhuzam, de egyértelműek a magyar vonatkozások, továbbá ismét feltűnik a temetkezőhely mint a kárpit lehetséges használati helye.

A címeres textíliák a királyi esküvőkön, tornajátékok alkalmából, hadba vonuláskor, de a temetés során is fontos szerepet játszottak. A Thuróczy Krónika részletesen leírja Károly Róbert temetését.²⁰³ „...majd a király drága fejét királyi méltóságához illően arany koronával ékesítették, felséges testét skarlát ruhába öltöztették, lábára drágakövekből kirakott csizmát húztak, s rá méltóságát megillető arany sarkantyút illesztettek ...A főpapok, bárók és nemesek tömege előtt ott haladt hadi lobogóval sírva a híres-neves erős karú Tóth Lőrinc vitéz, aki a király úr életében reá háruló tiszt-

199 Az oltárelőt így írja le egy leltár: „ein geschatewet Altertuch mit Bildern auf einem Rotem Samit” – DELMÁR 1941. 19. p.

200 DELMÁR 1941. VII. tábla. A fotón egy hímzett pluviale látható 1318-ból, az engelbergi bencés kolostorból. Élére állított négyszögekben (heraldikailag rutapajzsban) növényi ornamentikájú ábrázolásokat, heraldikai jellegű címeres állatábrázolásokat – sas, oroszlán – találunk. A pluviale anyaga vászon, a hímzéshez részben lenfonalat, részben selyemszálakat használtak. A szerző szerint a hagyomány – két másik antependiummal együtt – ezt a darabot is Ágneshez kapcsolja.

201 Bécsi városi zászló, 1465, készítette Jakob Kaschauer; 237x197 cm (Inv. Nr. HM 128.000). WAISSENBERGER 1984. 39-41. p.

202 LÁSZLÓ 1980. 46-47. p. (45-46. kép, VIII. tábla).

203 THURÓCZY 1978. 244-248. p.

sége miatt a királyi lobogót vinni szokta, ahogy illik. ...A király halálát követő harmadik napon ... az egyház ajtaja előtt állt Károly király úr három díszlova bíbor takaróval ékesítve, s rajtuk a király úr fegyverzetébe öltözött derék vitézek. Az első lovon ülő vitéz a királyi méltósághoz illő lövő fegyverzetbe volt öltözve, a másik meg dárdaökleléshez volt felszerelve, a harmadik – legpompásabb lovon ülő pedig a királyi méltóságot megillető harci fegyverzetben, a hadba vonuláshoz felvértezett. A három lovon ülő három vitéz sisakján a hadijelvény egy struccmadár forma volt, arany koronával ékesítve; ilyen jelvényt szokott viselni a királyúr, míg élt. Minden lószerszám, kengyel, zabla, kantár meg más idetartozó dolog aranyozott ezüstből volt a királyi méltósághoz illően és a bőrhevederek és gyeplők és más efféle dolgok a sütyelőkkel, farmatringokkal együtt *selyemanyaggal*²⁰⁴ voltak bevonva. A három lovat és a vitézeket gyönyörű hímzéssel, bíborral sok gyöngy és drágakő borította, s testestől-lelkestől a király úrhoz voltak hasonlatosak ezeken a lovakon ... (Amikor Fehérváron) ... megkezdődtek az ájtatosságok és az ünnepélyes misék, Károly király már említett három lova, a már említett módon bíbortakaróval s díszes lószerszámmal ékesítve ott állt a monostor ajtaja előtt ... Végezetül a három díszparipa, a fegyverekkel és takarókkal és minden díszes felszereléssel együtt ... az említett monostornak jutott és adatott ajándékul az elsiratás és a mondhatatlan keserűségű meggyászolás emlékezetére ...”

A nápolyi és a magyar Anjou-udvarok kapcsolatai

Anjou grófsága 1204-1205 táján II. Fülöp francia király birtokába jutott, ekkortól királyi hűbérként szerepel. IX. Lajos 1246. június 10-én Anjou és Maine grófságokat öccsének, Károlynak adományozta, aki 1266-ban a pápa jóvoltából Szicília és Nápoly királya lett. Anjou (I.) Károly felesége révén, 1246-ban Provance és Forcalquier grófságokat is megkapta. 1276-ban felvette a jeruzsálemi király címet, de Sziciliát 1282-ben elvesztette. Első házasságából született fia, Sánta (II.) Károly követte a trónon, aki V. István lányát, IV. László nővérét, Árpád-házi Máriát vette feleségül 1270-ben. Házasságukból 13 gyermek született.²⁰⁵

²⁰⁴ Kiemelés a könyv szerzőjétől.

²⁰⁵ WERTNER 1888. 14-20., 68-75.p.; KÁROLY RÓBERT 1988.

IV. László magyar király gyermektelenül halt meg, ezért testvére, Mária igényt támasztott a magyar trónra,²⁰⁶ az Anjouk ugyanis nem ismerték el törvényesnek III. András magyarországi uralmát, s ebben támogatta őket VIII. Bonifác pápa is.

Károly Róbert (aki a magyarországi oklevelekben a Károly nevet használta) 1288-ban született, Martell Károly és Habsburg Klemencia elsőszülött fiaként. Anyja a második szülésébe belehalt. Martell Károly halála (1295) után a még gyerek Károly Róbert lett volna a nápolyi trón várományosa, de II. Károly harmadik fiát, Bölcs Róbertet tette meg Nápoly trónörökösének. A rendelkezést 1297-ben VIII. Bonifác pápa is megerősítette,²⁰⁷ s ezzel a nápolyi és a magyar Anjou-ág kettészakadt. Károly Róbert mindössze 12 éves volt, amikor Magyarországra indult, hogy elfoglalja trónját, mivel nagyapja, II. Károly végrendeletében (1309) úgy intézkedett, hogy Bölcs Róbert vagy fiai halála után sem illeti a trón Martell Károly leszármazottait, helyettük Róbert öccsének, Fülöpnek az ága következik.

Károly Róbert magyarországi uralkodása során többször kísérletet tett arra, hogy nápolyi trónigényét érvényesítse. Ez akkor látszott először teljesülni, mikor fiát, Andrást (Endrét) 1333-ban összeházasította Johannával, a későbbi nápolyi királynővel, Bölcs Róbert unokájával. András meggyilkolása után fivére, I. (Nagy) Lajos magyar király többször hadjáratot indított a nápolyi trón és a „vétkesek megbüntetése” céljából, de ezek a hadjáratok nem jártak tartós sikerrel.²⁰⁸

I. Lajost leánya, Mária követte a magyar trónon. Első alkalommal fordult elő Magyarországon, hogy a koronát nő viselte. Az ország az utódlás kérdésében több pártra szakadt. A nápolyi, vagy más néven Horváti-párt a fiági örökösödést támogatta, és a trónt Kis Károly nápolyi királynak szánta. Kis (durazzói) Károly I. Lajos oldalági rokonaként a király udvarában nőtt fel, és népszerű volt a délvidéki nemesség körében. Károly támogatóinak élén Horváti Pál zágrábi püspök és testvére, János macsói bán állt.

Az ún. nápolyi párt meghívta Károlyt a magyar trónra. Máriának le kellett mondania Károly javára, akit 1385. december 31-én királylyá koronáztak,²⁰⁹ ám uralkodása csak 39 napig tartott. Erzsébet

206 Mária második párizsi útján, 1292 januárjában Aix en Provence-ban proklamációt bocsátott ki. Ebben önmagát tekinti Magyarorszáig királynőjének, s mint ilyen, jogánál fogva a magyar trónt legidősebb fiának, Martell Károlynak adja át. DÜMMERTH 1982. 193. p. (Megjegyzendő, hogy Mária fia volt a később szentté avatott Toulouse-i püspök, Lajos is.)

207 BERTÉNYI 2000. 48. p.

208 Erről és az ezt megelőző időszakról részletesen: MISKOLCZY 1928. 18-78. p.; MISKOLCZY 1937.; PÓR 1895.

209 ENGEL- KRISTÓ- KUBINYI 1998 (további irodalommal).

anyakirályné hívei merényletet szerveztek ellene, 1386. február 7-én a budai palotában megrohanták, és súlyosan megsebesítették a gyanútlan királyt, akit később Visegrádra szállították, s ott is halt meg.²¹⁰ Az Anjouk uralma Magyarországon Mária férjének, Luxemburgi Zsigmondnak trónra lépésekor, 1387-ben szűnt meg.

Címertani és időrendi kérdések

A kárpiton található, az Árpádok vágásait tartalmazó címerek mindegyike fehér (heraldikailag ezüst) sávval kezdődik. E korból számos címerábrázolást ismerünk, ugyanakkor ezeken általában a vágások vörössel kezdődnek. Kivétel az országalmán ábrázolt címer,²¹¹ valamint a Képes Krónika Nagy Lajos ábrázolása.²¹² A hermelinbélésű, vállán növénydíszítésű, vörös köpeny alatt az uralkodó ruhája ezüst és vörös sávozású.²¹³ Ez a két emlék Magyarországon kivétel, de a nápolyi Santa Maria Donnaregina-templom – melyben Magyarországi Mária királyné síremléke található – vágásos címei fehérrel (heraldikailag ezüsttel) kezdődnek.²¹⁴

210 MONACI 1910. A merényletről és körülményeiről részletes elemzés: SÜTTŐ 2000. 379-396. p.

211 KOVÁCS-LOVAG 1980. 82. p.; MSZK 2000. 57-58. p.; MAGYAR KÓDEX 2.köt. 1999. 336. p.; SZIKSZAY 2000. 285., 293. p.; HOLLER 2001. 317-322. p.

212 KÉPES KRÓNIKA fol. 1r

213 Joggal merül fel a kérdés, van-e jelentősége annak az élő heraldika korában, hogy a címeres kárpiton a sávzat minden esetben fehérrel (heraldikailag ezüsttel) kezdődik?

214 Vö. LŐVEI 1998. 18-51. p.

*I. Lajos király
ábrázolása
a Képes Krónikában
(fol. 1r)*

Magyarországi Mária, nápolyi királyné címerében egyesült először az Árpádok vágásos és az Anjouk lilimos címere, s ettől kezdve leszármazottai címerében is megjelent. Fia, a szicíliai Anjou-házból származó Martell Károly is használta igénycímerként.²¹⁵ A ténylegesen is uralkodó Károly Róbert Mária királyné halála után, 1323-tól használta az osztott vágásos-lilimos Anjou-magyar címet.²¹⁶ I. (Nagy) Lajos, majd lánya, Mária királynő, de még az Anjouk durazzói ágából származó II. (Kis) Károly magyar király is használta az egyesített címet.

Az Anjou-magyar címeres kárpit ábrázolásmódjának gyökereit a nápolyi királyi udvarban kell keresnünk. A Bölcs Róbert nápolyi király idején kiteljesedő udvari művészet valószínűleg nagy hatással volt a Károly Róbert-kori magyar udvari művészet kialakulására.²¹⁷ Az előbbi a magyar királynak módja volt személyesen is megismerni 1333-ban, amikor fiának, András hercegnek esküvői szerződését megkötni Nápolyba látogatott.

Tino di Camaino 1323-ban érkezett Nápolyba, az abban az évben elhunyt Magyarországi Mária királyné síremlékének elkészítésére.²¹⁸ A síremlék 1326-ra készült el, s mint már említettük a középkori Santa Maria Donnaregina-templomban található.²¹⁹ A templomban látható heraldikai díszítés utal a kolostorban eltemetett királynéra.²²⁰

„A templom egyhajós terében a nagy kiterjedésű apácakarzat háromhajós rendszert alkot. Háromszor négy, nem túlságosan magas, keresztboltozatos boltmezejében a zárókövek, pillérek, illetve a falak mentén található támaszok a boltozaton olyan átlós négyzetháló metszéspontjait képezik, amelyben minden, dekoratív keresztávval kísért, bordákkal határolt, csúcsára állított, nagyméretű négyzet, illetve a falak mentén egyenlőszárú, derékszögű háromszög egy-egy hatalmas, festett Anjou-magyar címer, a négyzetek átlósan, a háromszögek szimmetriatengely mentén osztott felületén az egyik mezőben kék alapon sárga (arany) lilimokkal, a másikkban hét fehér (ezüst) és vörös vágással ...

A záróköveket is domborművű címerpajzsok díszítik ... hat címer osztott: jobboldalt a *kék alapon sárga lilimok* fölött a pajzsfőben ... a nápolyi Anjou-címereken meglehetősen gyakori, *lebegő tor-*

215 GÁRDONYI 1936. 13. p.: „Villani ugyanis feljegyezte róla, hogy amikor 1295-ben Firenzében fényes kíséret élén fogadta Franciaországból hazatérő atyját, kíséretének tagjai címerpajzsaikon kék mezőben ezüst lilimokat viseltek s a pajzsot vörös és ezüst sávok szegélyezték. Utóbbiban lehetetlen fel nem ismerni a magyar pólyás címet”. Az Anjouk címerhasználatáról: SZIKSZAY 2000. 285-297. p.

216 KRISTÓ 1988. 224. p.
„A Képes Krónikában láthatjuk azt az általánosan elterjedt zászlóformát, amely egyesíti az Árpád-ház és az Anjou-ház címermotívumait. Az egyikben kék alapon aranyszínű lilimok, a másikkban a vágásos motívum jelenik meg, az egyes képeken ezt változtatva ábrázolták”: KÉPES KRÓNIKA fol. 69r és 70r; SZIKSZAY 2000. 292. p.

217 BALOGH 1953. 107-110. p., LŐVEI 1980. 209-212. p., MM I. köt. 87., 90., 298-299. p.

218 Részletes leírásokkal és további bővebb szakirodalommal szolgál az Anjouk itáliai sírépítményeiről. ENDERLEIN 1997.

219 LŐVEI 1998. 18-51. p.

220 LŐVEI 1998. 23. p.

*nagallér*²²¹ található, a bal oldali mező pedig *fehérrel és vörössel hétszer vágott*.²²²

A nápolyi Santa Chiara-templomban Anjou Róbert síremlékének hátfalán szőnyeget utánzó, végtelenített címermustrás, Anjou-liliomos ábrázolás látható.²²³ Ilyen jellegű az úgynevezett Anjou Biblia²²⁴ ábrázolása is, Róbert király alakja mögött²²⁵ a lebegő torna-

*A nápolyi Anjouk három nemzedéke
(Anjou Biblia, fol 2r)*

221 A tornagallér háromágú, akárcsak a kútból előkerült kárpit Anjou címerén.

222 LŐVEL 1998. 24. p. (kiemelések a könyv szerzőjétől). Ld. még GÁRDONYI 1936. 13. p. „A magyar és Anjou címerek egyesítése nem I. Károly királytól származik. Már Mária, nápolyi királyné használta a magyar-Anjou címerpajzsot, miként ezt a nápolyi klarisszák számára építtetett templom magyar-Anjou címer pajzsai igazolják.”

223 ENDERLEIN 1997. 205. p., 152. és 134. kép

224 Mecheln (Malines) Bibliotheque du Seminaire (jelenleg Leuveni Egyetemi Könyvtár), pergamen, 420x230 mm. Erről CSAPODINÉ 1984. 387-406. p. Részletesen kimutatja, hogy a biblia eredetileg Anjou Endrének (Andrásnak), Károly Róbert fiának készült, akit 1345. szeptember 18-án gyilkoltak meg. A biblia díszítését 1341-42-ben kezdhették el, és 1345 végén vagy 1346 elején fejezhették be.

225 Fol 1v

gallérral megtört Anjou-címeres trónkárpittal. Ugyancsak végtelenített címermustrás, rutapajzsos kárpitábrázolásokat találni az Anjou Bibliának a nápolyi ház három nemzedékét felvonultató portréciklusán, a trónoló uralkodói párok mögött.²²⁶ Figyelemre méltó párhuzam, hogy az Anjou Biblia ugyanezen oldalán Magyar-

*Magyarországi Mária
ábrázolása az Anjou
Bibliában (fol 2r)*

országi Mária és férje, II. Károly mögött az Árpádok vágásos és az Anjouk liliomos címerét rutapajzsban ábrázoló trónkárpit látszik, melynek ábrázolása hasonló, de nem azonos a kútból előkerült selyemkárpit címerábrázolásával. Lehetséges, hogy az ábrázolás egy korabeli, létező trónkárpit alapján készült.

A rombuszmintás ábrázolás eredete alighanem a korabeli francia udvarhoz köthető, ahol gyakori a liliomos mustrás vagy más végtelenített mustrás, szőnyeget imitáló háttér.²²⁷

Nem lehet véletlen, hogy a kútból előkerült kárpittal igen szoros hasonlóságot mutat Károly Róbert harmadik, ún. kettős felségpecsétjén, a király háta mögött ábrázolt trónkárpit.²²⁸ A pecsétet a sienai ötvös, Petrus Simoni Gallici készítette 1331-ben, s az uralkodó haláláig, 1342-ig használatban volt.²²⁹ Ezen a vágásos magyar és a liliomos Anjou-címer rutapajzsainak végtelenített mustrája látható, amely az előlapon a trónus háttámláját beborítja.²³⁰ Hasonló jellegű ábrázolást találni Nagy Lajos első és második kettőspecsétjén, ifjabb Erzsébet királyné felségpecsétjén, Mária királynő kettőspecsétjén, Zsigmond király 1390. évi felségpecsétjén az uralkodó háta mögött.²³¹

Mindez alátámasztja, hogy ebben a korban elterjedt volt a végtelenített, címermustrás rutapajzsok négyzethálójára felosztott háttérdekoráció, a textilt idéző ábrázolás – egyformán fellelhető trónkárpiton, pecséten, síremléken²³², sírfüggönyként és még számos más esetben is.

²²⁷ A teljesség igénye nélkül: Szép Fülöp király egykori párizsi lovas szobrán a király ruhája és a ló takarója: PHILIPPE LE BEL 56. p. fig. 3., Arras, liliomos díszű oltár ábrázolása: Uo. 62. p., V. Fülöp nagy lovaspecsétje liliomos lótakaróval: Uo. 345. p. 246. kat. sz.

²²⁸ Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára 2733.

²²⁹ GÁRDONYI 1907. 55. p. A harmadik pecsét vésetési ideje nem sokkal esett későbbre a második pecsét elvesztésénél (ez 1330. november 9-12. között történt). 1331. március 28-án Sienai Péter már adományt kapott a harmadik királyi pecsét elkészítéséért.

²³⁰ Leírása: GÁRDONYI 1907. 53-55. p. ábrával; MM I. köt. 375-376. p., II. köt. 108. p. (113. kép); LÖVEI 1998. 28. p.; MEGPECSÉTEL TÖRTÉNELEM 2000 41-42. p.

²³¹ GÁRDONYI 1936. 14-15. p.; MM I. köt. 375-376. p.; MM II. köt. 246. p. kép; 118. p. kép, MEGPECSÉTEL TÖRTÉNELEM 2000 41-42. p.

²³² V. Henrik Luxemburgi gróf és felesége, Margaretha von Bar síremlékén a grófnő ruháján és párnáján címeres rombuszminta látható. In: Grabmäler der Luxemburger. Image und Memoria eines Kaiserhauses. Szerk. Michael Viktor Schwarzh. Luxemburg 1997. 92. Taf. VIII. Az adatra Lővei Pál hívta fel a figyelmet, ezúton is köszönöm.

Károly Róbert harmadik, úgynevezett kettős felségpecsétje 1331-ből (BTM Pecsétmásolati gyűjtemény)

IX. TOVÁBBI KÉRDÉSEK ÉS FELTEVÉSEK

Az eddig elmondottak arra engednek következtetni, hogy a kútból előkerült címeres kárpit – analógiák alapján – talán valamikor a XIV. század első felében, harmadában készülhetett. Összecsendeni látszik ezzel az 1331-ben Károly Róbert számára itáliai ötvös által készített pecsét, melyen rutázott háttérben a magyar Anjou-címer jelenik meg.²³³ Talán a tornagallér szerepének elemzésével is továbbléphetünk annak kiderítésében, ki és milyen céllal, kinek készítette a kárpitot.²³⁴ A háromágú tornagallér használata Magyarországi Mária nápolyi királynénál (Károly Róbert nagyanyjánál) már kimutatható.²³⁵ A rutapajzs, valamint a háromágú tornagallér alkalmazása a nápolyi Anjou-udvarban igen elterjedt volt s a későbbi időben is használatos. Elképzelhető, hogy a kárpit magában a nápolyi udvarban is készülhetett. Károly Róbertről is tudjuk, hogy 40 rőf vörös, fehér és kék szövetet vásároltatott Nápolyban, hogy abból hat magyar királyi zászlót csináltasson.²³⁶ A kárpit összeállítása ugyanakkor nem kívánt különleges szaktudást. Akár itthoni elkészítése is lehetséges, de a mintaképet mindenképpen a nyugati udvarok felől jövő divatáramlatokban, szorosabban vett előképét a nápolyi udvari művészetben kell keresnünk. Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy a kárpit nem egy eredetileg más célra szánt és átalakított darabból készült. A tű- és varrásnyomok vizsgálata a selymen ezt kizárja. Ugyanakkor lehetséges, hogy egy nagyobb darabból alakították ki, ezt a szélén lévő, durva vágásnyomok elképzelhetővé teszik. Mégis valószínűbbnek tűnik, hogy csak az elfoszlott anyagszéleket akarták kijavítani, kiigazítani. Ha feltételezzük, hogy a textil Károly Róberttel kerülhetett Magyarországra, akkor is kérdéses a funkciója. További vizsgálatok szükségesek annak kiderítésére, hogy a kárpit összetartozott-e a tölgylevelés darabokkal.

Amíg a többi darab restaurálása, konzerválása nem készül el, bizonyosat nem állíthatunk. Lehetséges, hogy a koronázási kellékek része volt, lehetséges, hogy esküvő alkalmával használták, de

233 Vö. 228. jegyzet.

234 HEGEDŰS 2000. Hegedűs kimutatta, hogy Károly Róbert a tornagalléros címet nagyapja halála után egész életében használta.

235 SZIKSZAY 2000. 289.p.

Erről: HOLLER 2001. 322.p.

236 KUMOROVITZ 1954. 29. p.

Erről: VÁCZI 1941. 530.p.

az is lehet, hogy az uralkodói temetési pompához tartozott – Károly Róbertet Budán is felravatalozták.²³⁷

A használók sorából I. Lajos sem zárható ki, hiszen öccse, András herceg halála után több kísérletet tett a nápolyi trón megszerzésére. Számos példával bizonyítható, hogy a rutapajzs (amit elsődlegesen nők, ifjak és egyházi személyek használtak)²³⁸ a nápolyi Anjou-udvarban igen elterjedt forma volt, és Magyarországon is több esetben kimutatható ábrázolása, alkalmazása. A használók sorából Kis Károlyt sem zárhatjuk ki teljesen. Nápolyból érkezett a

*Durazzói (Kis) Károly
nápolyi bevonulása.
Részlet egy sienai
cassoneról. (New York,
Metropolitan
Museum of Art)*

²³⁷ THURÓCZY 1978. 244-245. p.

²³⁸ Vö. BERTÉNYI 1983. 18. p., továbbá Vajay Szabolcs szíves szóbeli közlése.

magyar trón elfoglalásának igényével, ezért elképzelhető, hogy régi, Nápolyban készült darabokat hozott magával, vagy esetleg az ittenieket használta. Az is tény, hogy az ellene elkövetett merénylet Budán történt, s ez akár szorosabban is összekapcsolhatja a kárpit használatának és használatból kivonásának idejét, hiszen a lelő-körülmények ezt a feltevést sem zárják ki.

A használatból való kivonás és a kútba kerülés között akár évek is eltelhettek. Ezt látszik alátámasztani, hogy a kibontás utáni vizsgálatok során, bizonyos helyeken a kárpit kopottabbnak, másutt épebbnek tűnt, lehetséges, hogy az anyagot összehajtva tárolták egy ideig.

Nagy valószínűséggel állítható, hogy a kútból előkerült selymek anyaguk, technikájuk, kidolgozásuk és lehetséges funkciójuk alapján korábbiak a többi, innét előkerült leletanyagnál. Elképzelhető, hogy zálogként, vagy csak az anyag értéke miatt „ott felejtődtek” az egykori tulajdonosnál, akinek esetleges halálával vagy elköltöztetésével az immár funkciót veszített, felhasználatlan darabok a szemétként kerültek. A funkcióvesztés a kárpit esetében már csak azért is könnyen elképzelhető, mert a még használható, hátsó hordozóanyagát lefejtve az apró selyemdarabokból összevarrt textilt elavult címetani jelentése miatt nem lehetett Zsigmond király uralkodása alatt felhasználni.

Ez ugyanakkor nem biztos, hogy érvényes a tölgyleveles anyagokra, hiszen ez a – többfajta tárgytypuson is használt – motívum a kályhacsempéknél éppen Zsigmond korában tűnt fel több kályhán is. E feltételezések a teljes anyag feldolgozásáig s talán még utána is csupán kérdésfelvetésként, munkahipotézisként használhatók.

Az itteni zsidók elköltöztetésével, mely valószínűleg egybeesik a Szent Zsigmond-templom vagy más néven kisebb Szűz Mária-templom építésével és az udvar Budára költöztetésével, a textilleletek a valószínűleg zsidók által használt tárgyak sokaságával együtt szemétre, azaz kútba kerültek. Hogy ezt a most is vizet adó kutat a későbbi tulajdonosok a Várhegy köztudomásúan vízben szegényebb déli részén miért nem használták, szintén nyitott kérdés. Választ talán a kúthoz tartozó telek, valamint a szomszédos telkek leletanyagának részletes feldolgozása adhat.

A további kutatás talán azt is tisztázza, a leletekből mely darabok tartozhattak egymáshoz. Lehetséges, hogy a kútban fellelt összes textil eredetileg egy együtteshez tartozott? Remélhetőleg a többi selyemlelet feldolgozása e kérdés megválaszolásához is közelebb visz bennünket.

ActaArchHung

Acta Archaeologica Academia Scientiarum
Hungariae, Budapest

AGRICOLA [1985]

AGRICOLA Georgius: De re metallica libri XII.
1556. Tizenkét könyv a bányászatról és kohászat-
ról. Fordította Becht Rezső. Budapest 1985.

ALTMANN 1973

Altmann Júlia: Előzetes jelentés a budavári
Ferences-templom kutatásáról. In: ArchÉrt 100.
1973. p. 82-87.

ALTMANN 1994

Altmann Júlia: Az óbudai és a budavári ferences
templom és kolostor kutatásai.
In: Koldulórendi építészet a középkori Magyar-
országon. Művészettörténet-Műemlékvédelem
VII. Szerk. Haris Andrea.
Budapest 1994. p. 137-148.

ALTMANN 2002

Altmann Júlia: A budavári ferences kolostor.
Műemlékvédelem 6. (2002) p. 345-350.

ArchÉrt

Archaeológiai Értesítő

BAYERN-UNGARN 2001

Bayern-Ungarn tausend Jahre. Katalog zur
Bayerischen Landesausstellung 2001, Oberhaus-
museum, Passau, 8. Mai bis 28. Oktober 2001. Hg.
Wolfgang Jahn [et al.] Augsburg 2001.

BENCZE 1992

BENCZE Zoltán: A Hadtörténeti Intézet udvarán
feltárt egyik sziklagödör kerámiája In:
CommArchHung 1992. p. 209-222.

BENCZE 1998

BENCZE Zoltán: Egy sziklagödör kerámia-anya-
ga a Hadtörténeti Múzeum udvarán. In: BudRég
32. (1998) p. 165-170.

BENCZE 2002

BENCZE Zoltán: A múlt rétegei. Magyar
Múzeumok 2. (2002) p. 34-35.

BENOSCHOFKY-SCHEIBER 1987

Benoschofsky Ilona-Scheiber Sándor szerk.:
A budapesti Zsidó Múzeum. Budapest 1987.

BERTÉNYI 1983

BERTÉNYI Iván: Kis magyar címertan.
Budapest 1983

BERTÉNYI 1986

BERTÉNYI Iván: A magyarországi Anjouk
heraldikájának néhány kérdése In: MűÉ 35. 1986.
p. 56-67.

BERTÉNYI 2000

BERTÉNYI Iván: A tizennegyedik század törté-
nete. Budapest 2000. (Magyar századok 4.)

BEVILAQUA-BORSODY 1931

BEVILAQUA-BORSODY Béla: A budai és pesti
mészároscéhek ládáinak okiratai. 1270-1872.
I. kötet Budapest 1931

BOGDÁN 1989

BOGDÁN István: Kézművesek mestersége.
Budapest 1989.

BOLDIZSÁR 1984

BOLDIZSÁR Péter: Egy 14. századi desztilláló
készülék a királyi palota Északi előudvarában
folyó ásatások anyagából. In: BudRég 26. (1984)
p. 217-226

BONFINI 1995

BONFINI, Antonio: Magyar történelem tizedei
[Decades.] Ford. Kulcsár Péter. Budapest 1995.

BudRég

Budapest Régiségei

BUDA VÁROS JOGKÖNYVE

BUDA VÁROS JOGKÖNYVE I-II. szerk.
Blazovich László, ford. Schmidt József, Szegedi

- Középkortörténeti Könyvtár 17. Szeged 2001.
- BUZÁS-FELD 1996**
BUZÁS Gergely-FELD István: A budavári Szent Zsigmond templom és gótikus szobrai (kiállítási katalógus) Budapest 1996
- CNH II**
RÉTHY László: Corpus Nummorum Hungariae II. Budapest 1907.
- CommArchHung**
Communicationes Archeologicae Hungariae, Budapest
- CSAPODINÉ 1984**
Csapodiné Gárdonyi Klára: Anjou Endre bibliája. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György Budapest 1984. p. 387-406.
- CZAGÁNY 1966**
CZAGÁNY István: A budavári palota és a Szent György téri épületek. Budapest 1966.
- CSÉFALVAY 1997**
CSÉFALVAY Pál: Az Esztergomi Bazilika, Kincstár és Vármúzeum. Budapest 1997.
- DELMÁR 1941**
DELMÁR Emil: Középkori magyar emlékek Svájcban. Budapest 1941.
- DERCSÉNYI 1941**
DERCSÉNYI Dezső: Nagy Lajos kora. Budapest é.n. [1941]
- DUMITRACHE 1988**
DUMITRACHE, Marianne: Glasfunde aus der Lübecker Innenstadt. Lübeck, 1988. p. 155-158.
- DÜMMERTH 1982**
DÜMMERTH Dezső: Az Anjou-ház nyomában. Budapest 1982.
- ENDERLEIN 1997**
ENDERLEIN, Lorenz: Die Grablegen des Hauses Anjou in Unteritalien. Totenkult und Monumente 1266-1343 mit einem Quellenanhang. Worms an Rhein 1997.
- ENDREI 1989**
ENDREI Walter: Patyolat és posztó Budapest 1989.
- ENGEL-KRISTÓ-KUBINYI 1998**
ENGEL Pál-KRISTÓ Gyula-KUBINYI András: Magyarország története 1301-1526. Budapest 1998.
- E. NAGY-KRALOVÁNSZKY-MÁTÉFY-JÁRÓ 1993**
E. NAGY Katalin-KRALOVÁNSZKY Mária-MÁTÉFY György-JÁRÓ Márta: Textiltechnikák Budapest 1993.
- ERLANDE-BRANDENBURG**
- LE POGAM-SANDRON 1993**
ERLANDE-BRANDENBURG, Alain -LE POGAM, Pierre Yves-SANDRON, Dany: Musée National du Moyen Age. Thermes de Cluny Guide to the Collections. Paris 1993.
- FELD 1999**
FELD István: Beszámoló az egykori budai Szent Zsigmond-templom és környéke feltárásáról. BudRég 33. (1999) p. 35-50.
- FELD-KÁRPÁTI 2000**
Feld István-Kárpáti Zoltán: Häuser und Parzellen der mittelalterlichen Stadt Buda in der Umgebung der Hl. Sigismund-Kirche. In.: Mittelalterlichen Häuser und Strassen in Mitteleuropa. Hg. Márta Font und Mária Sándor VAH IX. Budapest-Pécs 2000. p. 57-66.
- FELGENHAUER 2000**
FELGENHAUER-SCHMIEDT, Sabine: Archaeologische Forschungsergebnisse und Fragenstellungen zum mittelalterlichen Wien. In: Mittelalterlichen Häuser und Straßen in Mitteleuropa. Hg. Márta Font und Mária Sándor VAH IX. 2000. p. 75-82.
- GÁRDONYI 1907**
GÁRDONYI Albert: I. Károly király nagy-pecsétjei In: Turul 25. (1907) p. 30-57.
- GÁRDONYI 1936**
GÁRDONYI Albert: A magyar Anjouk címeres emlékei In: Turul 50. (1936) p. 12-18.
- GÖMÖRI 1979**
GÖMÖRI János: A soproni középkori

- zsinagóga régészeti kutatása. In: Soproni Szemle 1979. p. 222-242.
- GÖMÖRI 2002**
GÖMÖRI János: Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban. Sopron 2002
- GREW-NEERGARD 1988**
GREW, Francis- NEERGARD, Margarethe de: Shoes and patens Medieval finds from excavations in London 2. London, 1988.
- GROENMANN 1988**
GROENMANN, Willy von Waateringe: Mittelalterliche Lederfunde aus der Lübecker Innenstadt. Lübeck 1988. p. 170-173
- H. GYŰRKY 1978**
H. GYŰRKY Katalin: Városfalak a középkori Buda nyugati oldalán.
In: ArchÉrt 105. (1978) p. 30-49.
- H. GYŰRKY 1982**
H. GYŰRKY Katalin: Forschungen auf dem Gebiete des mittelalterlichen Buda ein unbekanntes Wohnhaus und der Ursprung eines Destillierkolbens
In: ActaArchHung 34. (1982) p. 177-211.
- H. GYŰRKY 1984**
H. GYŰRKY Katalin: A 14. század üvegtípusai a budai régészeti leletanyagban. In: BudRég 26 (1984) p. 49-62.
- H. GYŰRKY 1985**
H. GYŰRKY Katalin: Az üveg. Katalógus. [A Budapesti Történeti Múzeum középkori gyűjteménye] Budapest 1985. (MHB 5)
- H. GYŰRKY 1991**
H. GYŰRKY Katalin: Üvegek a középkori Magyarországon Budapest 1991. (BTM Műhely 3.)
- H. GYŰRKY 1998**
H. GYŰRKY Katalin: Az ablakok üvegezéséről és az ablaküveg festményekről a középkori Magyarországon. In: BudRég 32. (1998) p. 267-290.
- HARASZTI 2001**
HARASZTI György: A Zsidóság Közép-Kelet-Európában. In: 1100 éves együttélés. Szerk. Püspöki Nagy Péter. Budapest 2001.
- HEGEDŰS 2000**
HEGEDŰS András: A tornagallér használata I. Károly király pecsétjein. Megpecsételt történelem. Esztergom 2000 p. 6-10.
- HELGERT-SCHMID 1998**
HELGERT, Heidrun -SCHMID, Martin A. : Die spätmittelalterliche Synagoge in Wien (13-15. Jahrhundert). Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 14. (1998) p. 161-178.
- HOLL 1958**
HOLL Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. In: BudRég 18. (1958) p. 211-278.
- HOLL 1966**
HOLL Imre: Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. Budapest 1966.
- HOLL 1971**
HOLL Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon II. In: BudRég 22 (1971) p. 161-192
- HOLL 1980**
HOLL Imre: Regensburgi későközépkori kályhacsempék Magyarországon.
In: ArchÉrt 107. (1980) p. 30-42.
- HOLL 1989**
HOLL Imre: Középkori városi élet, városi építészet ArchÉrt 116. (1989) p. 52-77.
- HOLL 1991**
HOLL Imre: Mittelalterliche Goldschmiede in Buda, Handwerk und Topographie Beiträge zur Mittelalterarcheologie in Österreich 7. (1991) p. 79-91.
- HOLL 1992**
HOLL Imre: Középkori városi élet – Hiteles borkimérő edények.
In: ArchÉrt 119. (1992) p. 43-45.
- HOLL 2002**
HOLL Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon VIII.
In: BudRég 35/2. (2002) p. 357-380.
- HOLLER 2001**
Holler László: A magyar országmáról.
In: MŰÉ 50. (2001) p. 317-322.

HUSZÁR 1958

HUSZÁR Lajos: A budai pénzverés története a középkorban. Budapest 1958.
(Budapest Várostörténeti Monográfiái 20.)

HUSZÁR 1979

HUSZÁR Lajos: Münzkatalog Ungarn: von 1000 bis heute. München-Budapest 1979

JANSSEN 1995

JANSSEN, Walter: Der Windscheimer Spitalfund aus der Zeit um 1500.

Hg. G. Ulrich Großmann. Nürnberg 1995.

(Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums. Band 11.)

JOHNSON 2001

JOHNSON, Paul: A zsidók története.
Budapest 2001.

KAUFMAN 1895

KAUFMAN Dávid: Magyarország legrégebbi zsidó temetője. In: ArchÉrt 15. (1895) p. 219-223.

KÁROLY RÓBERT 1988

Károly Róbert emlékezete. Szerk. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Budapest 1988.

KERAMISCHE BODENFUND

Keramische Bodenfunde aus Wien. Wien é.n.

KOHLHAUSSEN 1955

KOHLHAUSSEN, Heinrich: Deutsche Kunstgeschichte V. Kunsthandwerks, München 1955.

KOHN 1884

KOHN Sámuel: A zsidók története Magyarországon I. Budapest 1884

KOVÁCS-LOVAG 1980

KOVÁCS Éva-LOVAG Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. Budapest 1980.

KÖZÉPKORI OSZTÁLY 1992

A Középkori Osztály munkatársainak ásatásai és leletmentései 1981-1991 között.
In: BudRég 29. (1992) p. 237-251.

KRISTÓ 1998

KRISTÓ Gyula: Az Anjou kor háborúi.
Budapest 1998.

KUBINYI 1995

KUBINYI András: A magyarországi zsidóság

története a középkorban. In: Soproni Szemle 49. (1995) 1. p. 2-27.

KUBINYI 2001

KUBINYI András: Zsidók a királyi kincstárban a középkori Magyarországon. In: 1100 éves együttélés. Szerk. Püspöki Nagy Péter. Budapest 2001. p. 101-106.

KUMOROVITZ 1954

KUMOROVITZ L. Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. In: Hadtörténeti Közlemények (Új folyam) 1. (1954) 3-4. p. 18-60.

KUMOROVITZ 1963

KUMOROVITZ L. Bernát: A budai vár-kápolna és a Szt. Zsigmond prépostság történetéhez
In: TBM 15. (1963) 109-152.

LÁSZLÓ 1980

LÁSZLÓ Emőke: Flamand és francia kárpitok. Magyarországon Budapest 1980.

LÁSZLÓ 1989

LÁSZLÓ Emőke: Textil. Budapest 1989.
(Művészet és mesterség 3.)

LŐVEI 1998

LŐVEI Pál: Anjou-magyar síremlékek és címeres emlékek Nápolyban
In: Ars Hungarica 26. (1998) 1. p. 18-51.

LÜBECK 1988

25 Jahre Archäologie in Lübeck. Bonn 1988.
(Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte. Bd. 17. Hg. Günther P. Fehring)

MAGYAR 1991

MAGYAR Károly: Buda im 13. Jahrhundert. In: Budapest im Mittelalter. Hg. von Gerd Biegel. Braunschweig 1991. p. 153-184.

MAGYAR 1992/A

Magyar Károly: Ásatások a budavári palota területén és annak északi előterében 1982-1991 között. In: BudRég 29. (1992) p. 109-114.

MAGYAR 1992/B

Magyar Károly: Középkori pecsétnyomó a budai Vár területéről. In: BudRég 29. (1992) p. 229-234.

MAGYAR ANJOU LEGENDÁRIUM

Magyar Anjou Legendárium. Összeállította,

- sajtó alá rendezte Levárdy Ferenc. Budapest 1973.
- MAGYAR KÓDEX 2 1999**
Magyar Kódex 2. Lovagkor és reneszánsz Szerk. Szentpéteri József. Budapest 1999.
- MDCIII 1987**
Monumenta Diplomatica Civitatis Budapestiensis Tom III./1-2 (1382-1439) Ad edendum praeparavit L. Bernardus Kumorovitz. Budapest 1987.
- MEGPECSÉTEL TÖRTÉNELEM 2000**
MEGPECSÉTEL TÖRTÉNELEM.
Középkori pecsétek Esztergomból. Katalógus. Szerk. Hegedűs András. Esztergom 2000.
- I. MELIS 1971**
IRÁSNÉ MELIS Katalin: A budai várnegyed XIV-XV. századi faanyagú régészeti leletei.
In: Technikatörténeti Szemle 6. (1971-1972) p. 29-54.
- I. MELIS 1973/A**
IRÁSNÉ MELIS Katalin: A budavári Dísz tér 8. sz. telken feltárt kút leletei
In: BudRég 23. (1973) p. 195-209.
- I. MELIS 1973/B**
IRÁSNÉ MELIS Katalin: A budai középkori lábbeli viselet. XIII-XIV. sz.
In: ArchÉrt 100. (1973) p. 87-102.
- I. MELIS 1996**
IRÁSNÉ MELIS Katalin: Középkori lakóházak és egy XV. századi vargaműhely régészeti kutatása a pesti belvárosban.
In: CommArchHung 1996. p. 211-245.
- MESTER 1994**
MESTER Edit: A kápolna és az északkeleti palota üvegleletei. In: A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete. Szerk. Buzás Gergely. Visegrád 1994.
(Visegrád régészeti monográfiái 1.) p. 183-210.
- MESTER 1997**
MESTER Edit [et al]: Középkori üvegek. Szerk. Buzás Gergely. Visegrád 1997. (Visegrád régészeti monográfiái 2.)
- MÉH 1997**
Unger Emil: Magyar éremhatározó. Budapest 1997.
- MHB**
Monumenta Historica Budapestinensia Budapest
- MIKLÓS 1997**
MIKLÓS Zsuzsa: Falvak, várak, kolostorok a Dél-Börzsönyben. In: Váci könyvek 8. p. 7-153.
- MISKOLCZY 1928**
MISKOLCZY István: A magyar Anjouk trónigénye Nápolyra In: Történelmi Szemle 1928/29. p. 18-78.
- MISKOLCZY 1937**
MISKOLCZY István: Magyar-olasz összekötések az Anjouk korában. Budapest 1937.
- MM**
Magyarországi művészet 1300-1470 körül I-II. Szerk. Marosi Ernő. Budapest 1987.
- MMT I**
Esztergom. Szerk. Gerevich Tibor.
Esztergom Műemlékei 1. rész. Összeállította Genthon István. Budapest 1948.
(Magyarország Műemléki Topográfiája 1)
- MMT IV**
Budapest. Szerk. Dercsényi Dezső. Budapest műemlékei 1. Összeállította: Pogány Frigyes. Budapest 1955.
(Magyarország Műemléki Topográfiája 4)
- MOCSKONYI 1997**
MOCSKONYI Melinda: Lábbeliviselet a XII-XIII. századi Sopronban. A sopron-előkapui bőrléletanyag feldolgozása.
In: Soproni Szemle 51. (1997) 4. p. 335-355.
- MOCSKONYI 1999**
MOCSKONYI Melinda: XIV. századi bőrcipők az Ostrom utcából.
In: BudRég 33. (1999) p. 347-350.
- MONACI 1910**
MONACI Lőrincz krónikája Kis Károlyról. Ford.: Márki Sándor, Budapest 1910.
- MSZK 2000**
TÓTH Endre-SZELÉNYI Károly: A magyar szent

- korona, királyok és koronázások. 2. kiadás
Budapest, 2000.
- MŰÉ**
Művészettörténet Értesítő, Budapest
- MZSIN**
Magyarországi zsinagógák.
Főszerk.: Gerő László. Budapest 1989.
- MZSO**
Magyar Zsidó Oklevéltár
- NAGY 1971**
NAGY Lajos: A budai Vár topográfiája a XVII.
század végén. In: TBM 18. (1971) p. 81-117.
- NÜRNBERG 1984**
Aus dem Wirtshaus zum wilden Mann. Funde
aus dem mittelalterlichen Nürnberg. Ausstellung
und Katalog: Rainer Kahsnitz, Rainer Brandl
[et al]. Nürnberg 1984.
- NYÉKHELYI 1994**
NYÉKHELYI Dorottya: A kápolna és az észak-
keleti palota kerámialeletei. In: A visegrádi királyi
palota kápolnája és északkeleti épülete. Szerk.
Buzás Gergely Visegrád 1994.
(Visegrád régészeti monográfiái 1.) p. 163-181.
- NYÉKHELYI 2001**
B. NYÉKHELYI Dorottya: Découverte d'un puits
médiéval place Saint Georges. In: Un chateau
pour un royaume. Histoire du chateau de Buda-
pest. Musée Carnavalet. (kiállítási katalógus)
Párizs 2001. p. 73. valamint 24-25., 101.
(kat. sz. 8-9)
- PASTOUREAU 1979**
PASTOUREAU, Michael: Traité d'heraldique.
Paris 1979.
- PHILIPPE LE BEL**
Art au temps des rois maudits Philippe le Bel et
ses fils 1285-1328. (kiállítási katalógus)
Paris 1998.
- PÓR 1895**
PÓR Antal: Az Anjou ház és örökösei.
1301-1439. In: A magyar nemzet története 3.
Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest 1895.
- RF.**
Régészeti Füzetek
- RKM 1998**
Régészeti kutatások Magyarországon 1998.
Budapest 2001.
- RKM 1999**
Régészeti kutatások Magyarországon 1999.
Szerk. Marton Erzsébet és Kisfaludi Júlia
Budapest 2002.
- REGENSBURG 1995**
Regensburg im Mittelalter. Katalog der Abteilung
Mittelalter im Museum der Stadt Regensburg.
Hg. von Martin Angerer. Regensburg 1995.
- REGENSBURG 1998**
Regensburg im Mittelalter. Band 1.
Beiträge zur Stadtgeschichte vom frühen
Mittelalter zum Beginn der Neuzeit.
Hg. Martin Angerer und Heinrich Wanderwitz
[et al] Katalog. 2. verbesserte Aufgabe
Regensburg 1998.
- RÓZSA 1999**
RÓZSA György: Budapest régi látképei.
2. kiadás. Budapest 1999.
- SCHEIBER 1983**
SCHEIBER Alexander: Jewish Inscriptions
in Hungary. Budapest-Leiden 1983.
- SCHLOSSER 1918**
Schlosser, Julius von: Die Schatzkammer der
allerhöchsten Kaiserhauses in Wien. Wien 1918.
- SCHNACK 1994**
SCHNACK, Chistiane: Mittelalterliche
Lederfunde aus Konstanz
(Grabung Fischmarkt). Stuttgart 1994.
- SCHWEITZER 1994**
SCHWEITZER József: Zsidók. In: Korai magyar
történeti lexikon.
Szerk. Kristó Gyula. Budapest 1994.
- SCOTT 1993**
SCOTT, Philippa: The book of Silk.
London 1993.
- SÜTTŐ 2000**
SÜTTŐ Szilárd: A II. (Kis) Károly elleni

- merénylet 1386 február 7-én. In: Hadtörténeti Közlemények 113. (2000) 2. p. 379-396.
- SZIKSZAY 2000**
SZIKSZAY Béla: Az országalma Anjou címere. In: MűÉ 49. (2000) 3-4. p. 285-297.
- TBM**
Tanulmányok Budapest Múltjából, Budapest
- THEOPHILUS 1986**
THEOPHILUS presbiter: A különféle művéségekről. Ford., bev. írta: Takács Vilmos. Budapest 1986.
- THURÓCZY 1978**
THURÓCZY János: A magyarok krónikája. Ford.: Horváth János. Budapest 1978.
- VAH**
Varia Archaeologica Hungarica Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
- VÁCI KÖNYVEK 8**
Váci Könyvek 8.
Szerk. Zomborka Márta. Vác 1997.
(A Tragor Ignác Múzeum Közleményei)
- VÁCZI 1941**
VÁCZI Péter: Die ungarische Nazionalefahne. Budapest 1941.
- VÉGH 1997**
VÉGH András: A középkori várostól a török erődig. In: BudRég 31. (1997) p. 295-310.
- VÉGH 1998**
VÉGH András: Beiträge zur Geschichte des neueren Kollegiat-Stiftes zur Unserer Lieben Frau oder St. Sigismund von Buda (Ofen) ActaArchHung 50. (1998) p. 215-231.
- VÉGH 1999**
VÉGH András: Adatok a budai kisebb Szűz Mária más néven Szent Zsigmond-templom alapításának történetéhez. In: BudRég 33. (1999) p. 25-34.
- VERESS 1999**
VERESS Szilvia Edit: Kerámialeletek a Szent Zsigmond templom szobortöredékei mellett. In: BudRég 33 (1999) p. 67-81.
- VÖRÖS 1992**
VÖRÖS István: Egy 15. századi budavári ház állatsont leletei. A budavári középkori piacok húsellátása a csontleletek alapján. In: CommArchHung 1992. p. 227-239.
- VRIES 2001**
VRIES, Simon Philip de: Zsidó rítusok és jelképek. Budapest 2001.
- WAISSENBERGER 1984**
Schausammlung Historisches Museum der Stadt Wien. Wien 1984.
- WEIDINGER-HORLER 1956**
WEIDINGER György-HORLER Ferenc: A budai Vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai. In: TBM 11. (1956) p. 29-30.
- WERTNER 1888**
WERTNER Mór: Az Anjouk genealógiája. In: Turul 6. (1888) p. 14-20 és 68-75.
- ZOLNAY 1984**
ZOLNAY László: Előzetes jelentés a budai Vár déli részén végzett 1975-1981. évi feltárásokról. In: BudRég 26. (1984) p. 203-216.
- ZOLNAY 1987**
ZOLNAY László: Buda középkori zsidósága és zsinagógái. Budapest 1987.

There have been archaeological excavations after the Second World War at several parts of St George Square laying on the southern part of the Castle Hill of Buda. Between 1998-2000 the investigation was conducted on the western side of the square itself. The following essay outlines the results coming from a detail of the site, i.e. from 4 St George Square, the former Teleki Palace, and presents an object of special interest: a well - our focus will mainly be drawn on the finds coming from its wet- muddy infillment where a piece of tapestry decorated with the Hungarian-Angevin coat of arms was also found.

After the Mongolian invasion in 1241-42 King Béla IV (1235-1270) founded the city of Buda. In the area of the present-day St George Square there were two streets running from the north to the south even in the 13th century. There were civilian houses built in the block bordered by them, similarly to the eastern and western sides of the streets. The eastern street was called St John Street, named after the dedication of the Franciscan Friary standing here. The earliest name of the western street – i.e. of the present St George Street – was Jewish Street, as it used to be the first Jewish quarter of the city. At about 1410 the Royal chapel dedicated to the Holy Virgin Mary and St Sigismund was built here, founded by King Sigismund. It became a chapter in 1457. From this time on the street was renamed St Sigismund Street. Written documents referring to the owners of the plots are available only from the end of the 15th century. From these documents a closed building-line can be reconstructed, which is supported by the woodcut of Erhard Schön made in 1541. In the Turkish period (1541-1686) the mediaeval plot-system was changed, as it can be seen in the plan drawn by the French military engineer, Joseph de Haüy. The register of plots made in 1696 roughly matches the mediaeval size of the plots.

Some 18th century maps indicate an artillery emplacement in the area. It seems that it only remained a plan.

Between 1787-1791 a three-storied palace with late Baroque facade was erected for the Teleki brothers, László and József. The building was taken over by the State and in 1892 the archduke, Joseph of Habsburg, bought it and had it reconstructed in the style of art Nouvo and Neobaroque. In the Second World War the upper floor was severely damaged. The remains of the building were blown up in 1968.

The well was discovered when the deep cellar of the former palace was being cleaned and a square-shaped cut was being excavated at the southern wall of the north western side of the cellar. After clearing away the several meters thick debris containing large stones real archaeological work could be started. The work was commenced in the middle of July 1999 and after a month of winter-break it was completed in January 2000. The cut of the well was square-shaped and it extended 13.7 meters below the rock surface probably being the bottom floor of the cellar - being 157 metres above the sea level itself. The well had a wet muddy infilment from 148 metres above sea level down to the bottom thus it preserved organic materials and seeds of plants. The large amount of mud was carefully sorted out, it was kept in large plastic bags and the bulk was floated out. There was about 25-40 kgs of soil in each bag. The restoration and the complete study of the collection of finds has not been finished yet, therefore it is only some groups of them, the ones having special links with our theme, that can be published in the present essay.

Several casting pots were unearthed, showing a wide variety concerning their size: some were 5cms high, whereas others were 10-15 cms. In some of them traces of sulphur and quicksilver could be identified. The distilling vessel reminding of an albarello glazed inside and having a lid with two handles and a small hole count as a speciality. Among the lids it is worth to draw attention to the flat and the „milk-jar type” ones. The latter one has parallels in the book by Agricola on mining and metallurgy, where among the depictions of distillers used for gaining quick-silver there is a similar lid in the background.

The main bulk of the finds coming from the well is made up of

ceramics. For the first sight it seems that most of them can be completed, thus counted together with the unbroken ones there are about 450 vessels altogether. Most of them are white. They belong to the characteristic pottery types observed and described in Buda, mainly cooking pots, mugs, lids, jars and cups of various forms. Among the ornamented jars and jugs there are ones with tooth and with foliage patterns as well. The number of grey imported pottery made by reduction firing sometimes sealed on the rim is also high. Among the kitchenware the glazed type is represented by the pans. Six pans could have been put together from the broken pieces. There is only one example of glazed festive table-ware: a two spouted jar parallels of which are known from Hungarian and foreign specialist literature. There is a unique find a ribbed cup on the front third of which some painted Hebrew inscription can be seen. To the full interpretation of it some further research will have to be done. Among the kitchenware there are also some larger store vessels. Oven tiles are mainly represented by square shaped or bowl-type or the ones with strap-laid decoration. It is worth to mention here a structural element of the oven, a cylindrical ceramic pipe with one end being circular the other quadrangular.

Among the finds made of various material, interestingly, it is the objects made of glass that survived in the worst condition. The majority of these fragments – being few in number compared to the other finds – were made up of bottles and goblets. There was a small amount of window glass too. The number of lamps was outstanding in the collection, it was even possible to detect the trace of oil in some of them.

The main bulk of metal objects were nails of various size and shape. There were some broken keys and some wooden- or bone-shaft knives too. The different types of fasteners and belt-mounts could have belonged to the vestment, whereas some of the other mounts could have ornamented the clothes. It is worth to mention that apart from pins there were also needles which are usually seldom found at excavations. The most important metal find of the well was a tinned bowl with flared rim that was found almost complete.

In the muddy layer there were some parvi coined by King

Sigismund preserved in better or worse condition. However, from chronological point of view, the most significant find is the collection of those 41 coins that was made up of the deniers of King Sigismund used between 1390 and 1427 (CNH II. 121, H 576, MÉH 449.)

The main part of the well-preserved organic finds of the well are leather objects. They were mainly shoes. The over twenty pieces that could be put together and the other fragments are important both for the history of vestment and for archaeology. There were shoes for grown-ups and for children too. The pieces for the left or for the right foot could be distinguished too. All of them had been worn down and shabby. Ankle boots and low shoes were found among the shoes too. The upper part of the previous type was often made from two pieces with an inlay on the ankle piece. Button-holes were cuts made on the ankle piece. The buttons were mainly knots made of leather lace, but there were some shoes with metal buckle or with a leather stripe too.

The wet muddy layer of the well was able to preserve numerous organic material – among which there was much wood as well. Branches, twigs, semi-finished boards probably used at constructions, laths, slats, splinters a great number of household chores, like plates, a bowl, a comb, spoons, barrel staves and other objects were found that could have been, intentionally thrown or accidentally fallen into the well. There were wooden items of tableware and other everyday vessels among them. A casket covered in leather, mounted in metal, lined with silk, made of larch-wood has to be mentioned as unique, that has not been found in any Hungarian wells yet, and due to its material and the delicacy of its fabrication it can be linked up with the textile finds of the well. Another unique find is a ball with a round dint made of oak. The comb broken into halves made of boxwood is unique because of its material. Box-trees are originally not domestic plants of the Carpathian Basin but of the Mediterranean. Spoons of various type and shape were also found. Among the plates there is a unique one made of oak. It had been severely damaged, burnt from inside and on the bottom there is a hexagram – thus it may be a useful source for defining the circle of the owners. Though they do not strictly belong to the wooden

finds, we mention here the three painting brushes that had been unknown among objects found in wells in Hungary.

Summary on the basis of the results of archaeology

Some of the finds coming from the well raise further questions. It is known from written sources that in the Middle Ages the present St George Street was called Jewish Street. The settlement of the Jews in Buda is dated to the second half of the 13th century. Their rights concerning for example usury, jurisdiction and religious practice were regulated in details in the charter granted to the Jews in 1251 by King Béla IV and confirmed in 1256. The next transcription of the charter was in 1369. It was transcribed several times under the reign of King Sigismund and it was confirmed by the oncoming rulers too. This fact leads to the supposition that this charter was necessary when their situation grew worse, after the end of the 14th century.

The Jews settled in Buda in the 13th century on the southern part of Castle Hill. Their earliest cemetery was also on the southern side under the city walls in the area of the present Pauler and Alagút Street, where the earliest gravestone was found from 1278. The western street running to the south from the present Dísz Square is called Jewish Street, and later St Sigismund Street in written sources. It is the present St George Street. The Jews could have lived in other streets too. The first mention of their synagogue is from 1307 when the followers of King Charles Robert, lead by László, the son of Werner entered the city through the gate near the Jews' synagogue. At around 1360 King Louis I expelled the Jews from Hungary. 'Being an ardent propagator of the faith he wanted to convert the Jews to the Catholic faith, and wanted to gain them for Christ. When he could not get his plan through because of the stubbornness of the Jews, he dismissed all of them in Hungary and he commanded that they should be expelled. He condemned their goods and their wealth accumulated by usury and he did not want to take it over or confiscate it. All the Jews left Hungary and scattered in Austria or in Bohemia.' Some years later, in 1364 they were

allowed to return. They could buy back their houses, and in some cases there are sources saying that the king gave back the house to a returning Jew. Though not in full number, but the Jews returned also to Buda. Experts have different views concerning the site and the date of their re-settlement. Some specialists say that after the Jews had come back they settled down on the northern part of Castle Hill. But newest archaeological and topographical research postpones the date of this event to a later period.

Archaeological investigation of the recent years has been trying to clarify the development of the settlement structure of the western side of St George Street. Similarly to other parts of Buda it could be observed that the plots used to run up to the earliest city wall.

Trade used to play an important role in Jews' life. It is also known that in Buda they dealt with wine producing. There are also sources saying that they kept milking animals, mainly goats, for example in Nagyszombat (Trnava, Slovakia). Their activity as craftsmen was blocked, but obviously some Jewish craftsmen could have also worked for their own purposes. Some Jewish doctors are also known from this period. Nevertheless, their main source of income was usury, monetary transactions and pledges.

A ceramic goblet with Jewish inscription was found in the well. There was a glazed table vessel with two spouts among the ceramic finds. It is worth to mention here the 15th century painted ceramic vessel with a hook from Regensburg that had been found there in the territory of the mediaeval Jewish Quarter, and which – according to Jewish traditions – was used for ritual washing of the hands. This globular vessel has two spouts opposite one another, and the steep neck ends in a round handle. The Jewish symbol of the hexagon can be seen on the bottom of one of the wooden plates found in the well. An explanation for the many vessels of similar size coming from the well can be discovered in Jewish tradition. There are broken pieces of glass lamps, too among the finds. Glass lamps had been found in churches or friaries on several occasions. One of their nicest representation can be seen in the so called 'Welislaus' Bible (cca 1340) where the text next to the picture says: 'The Jews pray to the Lord'. There is a multi-naved temple to be seen

with glass lamps in the windows. Glass lamps may have been used in the synagogues, too. There was a metal plate found in the well.

The result of the scientific analysis of bones found in the mud is interesting. It has shown that apart from the bones of poultry, goats, sheep and fish and egg shells pig bones are almost completely missing. All these data may refer to the fact that this area – at least up to the time of giving up the well – was inhabited by Jews. There were many fruit seeds, wood remains, boards, carved wood and a large amount of pottery in the muddy layer of the well in the northern yard of the synagogue of Sopron.

The archaeological material and the coins from the well suggest that the return of the Jews - or at least of a smaller group of them - happened in the southern part of the Castle Hill. This fact seems to be confirmed by a charter written in 1390 dealing with the debate of the boundaries between the parishes of Our Lady and St Maria Madeleine. The Jewish Street in Buda is also mentioned in it. It is known that the royal seat was moved to Buda after 1408 and there are sources about the construction of the St Sigismund Church around 1410.

The date of giving up the well can be dated by the coins of King Sigismund minted between 1390 and 1427 found in the bottom part of the well. This period is identified as the period of the construction of the smaller church of the Holy Virgin Mary, or St Sigismund laying opposite this area. It is possible that the Jews who had returned to the Jewish Street of the southern part of the city left this area in this period. By moving the Royal residence to Buda the Jewish quarter became the neighbour of the palace. It seems logical to say that it resulted in changes in the owners of the plots and houses, and that the proprietors of the houses in the neighbourhood of the court can be found among confidential people belonging to the circles of the sovereign.

The shape, the structure and the infillment of the well raises further questions. It is interesting why a well that could be in use even today being on the southern part of the Castle District that is otherwise poor in water was not used by the oncoming owners of the territory. Each plot of the archaeological site had a similarly shaped,

similarly deep „pit” that could have served earlier as a cistern or a well. Our questions can only be completely answered after the detailed and thorough investigation of the complete archaeological material of the whole area, and after the comparative analysis of the wells will have been done.

To be able to solve the problem it would be necessary to locate the site of the synagogue. Related to the foundation of the Church of the Holy Virgin Mary or St Sigismund András Végh has shown that in Würzburg, Bamberg and Regensburg a church was erected on the site of the demolished synagogue usually dedicated to the Holy Virgin Mary.

Silk tapestry decorated with the Hungarian-Angevin Coats of Arms

The tapestry was found in the well on 4th October 1999. By this time we had reached the depth of 10 metres. The stinking, wet, muddy layer preserving so many valuable finds – among them the numerous textile pieces made of silk – was first observed somewhat above this level. The tapestry was inside a 400x350x300 mms mud ball covered in pulp. It was opened up and cleaned in the restorer’s workshop of the Budapest Historical Museum. Its complete restoration has been done in the Museum of Applied Arts.

On its finding the tapestry consisted of several torn pieces that could have been fitted together. The full length of the conserved piece is 2400 mms, its width is 1100 mms and it is made of silk taffeta. It is an appliquéd patchwork. The colour of the textile found in the well had been severely damaged, we can only draw conclusions concerning its original colours by dye tests, analogues in heraldry and in the difference of the shades that can be observed presently. There are 26 diamond-shaped shields, i.e. Lozenge shields as it is called in heraldry, in four rows containing the coat of arms of the Árpád dynasty. It is interesting that the barry shield - as it can be observed at the better preserved parts of the find - begins with the white – heraldically the silver – stripe.

The coats of arms of the Angevin dynasty were preserved in 3 rows, in 21 diamond-shaped shields (heraldically in lozenge shields).

There are four golden lilies in the blue field of the lozenge shield, over which there is a three pointed red lambel. The three pointed lambel over the field of lilies points toward the side lines of the French royal family, in our case the Neapolitan court. The three pointed lambel above the lilies was used by the Neapolitan rulers, too in their coats of arms. So did Queen Mary of Hungary, the grandmother of Charles Robert. There is an interesting data that might be related to the making of the carpet that Charles Robert had 80 foot red, white and blue textiles bought in Naples in order to make six Hungarian royal banners from them.

The method of the fabrication of the tapestry

The coats of arms of the Árpád dynasty. Four white and four red (45-55mms wide) stripes were cut of silk taffeta. The side of the red one was folded in and it was laid on the white stripe and they were sewed together by so-called preliminary stitches fitting the size of the square.

The Angevin coats of arms: The squares were made of blue silk taffeta. (size btw 380-270mms) The yellow lilies were cut out of silk taffeta too. (150mms x 130-150mms).

In the Angevin coat of arms there were four lilies placed on the square-shaped ground textile standing on its point. There was a red silk thread lain following the contours of the lilies. It was stitched to the ground textile by a thinner thread. The lambel was fixed to the lilies by the same method. The sides of the squares, representing the Angevin coats of arms, made by patchwork technique were laid on the squares representing the barry coats of arms one by one and they were stitched together by preliminary stitches.

The traces of sewing and needlework can be seen on the tapestry, thus it can be claimed that it was not made from reused material. Although it cannot be excluded that it could have been larger in size. Examining the material it could have been observed that at some sections it had been roughly cut, and these edges had been folded in. This method is also possible when the edge of the textile ravel out and it is repaired.

On opening the find there were spun cord-like textile pieces on a side that could have been used for hanging the textile. So it can be supposed that the piece of silk decorated with coats of arms could have been a wall tapestry, though it only remains a supposition as nothing is known of its original size.

In the wet muddy infilment layer of the well there were some other textile pieces too. The oncoming pieces were also found at the same depth with the one decorated with the Hungarian-Angevin coat of arms. Their material and fabrication shows similarities. Probably they come from the same period and somehow they might belong together. As the restoration of the textile finds has not been completed yet a more realistic image of their relationship can only be gained after each piece will have been restored and scientifically and technically investigated. There are four pieces among the silk finds with oak leaves and branch ornament that are identical in shape, and there are two being a mirror reflection of them. The motif stems out from a branch standing vertically with small oak leaves growing out of it on the right and on the left. At the top third of the branch it is dynamically continued by a vertical meander with leaves and it diverges downwards into further branches with leaves ending with round pentapetalous flowers.

At the bottom of the other group made up of three leaf-shaped textile pieces – reminding of spear heads – there is a short stem diverging into two with an acorn ending at the top. In the middle of the spearhead shape there is an oak leaf inlay. Both the motif and the inlay are lined by a contouring thread.

Based on historical facts it has to be said that in 1270 King Charles II married Mary of the Árpád dynasty, sister of King Ladislav IV, daughter of King Stephen V of Hungary. King Charles Robert, the first Angevin ruler of Hungary was his grandson (r. 1308-1342).

Problems of Heraldry and Chronology

All the barry coats of arms of the Árpád dynasty in the tapestry begin with the white bar – i.e. silver in heraldry. There are several representations of coats of arms known from this period and they

usually begin with red. Except for the coat of arms represented on the coronation globe and the representation of King Louis the Great in the Picture Chronicle. These are the two exceptions found in Hungary, but the barry coats of arms in the church of Santa Maria Donnaregina in Naples where the sepulchre of Queen Mary of Hungary can be found all begin with white – i.e. with silver in heraldry. It was the coat of arms of Mary of Hungary, the wife of the king of Naples where the barry coat of arms of the Árpád dynasty and the Angevin coat of arms were united and it appears in the coats of arms of her descendants. Charles Robert, the Hungarian king used this Hungarian-Angevin coat of arms after the death of Queen Mary, from 1323 on. The son of Charles Robert, King Louis I (r. 1342-1383) and later her daughter, Queen Mary, and even King Charles II, descendant of the Durazzo branch of the Angevins (r. 1385-1386) used the united coat of arms.

The origin of the pattern of the Hungarian-Angevin coat of arms can be traced in the royal court of Naples. The arts rising to a peak at the court of Naples under the reign of King Robert I may have exerted significant influence on the formation of the Hungarian arts of the period of King Charles Robert. Tino di Camaino arrived at Naples in 1323 to build the sepulchre of Queen Mary who had died in the same year. The sepulchre had been accomplished by 1326 and as it has been mentioned it can be seen in the Church of Santa Maria Donnaregina. The heraldic ornaments of the church are related to the queen buried at the nunnery.

There is a carpet imitation with an endless pattern of coats of arms with the Angevin lilies on the background of the sepulchre of King Robert I in the Church of Santa Chiara in Naples. The decoration of the so-called Angevin Bible of Mechelen is similar too, where there is a throne carpet decorated with Angevin coats of arms with a lambel behind King Robert. The same type of the endless row of lozenge shields with coats of arms can be seen behind the royal couples in the series of portrays of the three generations of the Naples line. It is a significant parallel that on the same page of the Angevin Bible behind Queen Mary and her husband, Charles II there is a throne carpet with the barry coat of arms of the Árpád

dynasty and the Angevin coat of arms with the lilies in lozenge shields. This pattern is similar but not identical with the one found on the tapestry from the well. The Angevin Bible had been completed by the end of 1343 or the beginning of 1346. It is also possible that the picture was made after an existing piece.

The rhomboid pattern probably goes back to the French royal court of the period, where the lily pattern or other endless series of patterns are frequently used as a background. It cannot be a mere chance that the throne carpet behind the king on the third double seal of King Charles Robert is very similar to the pattern of the tapestry found in the well.

The seal was made by a goldsmith from Siena, Petrus Simoni Gallici in 1331 and it was used up to the death of the king in 1342. The pattern consists of the endless series of lozenge shields with the Hungarian barry coat of arms and the Angevin coat of arms with the lilies, and it covers the backboard of the throne on the front side of the seal. There are similar representations on the first and second double seals of King Louis the Great, on the royal seal of Queen Elisabeth jr., on the double seal of Queen Mary and behind the king on the royal seal of King Sigismund of 1390.

All this seems to prove that in this period the background decoration divided into an endless sequence of lozenge shields decorated with coats of arms, representations reminding of textile, was common. It can be found on throne carpets, on seals, on sepulchres, grave curtains and perhaps in other cases as well.

Further questions and suggestions.

To sum it up, all that has been said draws us to the conclusion that the tapestry decorated with coats of arms found in the well may have been made perhaps in the first half or the first third of the 14th century. It coincides with the fact that in the seal of King Charles Robert made by an Italian goldsmith in 1331 there is a Hungarian-Angevin coat of arms in a lozenge shield. Perhaps, the future analysis of the role of the lambel can lead us further in identifying the maker and the purpose of the tapestry. The use of the three point-

ed lambel can be found already by Queen Mary of Hungary, the wife of the king of Naples (grandmother of King Charles Robert.) The use of the lozenge shield and the three pointed lambel was common in the Neapolitan court, and it was used for a long time. It might also be possible that the tapestry was made in the Neapolitan court itself. It is also known that King Charles Robert had 80 feet red, white and blue textile bought in Naples in order to have six Hungarian royal banners made from them. To compile the wall tapestry did not require specific skills. It could have been made in Hungary too, but the example was to be found in fashion trends coming from the west. Its immediate models have to be found in the arts at the Neapolitan court. It is certain however, that it was not made of reused material, this is excluded by the analyse of the traces of stitches. At the same time it is possible that the tapestry had been cut from a larger piece. The rough cut edges may support this solution. Nevertheless it seems a better idea that the cuts were made in order to repair the pileworn edges. Even if we suggest that it could have come to Hungary by King Charles Robert the question of its function remains unsolved. Some further investigation is needed to claim whether it was related to the pieces with the oak-leaf ornament.

It might have been part of the coronation accessories, or it might have been used for a wedding ceremony, or it was simply part of the royal funeral. Charles Robert was laid in state in Buda, too.

King Louis I cannot be left out from the group of the possible users, as after the death of his brother, Prince Andrew, he made several attempts to obtain the Neapolitan royal seat. It can be proved by several examples that the lozenge shield was spread in the Angevin court of Naples and it can also be found in several cases in Hungary, too. King Charles II cannot be completely excluded either. He arrived from Naples with his claim on the Hungarian throne, and this fact might suggest that he would have brought pieces that had been made in Naples or he could have used the ones here. It is also a fact that the attempt against him took place in Buda which might be related with the period and the end of the use of the tapestry, as the circumstances of finding it do not deny this possibility.

The time span between the end of its use and throwing it into the well may have lasted even for years. It can be supported by the fact that on opening up the tapestry some parts were more rubbed than others – so we suppose that the tapestry may have been folded and stored somewhere for some time. It seems plausible from the texture, the technique and the fabrication of the silk finds of the well that they date back to an earlier period than the rest of the collection. They might have been left in token or simply forgotten somewhere at their owner's, and perhaps after their death or moving the useless and functionless pieces were thrown out with the waste. The loss of function may be a possibility in the case of the tapestry as the reusable lining had been taken off and the patchwork could not be used under the reign of King Sigismund because of its heraldry.

This, however, may not be the case with the pieces decorated with oak leaves, as this motif – used on different objects – for example on oven tiles, came to use right in the years of King Sigismund's reign. These suppositions will remain preconceptions until – or even after – the whole material will have been thoroughly analysed.

There is one certain fact: On the move of the Jews that probably coincides with the move of the royal court to Buda and the construction of the St Sigismund Church, or the smaller Church of the Holy Virgin Mary, these finds with a large amount of objects once used by the Jews were thrown to the waste, i.e. into the well. It is another unsolved problem, why the new owners did not continue to use the well – producing water even today – on the southern part of Castle Hill, that is known to be poorer in water supply. Perhaps the complete analysis of the finds of the given plot and the neighbouring plots can give us the answer. Further research can perhaps clarify which pieces of the find could have been related, whether it is possible that all the textile finds of the well belonged together. Hopefully future analysis of the silk finds will help us.

PICTURES

6	Plan of the excavation	52	Details of the tapestry
7	East-west section of the excavation site of the well	53	Detail of the battle of Rozgony (Rozhanovce, Slovakia) in the Picture Chronicle (fol 69r)
9	Plan of Buda by Hauy from 1687	54-55	Drawing of the tapestry by László Dinnyés
10	Plan of Buda from 1696	56	Detail of the back side of the tapestry, drawing by László Dinnyés
11	Map of Buda by Matthey, 1740	57	Detail of the front side of the tapestry, drawing by László Dinnyés
12	Detail of the Teleki Palace, c. 1895	58	Textile pieces with oak leaf ornament
14	Detail of the second, Angevin-period city wall being excavated	61	Textile pieces with oak leaf ornament
16	Detail of the second, Angevin-period city wall	62	Textile pieces with spear head and acorn decoration
17	Deep cellar of the Teleki Palace before the excavation of the well	63	Wall tapestry with a hunting scene 1410-1420 (Museum der Stadt Regensburg)
22	The muddy layer being excavated (small picture)
Excavation of the well (large picture)	64	The banner of Agnes of Habsburg with the double cross in Königsfelden (Bern, Historisches Museum)
23	Sections of the well		Adlerdalmatica (Vienna, Schatzkammer)
24	Sections of the well	65	Detail of the Adlerdalmatica (Vienna, Schatzkammer)
27	Casting pots	66	Wedding of King Charles Robert in the Picture Chronicle (fol 70r)
28	Casting pots	67	Embroidered silk with heraldic ornament, first third of the 14th century, (Paris, Musée Cluny)
29	Distilling vessels	68	City banner, 1465 (Vienna, Historisches Museum der Stadt Wien)
30	Lids	73	King Louis I in the Picture Chronicle (fol 1r)
31	Distilling quicksilver (woodcut from 'De re metallica' by Agricola, fig.224)	75	Three generations of the Angevins of Naples (Angevin Bible, fol 2r)
32	Spouted vessel and painted pottery	76	Queen Mary of Hungary in the Angevin Bible (fol 2r)
33	Drawing of a spouted vessel and a painted vessel	77	Third Great Seal of King Charles Robert from 1331 (Budapest Historical Museum, Collection of copies of seals)
34	Goblet with Hebrew inscription, structural element of an oven (bottom picture)	79	The entry of Charles of Durazzo into Naples. Detail of a cassone of Siena. (Metropolitan Museum of Art, New York)
36	Needles, metal bowl		
37	Coins from the bottom of the well		
38	Leather shoes		
39	Wooden ball		
40	Painting brushes (top left picture), combs, wooden plate with hexagram		
41	Wooden spoon, shoe-shaped wooden object (small picture)		
45	Vienna in 1529. Detail of the lithography of the coloured woodcut made by Niklas Meldemann. (Historisches Museum der Stadt Wien)		
50	Detail of the tapestry		
51	The tapestry		

TARTALOM

I. ÁSATÁSOK A SZENT GYÖRGY TÉREN	5	V. TERMÉSZETTUDOMÁNYOS	
II. RÖVID KUTATÁSTÖRTÉNET	9	VIZSGÁLATOK	42
Történeti előzmények	9	Fafajta meghatározás	42
A palota keleti szárnya	13	Növénytani vizsgálatok	42
A palota déli szárnya	14	Állati maradványok	43
A palota nyugati szárnya	15	Állatcsontok	44
A palota északi szárnya	16	VI. ÖSSZEFOGLALÁS	
A palota udvara	19	A RÉGÉSZETI EREDMÉNYEK ALAPJÁN	45
Lovarda köz	19	VII. A KÚT ISZAPÓS RÉSZÉNEK	
III. A KÚT FELTÁRÁSA	22	TEXTILLELETEI	50
Speciális feladatok	24	Az Anjou-magyar címeres kárpit	50
Az iszapolás menete	26	Készítéstechnika	54
IV. A KÚT ISZAPÓS RÉSZÉNEK		Tölgyleveles töredékek	60
LELETANYAGA	27	Lándzsás-makkos töredékek	61
Öntőtégelyek, lepárló edények	27	VIII. A SELYEMKÁRPIT ÉS PÁRHUZAMAI	66
Kerámiák	32	A nápolyi és a magyar Anjou-udvarok	
Üvegek	35	kapcsolatai	71
Fémtárgyak	36	Címtani és időrendi kérdések	73
Pénzek	37	IX. TOVÁBBI KÉRDÉSEK ÉS FELTEVÉSEK	78
Bőrből készült tárgyak	37	IRODALOM	82
Fa anyagú leletek	39	ABSTRACT	89

